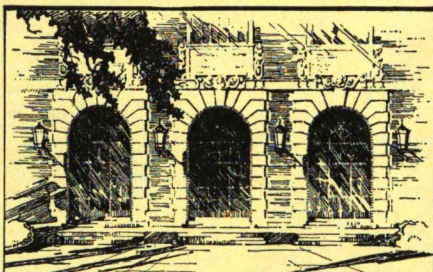

B
D7592pal

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

B

D7592pa1

90 46

ПЕРЕПИСКА.

МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

З ДРОМ

ТЕОФІЛЕМ ОКУНЕВСЬКИМ

(1883, 1885 — 1891, 1893 — 1895).

Зладив і видав

М. П А В Л И К.

2200/92

*1) Михайлов
2) Драгоманов
3) Теодоракі 1982
4) Ку...*

Л Ъ В І В, 1905.

З „Народової Друкарні“ Манецких.

B
D7592pa1

З М І С Т.

- Передне слово, М. Павлика ст. IX—XXIV.
- 1-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Відень, 24. X. 1883. ст. 1—2.
(1-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського після 24. X. 1883. Пропав. ст. 2).
- 2-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Відень, 1. XI. 1883) ст. 3—7.
- 3-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Відень, $\frac{1}{2}$ XI. 1883) ст. 8.
- 2-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 12. XI. 1883) ст. 9—17.
- 4-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Відень, 1. XII. 1883) ст. 17—19.
- 5-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 22. X. 1885) ст. 19 20.
(3-ий і 4-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського, з к. X. 1885. Пропали. ст. 20.)
- 6-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 6. XI. 1885) ст. 20—21.
(5-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського перед 22. XI. 1885. Пропав. ст. 21.)
- 7-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 22. XI. 1885) ст. 21—22.

8-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів? 7. I. 1886) ст. 22—24.

(6-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського, перед 18. II. 1886. Пропав. ст. 24.)

9-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 18. II. 1886) ст. 24—28.

(7-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського межи 18. II. і 20. IV. 1886. Пропав. Ст. 28.)

10-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 10. IV. 1886). Ст. 29—32.

(8-ий і 9-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського, після 20. IV. 1886. Пропали. Ст. 32.)

11-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 27. VI. 1886). Ст. 32-39.

(10-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського коло 27. VI. 1886. Пропав. Ст. 39.)

12-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 2? VII. 1886). Ст. 40.

13-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 5. VIII. 1886). Ст. 41.

11-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 22. VIII. 1886) Ст. 42—43.

(12-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського перед 23. IX. 1886. Пропав Ст. 43.)

14-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 23. IX. 1886.) Ст. 43—44.

Лист Юліяна Целевича до дра Т. Окуневського (Львів? перед 23. IX. 1886). Ст. 44—45.

15-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 1. XI. 1886) Ст. 45—49.

13-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 8. XI. 1886) Ст. 48—51.

16-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів 29. XII. 1886.) Ст. 51—59.

Лист дра Івана Добрянського до дра Т. Окуневського (Львів, 5. XI. 1886.) Ст. 59—60.

Лист Осипа Маркоша до дра Т. Окуневського (Львів, 6/18. XI. 1886) Ст. 60—64.

Лист дра Северина Даниловича до невідомого (Станіславів? після 24. XII. 1886.) Ст. 64—66.

Нарис української програми М. Драгоманова (конець 1886.) Ст. 66—67.

17-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 24. I. 1887) ст. 67.

18-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів? 26. III. 1887.) Ст. 68—69.

14-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 6. IV. 1887) ст. 69—72.

15-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 19. V. 1887) Ст. 72—74.

19-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Станіславів, 6. VI. 1887.) Ст. 74—76.

20-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Вільшаниця, 31. VIII. 1887.) Ст. 76—86.

21-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 1. XI. 1887) ст. 86—92.

22-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 17. I. 1888) ст. 92—93.

16-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 23. I. 1888) ст. 94—97.

23-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 19. II. 1888) ст. 98—100.

(17-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (пропав. Ст. 101.)

24-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 1. V. 1888) ст. 101.

18-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 9. і 23. V. 1888) ст. 101—104.

25-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 7. VII. 1888) ст. 104—106.

19-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Монте, Сабавдія, 20. VIII. 1888) ст. 106—110.

20-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Женева, 9. IV. 1889) ст. 111—113.

26-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 20. IV. 1889) ст. 113—115.

27-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Казачківці, 9. VI. 1889) ст. 115—116.

Лист дра Ст. Стоцького до дра Т. Окуневського (Чернівці, 29. V. 1889) ст. 116—117.

(21-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського червень, 1889. Пропає. Ст. 118.)

28-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Яворів, 13. VIII. 1889) ст. 118—123.

29-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (1/2 VIII. 1889) ст. 124.

22-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 6/18. X. 1889) ст. 124—126.

30-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Болехів, 6. XII. 1889) ст. 127—136.

Лист дра Т. Окуневського до Якова Невестюка (з половини жовтня 1890 р.) ст. 137—140.

23-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 11/23. IV. 1890) ст. 140—143.

24-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 8/20. XII. 1890) ст. 143—144.

31-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Городенка 17. I. 1891) ст. 144—156.

Лист о. Амвросія Шанковського до дра Т. Окуневського (Чернівці, 30. XII. ст. 1890) ст. 156—157.

25-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Salmannsdorf b. Wien, 12. VIII. 1891) ст. 157—158.

32-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Городенка, 20. XI. 1891) ст. 159—163.

26-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 26. XI. 1891) ст. 164—166.

Записка дра Т. Окуневського зі збору руських соймових послів у Львові 14-ого марта 1892. Ст. 167—168.

Стан галицько-руського народу в 1892 р. (дра Сев Данилсвича, дра К. Трильовського й М. Павлика) ст. 169—186.

27-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 12/24. I. 1893) ст. 186—188.

33-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Городенка? між 24. I. і 13. II. 1893) ст. 188—197.

Лист дра Т. Окуневського до митрополита С. Сембратовича (Городенка, 17. XII. 1892) ст. 198—202.

Відповідь митрополита Сильвестра Сембратовича на лист дра Т. Окуневського (Львів, 26. XII. 1892) ст. 203—206.

28-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 1/13. II. 1893) ст. 206—215.

34-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Львів, 14. I. 1894) ст. 215—216.

Уваги М. Драгоманова по повищім листі про дім Романових ст. 217.

29-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 5/17. I. 1894) ст. 217—218.

30-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 6/18. I. 1894) ст. 218—220.

31-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 29. I. 1894) ст. 220—221.

35-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Львів, між 27. I. і 15. II. 1894) ст. 221—225.

36-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Львів, 13. II. 1894) ст. 225—228.

32-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 13/25. II. 1894) ст. 229—230.

37-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Львів? 12. III. 1894) ст. 230—238.

Записки дра Т. Окуневського з засідань укр.-руського соймового клубу 1894 р. і спільних засідань йогож і українського парламентного клубу. Ст. 238—261.

Промова посла Константина Телішевського серед укр.-руських соймових послів 27. I. 1894. Ст. 261—266. Конець 256—257.

33-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 4/16. III. 1894) ст. 266—271.

34-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, після 19. III. 1894) Ст. 272—274.

(38-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова після 27. I. 1895, пропав. Ст. 274)

35-й (остатній) лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського (Софія, 29. I. 1895) ст. 274—275.

39-й (остатній) лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова (Городенка, 25. II. 1895) ст. 276—280.

Похибки друварські ст. 281.

Показчик ст. I—XI.

Передне слово.

Перших $4\frac{1}{2}$ аркуша своєї публікації виходить відбиткою з „Діла“ с. р. чч. 12—15, 20, 23, 24, 28, 29, 34, 36, 37 і 42, — відкрий друкарські хиби всего видання, як: по-вузький склад, уваги внизу не дрібним письмом і т. и.

Перервав я дальшу публікацію переписки Драгоманівської в „Ділі“ тому, бо редакція, зразу прихильна тій публікації, вилаяла Драгоманова, в ч. 42, давним народовським способом, заявляючи, що его змагання треба поборювати, і хотіла, на далі, цензурувати переписку, вимітуючи річи „неінтересні для читачів“ або „напастиліві“ супроти народовців, — на що я, натурально, не згодився.

Із перерви переписки Драгоманівської в „Ділі“ ввійшла, розуміє ся, шкода для читачів „Діла“, — яким давала ся нагода заглянути в самі жерела до історії нашого найновішого суспільно-політичного руху й виробити собі про него самостійний суд і директиву поступованя на далі — і спеціально для зачеплених у переписці діячів, котрі могли би були дати свої доповнення чи поправки, які я брав ся надрукувати в додатку до сего видання, — що було би, розуміє ся, лише корисно для історії того руху. Сю

втрату можна ще, зрештою, надолужити й окремо від виданя Драгоманівщини, — аби лише зачеплені в ній люде відповіли фактично й безпристрастно — на що, правду кажучи, слаба надія...

Що до формального боку сего виданя, то, як бачите, тексти подано в ній точно: задержано не лише правопись оригіялів, але й перечеркненя і заміченя (важні бодай для психології кореспондентів); зазначено докладно пропуски, зроблені чи мною (з огляду на особисту честь людей або їх безпечність, у Росії), чи д. Т. Окуневським (із яким я тут по найбільшій частині не годжу ся), і нарешті й теперішні поправки д. Окуневського. Остатнє трохи прикро й для мене самого, та воно було докляче потрібне, бо ж історія не коректа, в якій можна би поправити що-небудь, хотьби й „тую кому“. Та, врешті, й сесі поправки д. Окуневського не зайві: вони показують его теперішний погляд на минуле, а що їх дуже маленько, в прирівнаню до цілости того минулого, признаного, значить ся, д. Окуневським і тепер, то ся цілість лише виграє від того, що до своєї правди, бодай субективної.

Неб. Драгоманів написав д. Т. Окуневському — позакілько можна виміркувати з листів остатного — 35 листів, але з того заділо ся десь, — невважаючи на пієтизм, із яким д. Окуневський беріг ті листи, — аж 12, так що надруковано їх лише 23. Д. Т. Окуневський написав Драгоманову 39 листів і з того задів ся лиш один (Драгоманів загалом беріг чужі листи дуже сохранны.) Всі тоті пропажі зазначено і в текстї і в змістї (дрібним письмом, у скобках).

Але я, звичайно, не обмежив ся самими листами кореспондентів, а дав і чужі листи, присилані д. Окуневським Драгоманову, які найшов межі паперами остатного або добув від д. Окуневського тепер; дав і інші доку-

менти, звязані ціпко із сею перепискою, чи вони були в руках Драгоманова, чи не були (і се вазначено в тексті). Сюди належать головно листи: д. Осипа Маркова до д. Т. Окуневського, з 6/18. XI. 1886 (ст. 60—64), д. Сев. Даниловича до незвісного, після 24. XII. 1886 (ст. 64—66), д. С. Стоцького до д. Т. Окуневського, з 29. V. 1889 (ст. 116—117), д. Т. Окуневського до Якова Невестюка, з половини жовтня 1890 р. (ст. 137—140), д. Т. Окуневського до митрополита С. Сембратовича, з 18. XII. 1892 (ст. 198—202) і відповідь остатного з 26. XII. 1892 (ст. 203—206); далі: записки д. Т. Окуневського з засідань руських послів 1892 і 1894 рр. (ст. 167—168 і 238—261), промова д. К. Телішевського на однім таким засіданю, з 27. I. 1894, на жаль, не скінчена (ст. 261—266) і, нарешті, наш еляборат про стан галицько-руського народу в 1892 р. (ст. 169—186.)

Не треба, бачу, доказувати вагу сих додатків не лише для історії нашого руху взагалі, але й для характеристики кореспондентів, із яких Драгоманів реагував на одержані від д. Окуневського додатки, відповідаючи єму на них (і копіюючи найцікавіщі) або пишучи свої рефлексії для себе — такий єго нарис української програми з кінця 1886 р. (ст. 66—67), оброблений потім, у 1888 р., докладно, в програму „Правди“.

Все те дає досить повну картину послітничних подій у нас за яких 10—12 остатних років життя Драгоманова, — картину, намальовану живими, яркими красками, добутиими с-під самого серця, котра промовляє ліпше ніж би міг удати хто-небудь, розбираючи сей матеріал.

Ось чому я й не буду робити сего тут, а лише позволю собі вказати головну політичну нитку, яка пронизує взаїмні відносини кореспондентів.

Д. Т. Окуневський прислужив ся Драгоманову дуже, і яко особі, і яко діячеві. Він виказував свою прихильність до Драгоманова (засвоєну ще в віденській „Січці“, головню від неб. Остапа Терлецького) — рішучо, сміливо, словом і ділом, не лякаючи ся й властей, тоді, ксли загал Галичан відхрещував ся від Драгоманова, тай більшість его нїби то прихильників ховала ся з тим від властей з похливістю дійсно заячою.

Д. Т. Окуневський робив Драгоманову важні услуги, пересилаючи напр. его статі в російські виданя (головню в „Кіевскую Старину“ та „Вѣстникъ Европы“), де вони мусіли прокредати ся під псевдонімами, з оглядів цензурних. Він ширив завзято женевські виданя Драгоманова, продаючи їх і посилаючи уторговані греші видавцєви — чого не робив майже ніхто инчий з наших земляків, яким Драгоманів посилав книжки за дурно або за плату лише на пересилку. Він інформував Драгоманова про хід подій на Україні, головню парламентарних, про які Драгоманів не мав вісток ні від кого инчого. Драгоманів дуже дорсжив інформаціями д. Окуневського, як се видно з его частих нарікань на те, що той не пише частіще, — бо ті інформації прояснювали ему стан України та помагали его ролі посередника межі Галичиною й Російською Україною — справа, на яку він клав найбільшу вагу. До того д. Т. Окуневський подобав ся Драгоманову яко людина — після особистого пізнаня, в половині 1887 р., — про яке меві, на превеликий жаль, не довело ся добути споминів від д. Окуневського! — людина дійсно гарна, делікатна, чемна, що виказувала велику прихильність і до рідні Драгоманова. Се все цїнив Драгоманів велико. „Чим довше живеш, — писав він д. Окуневському в листі з 9-ого мая 1888 р. — чим більше розчаруєшсь в людїх, тим дорогші стають такі ознаки щирости, які Ви до нас

показуєте вже не першій раз. То краплі живучої води, котрі додають сили до життя і праці ліпше всяких лікарських пильул, — по крайній мірі мені“ (ст. 102). В устах Драгоманова, що не любив пускати ся в сентименти, особливо на-далеки, такі слова значать не-аби-шо!..

Найважлившу практично-політичну услугу зробив д. Т. Окуневський Драгоманову, тай справі українського народу, перенесенням його ідей про організацію народну знизу в гору, особливо через віча (на які Драгоманів клав велику вагу, ще з 1875 р.*) — просто на села, коло Станіслава, де поле до того було, що правда, підготовлено такими виїмковими народовцями, як неб. Мелітон Бучинський (великий прихильник Драгоманова, з початку 70-х років), Евген Желехівський і особливо Леонід Заклинський (також знакомий Драгоманова), що взяв ся був закладати читальні „Просвіти“ та про-

*) Від віча москвофільського в Галичи, на котрім був Драгоманів і котре вразило его повним знехтованем селян і їх інтересів. В 1881 р. написав він докладно про консолідаційне народне віче, з кінця 1880 р., виказуючи его хиби, в статі п. з. Публічні збори Русинів у Львові (див. „Громада“ 1881 р. ч. 2.) приватно-ж запропонував (у купі зо мною) д. Юл. Романчукови, редакторови „Батьківщини“ — устроювати в Галичині селянські віча систематично, за нашою підмогою, моральною тай матеріальною (від редакції „Вольного Слова“), на що однако д. Р. не згодив ся, раз, тому що в Галичині не було тоді на те людей (бо ми, найбільші прихильники Драгоманова були тоді нелегальні), а друге, тому, що д. Р. уважав за ліпше йти окреме від нас. Після того, я ще в Женеві написав велику працю про асоціації на Україні, давні й теперішні, котру 1883 р. переробив і віддав „Просвіті“ (щось за 100 гульд.) але вона надрукувала з того лише про спілки на землях Запорозької Січи (в „Календарі“ своїм, бачу на 1886 р., за підписом здав ся: М. Покуцький). Немігши, після повороту в Галичину (в початку 1882 р.) взяти ся за устроюванє народних віч, я взяв ся писати спеціально про народні читальні й инчі селянські спілки, як: каси, крамниці, шпихлірі, хори, театральні вистави, про котрі надрукував довгий ряд статей в тодішнім селянським поступовім органі „Батьківщині“ (від 1884 р., — розуміа

свічати селян, особливо в кінці 70-х років, під безпосереднім впливом нашого руху — до селян. (Найцінніший видимий результат невсипущої праці неб. Л. Заклинського се д. Осип Турик, селянин незвичайно світлий). У половині 80-х років зібрана була в Станіславові група й інших товаришів д. Окуневського: як д. Іван Мандичевський (один із потерпілих за знакомство з Драгомановим у процесі з 1877 р.), др. Струтинський, д. Северин Данилович і інші прихильники селянської справи, які виробили ся під впливом публікацій Драгоманова та його листів до д. Окуневського, читаних ними завлублики.

Сі всі люде почали ширити межі селянами дійсну просвіту, піддержуючи читальні систематичними відчитами та й організуючи народні віча — Драгоманів так і звав їх „організатори віч“ і рекомендував їх у 1888 р., делегатови польських демократів, бажаючи мабуть, аби й Поляки взяли ся за подібне в західній Галичині. Се був найсерйозніший засновок молодой „провінції“, котра переросла швидко львівських народовських політиків, як се видно з листу д. Даниловича про збір народовців у Львові 23 і 24 грудня 1886 р. на яким „голоси з провінції були о ціле небо

ся, анонімно або псевдонімно), статей, що также могли причинити ся до зросту суспільної свідомости серед наших селян (окреме писав я про се в польських часописах, галицьких і російських), а в 1887 р. вийшла моя книжка „Про русько-українські читальні“, де оглянено заходи нашої інтелігенції коло просвіти й організації селян від 1772 до кінця 1880 р., праця, що вказала історичну підставу до тодішньої та й дальшої подібної роботи серед наших селян. Для віч мала се зробити, хоть і не так докладно, брошура М. Драгоманова й мой п. з. „Про віча, зложили вкупі Д. В. і П. К.“ (16-о ст. 64) видана перед моїми „Читальнями“, але сконфіскована та так, що кількадесят примірників виратовано і вони дійшли до рук найбільше заінтересованих людей, в тім числі, бачить ся, й до рук д. Окуневського, а значить і Станіславівців (див. ст. 100). Драгоманову в тій брошурі належить плян і ст. 4—9, 22—27, разом 12 ст., — решта, 53 ст. мені.

більше поступові як львовяне і редакторі.“ В ухвалах того з'їзду видно вже виразні кон-
сесії Драгоманізови, хоть і невеличкі й ви-
ражені досить хаотично, а то : мати на оці
реальні інтереси мас народу, будити селян
до політичного життя, завести скрізь органі-
заторів і оборонців селянства, поступати су-
проти москвофілів об'єктивно-науковими спо-
собами, з Поляків признавати лише дійсних
демократів, вязати ся з демократичними еле-
ментами в Австрії, увійти в близькі зносини
з Російською Україною. познакомляти за-
граничню з українською справою.

Найспосібніший із тих Станіславів-
ців, підготовлений до того добре й тео-
ретично, д. С. Данилович переніс ся,
коло 1888 р. до Коломиї, куди spro-
вадив і неб. Іл'яра Гарасимовича — дав-
ного знакомого Драгоманова, ще з „Січи“,
одного із найциріщих прихильників наших
селян і найліпших знавців їх потреб, що з слу-
хача філософії став був майже селянином
і жив у гірськiм селі Микуличині, коло Ста-
ніслава. За ним пішов і д. Т. Окуневський,
що осів ся потім яко адвокат у Городенці і всі
три почали прикладати практично ідеї Дра-
гоманова про народну організацію, головно
через віча, не раз устроювані навіть ф'р-
мально по пляну Драгоманова : пусканем на
перед бесідників із селян а вже потім інтелі-
гентних референтів, які зводили до купи ви-
словлені селянами бажання. Роблено се зразу
в повіті коломийськiм, де 1889 р. кандидував
і був вибраний послом д. Окуневський —
а далі і в сусідних повітах : Снятинськiм (де
грунт був підготовлений д. К. Трильовськiм),
Косівськiм, де поле підготували товариші д.
Окуневського — М. Дорундяк і Ол. Куль-
чицький) і Городенськiм, не покидаючи, ро-
зуміє ся, і Станіславівського. Ті покуцькі віча
були першими дійсно народними вічами в Га-
личині — найсерйознішою школою політи-

чного освідомлення широких народних мас, яка розширила ся швидко по всій Галичині, східній і західній.

В Коломиї Данилович і Гарасимович звели до купи практичні потреби нашого селянства в статуті „Товариства Народних Спілок“ і частина сих потреб увійшла, в осени 1890 р., в т. зв. мінімальну програму русько-української радикальної партії, зложену С. Даниловичем і д. Франком — давним прихильником ідей Драгоманова — а в 1891 р. ті наші селянські потреби були розроблені (таї перетоплені з т. зв. максимальною програмою) ще докладніше й популярніше більшим кружком практичних радикальних діячів, між якими був і я — в виборчій відозві за дром С. Даниловичем, яко кандидатом на посла до державної ради, в звязи з ширшими політично-соціяльними домаганями в Австрії — як напр. загальне голосоване, котре радикали перші з Русинів узяли в політичну програму і проти котрого всі інші руські партії тоді навіть виступали, так само як і проти всеї роботи радикального піддвигнення селян. Із сею практичною радикальною програмою згодив ся зовсім і Драгоманів.

До названої я горі трійці прийшов 1891 р., до Коломиї (де вже виходив популярний „Хлібороб“, редактований Гарасимовичем) і д. Трильовський, а далі в другій половині 1892 р. переніс ся сюди і я з „Народом“, і всі ми вели освідомляючу роботу серед селян. Покутя по названій повище практичній програмі, при безпосередній участі Драгоманова й за тісним порозумінем із ним (через мене), до того, що й він уважав себе за „коломиїця“ або коломиїського радикала.

Коломиїщина дала взагалі почин до політичної організації нашого й мазурського селянства в цілій Галичині таї новий товчок до солідарности поступованя їх парламентар-

них репрезентантів — у соймі 1889 р., до чого причинили ся й дд. Ів. Франко та В. Вислоух, із „Kurjera Lwowskiego“.

Отся практична коломийська програма радикальної праці серед селян стала потім, у 1891 р. програмою національно-демократичної партії, що була зредагована й розроблена ширше дд. Франком і В. Охримовичем, а в 1905 р. вона викінчена ще краще д. С. Даниловичем, із оглядом на потреби нашого народу по всій Україні.

Але д. Т. Окуневський, ставши послом, почав уже з осені 1890 р. розходити ся політично не лише з загалом заснованої тоді радикальної партії (заходами „молодих“ радикалів, як д. Евг. Левицький, Володимир Охримович і инчих, але при визначній участі „коломийців“, без Драгоманова), програми якої д. Окуневський не хотів підписати, — а й з „коломийцями“, в тім числі й Драгомановим, до котрих він був ближчий по своїй практичній діяльності серед селян — дуже щирій і користній, треба сказати.

Яко причини своєї незгоди з радикалами подавав д. Окуневський Драгоманову свої переконання то про неможливість погодити ідейність із практичною діяльністю, то про невідповідність осіб коломийців — мене, Даниловича та Трильовського — яко проводирів партії. Але властива причина хиткості д. Окуневського лежала глибше — в політично-соціальному вихованню нашої інтелігенції, головно, розумів ся, попівства, котрого натуральний вплив на д. Окуневського був такий сильний, що его не встиг зломити і Драгоманів. Д. Окуневський не міг засвоїти собі міцно думки Драгоманова й инчих „коломийців“ про те, що русько-українська справа може вигоріти лише двигненням нашого 4-ого стану — селян, і то вигоріти не лиш економічно, соціально та політично, але й культурно і навіть формально-національно, що до

запанованя скрізь у нас української мови, за підмогою з'організованого і піднятого до добробутку селянства. І ось д. Окуневський, опинивши ся серед ново-навернених „новояерських“ послів, які так цинічно обзивали ся про селян, їх віча і взагалі про працю для політичного освідомлення народних мас, починає й сам нехтувати народні віча тай значіне селян у політиці.

Ще тяжче було д. Окуневському — як усім руським політикам старшої дати, здавна й доси — засвоїти собі погляд Драгоманова про „політичну політику“ — про те, що з політики треба виключити переконання релігійні, етнографічні й інші подібні а добивати ся всякої волі, в тім числі, розуміє ся, й волі релігійної, та йти задля досягненя тої волі і загального гаразду, на компроміси з людьми инчих партій і націй, але на компроміси не якісні, але кількісні, себ то не покидаючи зовсім свого прапора і своїх властивих цілей, але, навпаки, здобуваючи для них, хоть і помалу, систематично, чим раз більше ґрунту. Отсе й звав Драгоманів „політикою принципальною і політичною“, яка, значить ся, вяже міцно ідейність із практичністю, як бистра думка інженера, що має ясно на ввазі свою далеку ціль, але йде до неї крок за кроком, достроюючи до того цільно всі свої поступенні змаганя.

Ось чому д. Окуневського стали відвертати від твердого встоюваня при селянському прапорі навіть дрібніщі посторонні справи а не то такі як сподівана війна Росії з Австрією (се він подавав нам, коломийцям, яко головну причину свого вступленя до Романчуківського клубу, в осени 1892 р., коли той ще не зірвав був з „новою ерою“, і коли его, мовляв, треба було скріпити для того, аби уряд, наляканий війною, мав на чії руки давати концесії Русинам!) а тим більше такі як інтерес на-

шого поповіства, загожений звісним ре скриптом намістника К. Баденього з 1892 р. — нападом, правду кажучи, більше паперовим, у прирівнаню до тисячних залізних нападів на селян, задля якого, однако д. Окуневський забув ся був на стілько, що перейшов до дневного порядку над соймовою промовою, в обороні наших селян, запропованою ему нами, — аби заразже написати митрополитови С. Сембратовичеви вогненний лист із зазивом до оборони поповіства — сего, мовляв, „одинокого коріня, одинокого гнізда нашої інтелігенції“, без продукції якого, в формі молодіжи, неможливиїді поступ серед Русинів, хоть, по правді, то не було більшої гальми того поступу, як власне тога поповіська кляса (гозорою розуміє ся про загал, а не про гідні виїмки!), за вдержане якої, з кервавих засобів народу, можна би виховати далеко більше й ліпших народних діячів, із бідних дітей селянських і міщанських....

Я, розуміє ся, не думаю винувати д. Окуневського за такі его погляди й розмахи, але підношу, яко річ дуже характеристичну, хоть при тому й зовсім природну, що й такий — як показує ся, — вільнодумець у справах віри, такий культурний попович не встиг увільнити ся, в рішучий час, від переваги інтересів тої кляси, в якій уродив ся! — хоть треба признати, що він бажав зробити поповіство наше немов би машиною новішого поступу — річ очевидячки немислима!

Щож тут казати про загал наших політиків, москвофільських і народовських, які не перейшли такої культурної школи, що д. Окуневський, і для яких поповіство наше було тай доси є властивим народом, а его інтереси найбільшими національними святощами!

Попіводство — сеж наша шляхта, вихована на взірцях польської шляхти та латинського поповіства, і ві то гідь до наших селян, сеєе трійло політичне, проявляє ся в лю-

показавши
що це такий
Трохи прав
тому кляса
завсета про
дат' дітв
тоді потім
уїв новітні
наслідки в
чине.

дах усіх наших партій — від консервативно-клерикальних аж до соціально-революційних і то, на жаль, не у самих поповичів...

Неб. Драгоманів зазначував свою незгоду з д. Окуневським у таких справах чим раз виразніше, на що д. Окуневський відповідав доволі дразливим тоном.

А в тім, був у змаганю д. Окуневського увільнити ся від нас, крайних „коломийців“, мовби то й резонний політичний мотив, висловлюваний ним і давніше, а то : створити серед інтелігенції ширшу політичну організацію. Драгоманів був і сам за створенєм серед Руснів партії ширшої політичної акції (в своїм розуміню) з виразним прапором — селянських інтересів, на що дд. Окуневський, Олесницький і інші товариші згодилися були нарешті на з'їзді в початку 1895 р., але без писаної програми.

Така ширша політична організація, з докладно виробленою програмою, повстала аж у пять років після того, під назвою „національно-демократичної“, — але чи вдоволила вона бодай д. Окуневського, не знаю, бо про Драгоманова нема що й питати ся, тому, що селянські інтереси у тій партії — хіба на папери, коли не рахувати зарібків наших селян у Пруссії — одинокого конкретного діла тої партії, дійсно корисного нашому селянству, але, на жаль, опертого на хиткій підвалині — дружби з німецьким урядом....

Основна політична нитка в відносинах обох кореспондентів і в усім поданім осьдечки матеріялі, не вриває ся тут, але тягне ся ще далі, поза Галичину.

З матеріялу, поданого в отсім виданю можна сконстатувати вже на певно, що „нова ера“ з 1890 р. почала ся в Російській Україні, на правім березі Дніпра. Почав же її д. Н. — так часто згадуваний Драгомановим — за участю неб. Ол. Кониського, котрі задумали були „нову еру“ ще в кінці 80-х ро-

вів, після того як українська старша громада зірвала з Драгомановим політично, і задумали її на те, аби погодити в Галичині Русинів і Поляків, бо незгода їх перешкоджає, мовляв федерації Українців і Поляків у Росії, за для швидкого здобування конституції або, як казали інші — задля відорваня України до Австрії чи властиво до Польщі під протекторатом Австрії. За для сеї ціли засновано в 1888 р., — коли грозила війна Австрії з Росією — нову „Правду“, під доглядом Ол. Кониського та О. Барвінського, які притягли були на часок і Драгоманова (що написав звісну програму) і до Драгоманова приїздив делегат галицько-польських демократів, аби той поміг помирити з Поляками Українців на случай війни з Росією, тай розуміє ся, відбудувати давну Польщу (Зв'язи сего приїзду з „новою ерою“ я ще не встиг имити; мабуть, що її й не було. Під рекомендаційним письмом з 28. VI. 1888 р., яке привіз Драгоманову польський делегат, підписані три мужі: J. K. N. (іще живий), Тадей Романович і Фр. Зіма; письмо писано рукою неб. Романовича).

Переносцем „нової ера“ в Галичину став із Поляків товариш д. N-а посол Хамец, який звертав ся з сим і до д. Окуневського, а головним агітатором і репрезентантом її з Русинів д. Ол. Барвінський, — але лише на Австрію, бо що до Росії, то д. Барвінський запевняє (в статі „Моє знаомство з гр. Петром Ал. Капністом“. „Руслан“ 1904 ч. 290), що у него „були лише наукові і літературні взаємини з Україною і її письменниками“, що він „ніколи і ніде не виступав ані проти держави, ані проти династії російської, а тільки раз був в Росії, поводив ся там льояльно, не вдавав ся в ніякі агітації, бо на се не позволяє вже саме моє становище урядове“, тому то й обурился, дізнавши ся 1898 р. що ему ще 1892 р. заборонено в'їзд

у Росію. „Я, каже, не почував ся до ніякої вини, щоб мав стояти на списі заграничної держави разом з усякими злочинниками і ворохобниками“ — політичними, додамо ми, бо лише таких уряд російський не пускає в Росію, вважаючи у себе дома „злочинниками“ та „ворохобниками“ і всіх тих, хто змагає до сякої-такої волі українству. Коли сю заяву д. Барвінського брати на серію, — а ми не маємо підстави не вірити ему, — то значить ся, він дійсно нічим неповинний перед деспотичним російським урядом і не є від того, аби стояти з ним у добрих відносинах. Не страшна, значить ся, тому урядови й репрезентована д. Барвінським галицька „нова ера“ з її батьками в Російській Україні. І сему можна повірити вповні, коли нагадати слова Драгоманова в листі до д. Окуневського з 4/16. Ш. 1894, що Кониський і товариші готові були заключити в Росії угоду в „Победоносцевим“, як би лише він хотів був піти не те.

Галицька „нова ера“ звалена вже давно, але вона може тепер ожити в Російській Україні, і то, найперше, на правім боці Дніпра, де польський елемент, із яким мали би „федерувати ся“ Українці — польські панидідичі, котрі при леда політичній волі в Росії та при повній недостатці політичного виховання серед Російських Українців, певносінько возмуть верх на правому боці Дніпра і готові завести там таку „нову еру“, що до неї не вмела ся небіжка галицька. А тоді ті Кониські, які потягають за політичним російством, готові піти на „нову еру“ з московськими панами — і наша Україна може попасти в два нові політичні вогні, — польський і московський.

Драгоманів — як переконуєте ся — бачив наперед можливість сего подвійного політичного лиха і через те, між инчими, так дуже й виступав проти галицької „нової ери“,

котру й поміг взвалити своєю основною критикою в „Народі“. Він бажав бачити в Галичині самі добрі політичні взірці для Російської України, тому так дуже й працював політично на галицькім полі.

То може галицька „ново-ерська мізерія“, яку видко з отсего виданя, та розумні слова Драгоманова супроти неї в листах его до д. Окуневського, збудять увагу українських патріотів тай постанову зробити загоді все можливе для того, аби не попасти під кормигу польську та московську, в новітній, конституційній формі. Може ввагалі Російські Українці звернуть тепер більшу увагу на Драгоманова, на его працю й змагання, ніж доси. Воно-ж таки дуже потрібно і задля здобути на Україні політичної волі, на підставі дійсної федерації народів, — а не самих панів або нашого народу й чужих панів, федерації вказаної Драгомановим докладно в его „Вільній Спілці“, — і задля змісту діяльності української в тих рамках. Особливо змагання Драгоманова що до просвіти тай організації селян, практичні приміри яких ми бачили й бачимо в Галичині, можуть бути прикладені до Російської України цілком. Отсі змагання могли би приймати ся в Російській Україні навіть більше, ніж у Галичині, бо тамошні свідомі Українці все були прихильніщі селянам, аніж наші інтелігентні Русни а до того там поки що нема й рідного клерикалізму, який заїдав, ба й доси заїдає всякі сміливіщі почини в користь селян Австро-Угорщини. Аби лише тепер, при настаню волі в Російській Україні та піднятю національної свідомости серед тамошного пошівства, не завівся рідний український клерикалізм! Але й на него — як і на можливий рідний шовінізм, — дає загоді лів той же Драгоманізм, як воно видко й з отсего виданя.

Драгоманов
 1881

Драгонізм — се взагалі могутча культурна сила, яка вже відограла велику ролю в історії Руси-України, за остатних 40 років і якій ще суджено робити у нас історію дуже довгий час, коли не до кінця істнованя нашої нації. Вона видвигнула українство на ширшу світову арену, звязавши его з усесвітнім поступовим рухом, наддала й ему самому новітнього всеюдського культурного змісту і напрямку, навернула до него, таким чином, українську молодіж і, значить ся, оберігла его від прожертя національними рухами серед пануючих над нами націй: Москалів, Поляків і т. и. — рухами всякими, від урядових аж до революційних. Вона, ся сила поможе, як ніщо инче, розрости ся українству на волі, не дозволяючи ему виродити ся у щось негарне, вузьке, незгідне зо змаганями таї ідеалами культурної людськості. Вона-ж піддержить українську націю ще й тоді, колиби та падала під вагою не лиш осередної пустоти, але й нового зверхного напору.

М. Павлик.

Львів, 20. VI. 1905.

І-ий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова..

Відень 24. окт. 1883.

Високоповажаний Пане Добродію!

Я брат того Окуневського, котрий уже кілька разів з Вами переписовав ся. Прийняв я педавно з України, гдем пробув цілий місяць — бував в N., N., та й N. і всюди мав щастє бути впровадженим до Української Громадки — в N. через знакового міні хороше Т.¹⁾ (,) в N. через самого N.²⁾. Як би се Вас інтересовало, о чім там була бесіда, то скажіт, а я Вам подрібно напишу. На тепер скажу Вам те, що головно дотичит Вашої особи.

N.³⁾ а взглядно Ковалевский передає Вам через мене 500 рубл.⁴⁾ на видавництво; маю препоручено в'дослати Вам сі гроші зараз, як тільки відпишете міні на сей лист.

Крім того N. і N.⁵⁾ перевідавши ся о Вашім невиносимім положеню в Женеві дозволяють собі зробити Вам таке предложене: чи не хотіли би Ви Добродію перенести ся на постійний пробуток до Парижа або до

¹⁾ На бажанє Т. О. пропущено повне ім'я й становище чоловіка. — М. П.

²⁾ Пропущено 9 виразів. — М. П.

³⁾ Пропущено 2 слова. — М. П.

⁴⁾ Слова „взглядно Ковалевский“ і „500 рубл.“ підчеркнені Драгомановим. Ковалевський Микола, товариш Драгоманова, вже помер. — М. П.

⁵⁾ Пропущено 5 слів. — М. П.

Льондону?⁶⁾ Если би Ви ся на се рішили (,) то приобіцяют они Вам на першій рік не премінно а на другий рік будут ся конче старати іслати Вам по 2000 рубл.

В сій справі будьте ласкаві донести N.⁷⁾ адресуючи своє письмо з Ліону і підписавши ся, як на залученій коверті. Просят Вас, щоб Ви за для осторожности написали свій лист по французкі і то так (,) що Ви яко кореспондент N.⁸⁾ задумуете перенести ся з Ліону до Парижа чи там Льондону, або лишаєте ся на місци. Властиве діло порозуміют уже там.

Ковалевский просит, щоб Ви поки що не писали до него письм, він Вам не задовога подаст безпечну адресу.

Ви мабуть уже знаєте о Борисові тай Мальованім. Іх обох як раз тогди арештували, як я пробував в N.

Очікую незабавкі Вашого письма
з поважанем Окуневский
Wien, IX Spitalg. 7. I. 5.

Терлецкий кланяє ся Вам хороше

І-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського

писаний після 24. X. 1883 р. пропав.

⁶⁾ Слова від „постоянный“ підчеркнені Драгомановим. — М. П.

⁷⁾ Пропущено 3 букви. — М. П.

⁸⁾ То само. — М. П.

2-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгманова.

Відень 1. новембра 83.

Високоповажаний Добродію!

Пересилаю Вам 500 рубл., котрі Вам передає К о в а л е в с к и й. Позаяк сесі гроші ішли через руки N.⁹⁾ тож я не знаючи Ваших відносин подрібно, написав Вам може трохи неясно.

Що до письма, котреби Ви мали написати до N.¹⁰⁾ то я поняв сю справу так, що Ви бисте мали надати свій лист в Ліоні; але Ви уже сим більше не трудіт ся, я дізнавшись з Вашого письма, що Ви нікуди не гадаєте рушати ся з Женеви (,) донесу об тім куда слід.

Цікавібисте довідати ся о тім, яким то способом розійшла ся об Вас думка по Росії, що Ви за ддя свого „невиносямого“ положіня в Женеві раді бисте чим скорше перенести ся до (переч. „Женеви“) Парижа або Лондону. Скажу Вам на те лиш то, щом чув...¹¹⁾, бо більше нічого незнаю: Як Вам може се знакомо, перебував сего року літом тут помежи нами а потім в N. Ваш товариш N.¹²⁾. Він жеж довідував ся тут і в дорозі багато о Вашій особі і скоро лиш приїкав до N.¹³⁾ (,) розповів о всім¹⁴⁾. Говорило ся тут, що Ви через свою книжку: „Историческая Польша... ест.“ а головно через своє щире пропагованє української ідеї стали сілею в очах „великорусск демократ“, що Вам

⁹⁾ Пропущена одна буква. — М. П.

¹⁰⁾ То само. — М. П.

¹¹⁾ Пропущено 3 слова. — М. П.

¹²⁾ Пропущено назву місцевости і чоловіка. — М. П.

¹³⁾ Пропущено назву місцевости. — М. П.

¹⁴⁾ Пропущено 4 слова. — М. П.

через те стало ся житє в Женеві досить не вигідне і що Ви би радї вирвати ся з того малого гнізда на ширший світ до Парижа або до Льонд — особливо але до Парижа, где бисте могли заняти посаду професора славянських літератур при університ(еті) парижскім. На такі і тим подібні бесіди рішили ся N¹⁵) приобідяти то, щом уже Вам в попереднім листі написав. Чи они готові би Вам дати тих 2000 рубл. також і тогда, як Ви лишите ся в Женеві сего не знаю. Як би знали про ті пісні, о котрих Ви міні в своїм листі пишете — думаю (,) що далиб, бо розположене для Вашої особи було по тому. Як бисте уповномочили мене до сего, то старавбим ся розвідати ся про се. Але правда! Міні тепер здаєт ся, що ктосьто міні говорив в N¹⁶), що Ви до тепер получали від N¹⁷) по 1200 рубл. в рік. Тих 1200 рубл. мали бисте получати на кождий спосіб і на будуще — лиш що до підвищення тої суми до 2000 не знаю Вам нічого сказати.

Тепер скажу Вам ще где що про громади в N. і в N. За N. нема що казати, бо там помежи поодинокими Українцями жадної організації я не бачив. N. лежав бідняка хорий з „розбитими нервами“ — особливо жалив ся на розстроєне нервів в жолудку. Нікого він не припускає до себе — лиш хіба 2—3 слова заговорит тай каже ся забєрати (,) бо го дуже мучит.

З помежи наших людей пізнав я там ще N., N. і N. Лиш сей послідний працює тепер на полю літературнім — пише він тепер повість під заголовком : весна, літо, осінь (,) зима — має тут бути представлений еко-

¹⁵) Пропущено 3 слова. — М. П.

¹⁶) Пропущена назва місцевости. — М. П.

¹⁷) Пропущено 1 слово. — М. П.

номічний стан нашого люду у всіх фазах року — в формі білетрист.

Решта річей, що я тут бачив (,) се для Вас не буде інтересовне.

В N. стоять річи гаразд ліпше. Був я тут 2 рази на громаді, перший раз зібрала се була в честь N., котрий на тот час перебував в N. — тут не багато важного говорило ся: тільки щось о значіню малорускої сцени говорив N., N. і сам N. За те важнійше діяло ся на другім вечерку у N. (.) Громада зібрала ся там нарочно для того, що приїхав був на той час до N. — N. і N.. аби при тій спосібности показати N. громадянам, о скілько до тепер поступила N. громада. Явило ся тут коло 23 люда. (.) Помежи ними були: N., Ніщинський, N. (адвокат), N. (судя), N., N. (поет) N. (учитель), N., N. (,) N. і другі. Стали радити 1) над видавництвом альманаха 2) календаря. N. (се душа украї громади в N.), начеркнув плян, після котрого має бути випрацьований альманах і календар. Після него має альманах состояти з 3 частей: а) історичної (,) б) географіч. етнографічної (,) в) статистичної. В першій часті *sub a*) має бути уміщена якась історична драма з минушого життя, котре громадянам лучше має бути знакове як теперішнє (!) Усі ці праці малиб найголовнійше обговорювати N. країну, бо та N.—ам найліпше може бути знакова.

Календар має також подібно як альманах на 3 части ділити ся.

Після висказаня такої програми наступило розподілене праці помеже членів громади. Історичну часть узяв на себе N. з кількома ще громадянами, статистичну приділено N. і т. д.

На слідующих зборах громади мали заявити поодинокі громадяне, хто і якої піднімає ся роботи.

Дальше рішено впливати на молодіж університетску посредством українских і дру-

гих книжок і посредством живого слова тих молодших членів громади, котрі ще самі недавно скінчили університет і живуть ще з ним в контакті.

Постановили також і ширшу публіку не спускати з ока а впливати на се словом і письмом — очивисто в границях цензурою позволених ударяючи особливо на всякого рода перекінчиків¹⁸⁾. За орґан свій обібрали N. N.

Під кінець збору просив N.. N. громадян о вспівуділ в видавництві географічно-статистичного¹⁹⁾ малоруского словаря (,) над котрим тепер працюють N-е. N. приобіцяли.

В N. на громаді почув я 1) справоздання з фінансового стану товариства — N. 2) Радили над способом перепродажи „Ради“ Старицького і Кобзаря 3) Говорив N. о Вас²⁰⁾ 4) просили мене щоб ім в якій спосіб перешварцувати святе письмо Пулюя тай хоть скілька екземплярів Вашої книжки „Историческ. Польша і велик. дем.“ В N. ще навет сеї книжки не бачили.

Думаю, що буде Вам сего досить.

Про відносини України до Галичини скажу на тепер тільки, що після мовї думки зачинає ся одна до другої більше зближати. Задумують ся періодичні перейїздки Українців до Галичини і насборот. Нарік має приміром прийїхати до Галичини N., N. (,) N. і ще хто другій. Від нас поїде нарік де хто з „Січовиків“.

¹⁸⁾ Слова: „ударяючи особливо на всякого рода перекінчиків“ і дальші „статистичного малоруского словаря над котрим тепер працюють N-не“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

¹⁹⁾ Зам. „статистичного“ було зразу „етнографічного“. — М. П.

²⁰⁾ Слова „Говорив N. о“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

Так в Н. як і в Н. інтересувалися люде дуже нашими об'явами життя політичного — особливо послідним вічем²¹⁾ і я їм мусів усьо подрібно розказувати. Дивно мене вразила одна думка Н. Н. — особливо Н. Они не надіются жадного важнійшого хісна із органічної внутренної праці а усьо надію свою на поліпшен(е) своєї долі і на більшу свободу покладають в стовкновеня більших держав (,) котрі они уважают за неперемінні²²⁾ Кажут (,) що нияк слабому народови бороти ся з таким кольосом, як є руске правительство. Конечно, щоб іміли ся за чупер силний з сильним себ то одно правительство з другим. Не знаю, як Вам ся подобає ся політика? Молодіж українська поки що „протестує“. Так міні ся виразили кількох студентів в Н.

Не знаю, чи Ви не за остро судите нас за „Барвінофільство“. Нам не так дуже ходит о самого Барв. як о те, що ся має під сею покривкою зробити. Ходит нам о се, щоб зібрати до купи людей а „Барвінський“ се лиш модна фірма. (Ein gutes Agitationsmittel).

В Україні і у нас дуже жалуют, що перестало виходити „вольное Слово“. Тут і там рвали ся над ним²³⁾.

Чи не вислалиб Ви міні: „історич. Польщ...“ я бим старав ся післати ю дальше до Н. або Н. (Скілька дальших слів, сильно перечеркнених автором, годі відчитати „М. П.).

За В...ва і М.²⁴⁾, довідаєте ся лучше від Н.

Ваш щирый Окуневск(ий).

²¹⁾ Слова „послідним вічем“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

²²⁾ Слова від „в стовкновеня“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

²³⁾ Слова від „В Україні“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

²⁴⁾ Борисов Евг. і Мальований — оба вже померли. — М. П.

Мі історич. Польщ. а в 1918 ф. ас. мене внаслід.

3-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

(Писаний в половині ноября 1883 р. з Відня.)

Високоповажаний Добродію!

Сердечне спасибіг Вам за книжки (,) щосьте надіслали. От і трафляе ся хороша спосібність перевезти їх в Росцію.

Як бисте гадали тепер ще що надіслати для п. N. N.²⁵⁾, то будьте ласкаві адресуйте на мое імя IX Brünlgasse 6. I. 7.²⁶⁾ Але як захочите писати лиш лист то адресуйте прямо: Окун. Wien Bezirksgericht Alsergrund (,) так я найскорше дістаю.

Терлецький просит Вас о матеріали до біографії Навроцького.

Тут завязує ся тепер „Общество студентовъ з Россіи“ з тенденціями ліберальними^{27...}) Малоби²⁸⁾ се отже бути противовісь „Буковини“. Ми січовики помагаем як можем утвореню сего товариства, котре би лиш містило в собі коренних людей з Россії а не якихсь там проселітів галицких.

Пізнійше Вам напишу більше.

З глибоким поважанем

Окуневский senior.

Будьте ласкаві скоро відписати.

(Перечеркнено: „Лист Ваш, як бачите писаний до мене взглядом“)

²⁵⁾ Слова N. N. написані иншою рукою, — очевидячки, дотичним чоловіком, який перечеркнув написану зразу д. О — ким его фамілію так, що годі відчитати. — М. П.

²⁶⁾ Слова від „та“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

²⁷⁾ Пропущено 3 слова на бажане Т. О. — М. П.

²⁸⁾ В оригіналі „би“ двічі. — М. П.

2-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

12 Ноjabрѣа 1883,
Chemin Dancet, 14. Genève.

Високоповажній Добродію,

Кілька днів тому назад дістав ја од Вас 500 р. і лист Ваш. Спасибі Вам за клопіт, а шче більше за лист. Він мене переніс у Россію. Правду сказавши сумніє цей фантастичній пробуток мій з Вами в N. j N. — та всьака реальність дає своју користь, а значить і приятство. — Оге все, шчо Ви бачили ј чули в N., ја бачив і чув усьакиј раз, як туди приїздив з 1867 по 1875 р. Навіть льудеј не прибавилось з 1875. „Слова, слова, слова!“ Та ј слів нових не прибавилось, ораторів теж. Все тојже N. — прегарній чоловік, навіть по својому розумній, — але кінчајушчиј усе словами, нулем! Мабуть N. шче чи не посунулась назад не тільки проти 1875 р. коли перед N. громадоју ја мусив три дні ј три ночі не вмовкати, шчоб вдержати мій „консервативній“ программ проти „револю(ці)низму“ N-ого, а ј проти ранішчих років, коли теорія надії „на Бисмарка“ (це Полтавсько-Харьковська теорія полохливого Пильчикова і нічогісінько не робляшчих з 1863 р. харьківських україно-філів-сепаратистів) коли иноді вилазила на світ божиј, то зараз же осміјувалась навіть в N. — N. все таки сьак-так держитьсьа, — але все таки пішов не вперед, а назад пісьа того як ја бачив. Один N. тој саміј! Так це він мене в Париж переселив, та шче ј на катедру посадив! Чудній світ! Вже чутка про це розішлась і в Россіі, і в самому Парижі. За остатнєе ја найбільше сердитиј. Вачите, в мене в Парижі јесть дуже гарні відносини між вченим світом. Ја туди завше јавльавсь як чоловік

вільниј і нічого од них не просьачиј. Мене радо пријмали там і прогрессисти і консерватори, думаючи, шчо ја хоч і динаміт під царя підпускају, (в цьому не розувіриш нікого!) та все таки про пісні і казки могу де шчо цікавого росповідати. Тепер ја ні з того, ні з сього в аспіранти попав, та шче на те, на шчо ніякого права не мају (якиј ја в біса лінгвіст!), — і мало того (:) на те, на шчо маје усе право другиј (L. Léger). Як јесть чорт-батька (зна) шчо! І натворив це все гоголевськиј Іван Іванович, — котриј, памјатајете, побачивши бабу (переч. „шчо“) під церквою пита јіјі чи не хоче вона боршчу, а потім, не давши јіј нічого, каже: „чого-ж ти стојіш, але ја тебе не бју“. — N., просидівши шчось з 2 місьаці за гръраницеју, не написав мені ні словечка, шчоб довідатись од мене, шчо ја робљу, думају, як живу і т. д. (ја навіть взнав, шчо N. за гръраницеју, случаем, бо јого стріла N. в Відні і мені написала, шчо N. сбирајеться писати мені ј N.). А пријав²⁹⁾ у N., побачив перед собою (переч. „гром“) сбір і в ньому закордонного брата, — „сів на комонья краснорічја“ (це давнє слово про нього шче з наших студентських часів) і почав јазиком благодіјати „далекого друга“. А завтра він одречеться не тільки од нього, а навіть і од јого діла, — подавши вијать (јак в 1880 р.) записку Лорис-Меликову об консервативности і не-політичному, анти-соціалістичному характеру украјінського руха, котрому тільки шкодять женеvські самозванці!

Так як ми вже (переч. „ста“) розмовились про справу мого переселенья в Париж і значить і про пенсіју, котру мені б то на те призначено, — то скажу вже Вам точно про цю справу, шчо б хоч Ви знали правду. В 1875 р., як ја пријав з

¹⁹⁾ В ориг. „пријав“. — М. П.

Галичини і стало вже звісно, шчо мене цар вигнав з служби ја [переч. „це“] знав за 3 місяці перед тим, шчо Толстој цього хоче, і написав до Н. в Петербург, де він тоді був, — шчо б тој пішов до кн. Дондукова, котриј теж був у Петербурзі, і сказав об тим (переч. „кня“³⁰) Дондукову; а (переч. „сказ“³¹) на це ја мав право, бо тільки по намові Д-ва³⁰) ја згодивсь не читати публичної лекції про Галичину, в котриј хотів вилжити своју політичну професію; мене ж Толстој обвинуватив в українському сепаратизмі і прихильности до Польщі; Н. не пішов до Дондукова і цей не міг перед царем переривати брехню Толстого) — так ось тоді Н. по ініціативі Н. і Н., рішила зоставити мені (переч. „царські“³¹) казенні 1200 р. як пенсію од неї. Ја подякував і не взяв. Тимчасом Н. поклала видавати Громаду за границеју і вмовила мене взятись за редакцію. Мені покладено було 1800 р. в рік. Појіхавши за границю ј видајучи Гр-ду, ја ні одного разу не брав собі більш 1000 р. в рік³¹). За тим після арестів і пересилок 1879 р. з Росіји ја став получати гроші дуже нерегулярно ј мало, так шчо в 1879—1880 рр. не приходило ј зовсім навіть і по 1000 р. в рік, а тим часом у мене зостались довги за типографію і пријіхав з Галичини по вмові з одесцъами Павлик, котрого ја мусів содержувати³²), — а окрім того зостались за перевозчиками Громади довги в Руминіји. Ја виплатив довги ј піддержав усе діло ј навіть двох чоловік (Павлика ј Че-

³⁰) Дондукова. — М. П.

³¹) Пропускаємо ціле дальше реченє в скобках; воно було дуже замазано д. Т. Ок-им, так що на силу можна було відчитати, про що йде. Весіда не про Т. О. — М. П.

³²) Зразу було написано: „котрому ја мусив давати помішчанъње ј“. — М. П.

репахина) своїм заробком у Рекльу і в часописях. В 1881 р. написано було мені з N., шчо N. поновля своје рішеннѣа про 1200 р. і окрім того обіцѣа „піддержувати типографію“. Я переказав, шчо з подякою буду (переч. „получать“) брать хоч 200 р., хоч 1200, хоч 200.000 і буду потребляти їх на громадські справи, як сам знатиму. З того часу ја получив у 1881 р. — 800 р., у 1882—800, у 1883—400 р. Иаколи, посилајучи мені нагр. в Августі того року 400 р., мені писали, шчо „остатні“ 400 р. (тобто до 1200) будуть з кінцем року, — але ніяких таких „останніх“ грошей ја не получав, — а на другій рік получив 400 [переч. („ось як“) котрі, (переч. „ось як“) нагр. в 1883 р. і були (переч. „остатніми“) і першими і останніми на цей рік. — Так ось Вам точна історія мојеї пенсії, про котру згадуєте і Ви. (Переч. „Добавльу історі“) Робіть з неї, які хочете виводи і розсчоти на будуще моје, чи женевське, чи парижське, чи лондонське, — а ја добавльу Вам історію 500 р., котрі Ви передали мені. — Приїхав літом М-и³³⁾ і каже, шчо К-и³⁴⁾ зібрав (помимо N.) 1000 р. дльа моїх публікаціі федерального напрямку; та шчо сам М-и просить мене, чи не можна б обернути їх як фонд дльа початку (переч. „його“) задуманної ним з (переч. К-о“) компанією агітаціі і (переч. „українськ“) нового політичного товариства. Я згодивсь, коли проти цього не має нічого К. і ті, хто йому гроші дав. Тим часом треба було залишити мою заробкову працю, шчо б переробити привезену М-им програму в шчось систематичне, в статут політично-соціального товариства з поясняючими записками і т. п. Це взяло в мене до 3 місяців; працю напечатали ми

³³⁾ Мальований. — М. П.

³⁴⁾ Ковалевський. — М. П.

(поки в коректурі), — і погнали на печать її і шче двох писаній взяти в Ков. половину грошеј, а другу — М-ому на його операції. Звісно, ј на дорогу в Россіју ја мусив дати М-ому грошеј, та довги його (маленькі) тут на себе взяти. Як Ви знаєте, М-иј арештованиј (најбільш через те, шчо водивсь з одним чоловіком, котрого зовсім не слід було пријмати в те власне діло, котре думав [переч. „брав“] робити М-иј); праця наша в тій формі, в якій вона зроблена, не годитьсьа теер нікуди; половина грошеј, шчо мусила пітти М-ому, певно, теж (переч. „?“) арештована; а ті льуде, котрі дали 1000 р. на мојі публікації, мајуть резон думати, шчо ја (переч. „обманив“) не сповнив јіх надії!

В таким роді всьа моја фінансово-політична Одиссеја за ввесь час пробуваньья в Женеві. Не сховају од Вас, шчо вона мене дуже втомила особисто: тільки ј знај, шчо думај не тільки про те, шчо сам почав, а ј про почате другими, бери на себе јіх одвічальність, думај про те, шчоб вдержати ј діло, ј льудеј, будь готовиј на всі сьурпризи і т. д., і т. д. При цьому праці најльубішчі мені і котрих тепер, — та, певно, ј уперед на 10—15 років ніхто не зробить, окрім мене, — як напр. виданья Політ. пісень укр. народу, — лежать і чекајуть. Чого? — того поки ја постарі(ј)у і не мотиму обробити јіх, або поки ја вмру — і матеріјал, шчо в мене, розвіетьсьа, (а Ви знаєте, шчо навіть в N. розвіјалось чимало з пісень, котрі ја лишив в N., як јіхав з Россіји і котрі М-гс N. зклала в мішок, як перебувала дім свіј, а тој мішок брав јакись студент і т. д. і т. д.). Та шчо робить! **Мушу тьагнути, поки можу!** Најгірше те, шчо все таки всі наші справи јдуть погано і шчо, бачучи це, публіка не може мати пошави ні до нас, ні до нашого діла, (пере-

„тим паче, шчо“). А појаснити стан річеј не то публіці, а навіть најближче стојашчим до діла, віјаково та ј не можна. Ось напр. ја не можу навіть ростолкувати з близькими пријателями напр. про те, шчоб знати точно, свільки справди вони посилали грошеј сьуди. Може вони пропадали де? Близькі льуде давно вже не навідујуться сьуди, — а пријі(з)дили то получужи, то шче ј придурковаті, јак напр. одна баринья, шчо позаторік гроші привозила. N, јак сказано, навіть не озвавсь сьуди. Так в тумані ј сидемо, — ј ми оттут, і пријателі оттат!

Та шче з N. хоч коли не коли звістку получиш, — а з N. так нічого-сінько. Сказать би, шчо не довольні там мојеју працеју, так ні! Торік на Шевченковиј вечір взяли ј прислали мені „депешу з чувствујами“. Правда, через кілька днів прочитав ја в „Дѣлѣ“, шчо на тім же вечері проливали сльози ј за Барвинським і про це депешу в „Дѣло“ послали!! В усьакім разі характерно, шчо Ви пишете, буцім то N. N. вибрала своїм органом N. N., а ми тут јого ј не бачимо (Впрочім, — знајете, шчо ја остатнє видачньа „Кобзарья“ (громадське) купив собі в Петербурзі, через котриј ја по більшіј части дістају всі книги (переч. „украјін“) кијівські, — та вже через 1/2 року, оце тижнів зо 2 назад, получају посилку з Парижа; розкривају — ј бачу: Кобзарь в роскішному переплеті. Од кого, — не звісно!

Ну, та буде про це!

Хотілось би роз(го)воритись з Вами про „молодіж украјінську“, про котру Ви пишете, шчо Вам казали, шчо вона тільки „протестује“. Та довга це пісньа. Скажу тільки, шчо иноді мају звістки з Кијіва про молодіж „украјінську“ з загалі (а не саму „украјно-фільську“) і звістки ті зводьаться до того, шчо молодіжі тіј бракује ј доси політичного образуванья, — котре б вона рада була де

не будь здобути, та котрого українофіли не здільні дати, бо сами його не мають. В усіх N. N. один тільки європеєць і єсть — N., та він себе чудно держить: усякому одповіда: так, а сам став скептиком до всього, та (переч. „таки“) якось і старіє свіє європеїзм про себе держить. Як це не дивно, а навіть близчі N. N., шчо професорами бути готовлятьсє, не вважають потрібним навіть історію З. Європи знати і через те говорять такі українофіль(сь)кі дурниці, як напр. N. в справі громадського земле-владіння в старіє Україні. Одно спасіння укр. молодіжі — вчитись європ. мовам; та тільки, по всьому, шчо ја знају, в N. не тільки маїже нікто не вчиться їм, а навіть нікто не говорить про те. —

Скажу Вам два слова про Барвіно-фільство. Я так думају, шчо (переч. „далеко“) з прапорами треба бути розборчивим. Не все рівно, коло чого збирати льудеј. А Б-їє був чоловік перш усього³⁵⁾... — а далі пустіє в середині фразер. Знайдіть мені хоч одну јасну думку в тому, шчо він писав (переч. „у Ділі“) в „Правді“, або в „Ділі“. Своја хата, своја правда! і т. д. і т. д. — а јака? — не відомо, (переч. „Д А правда ця зводилась“) або всєа правда зводилась на поход до єп. Сембратовича, — и коли? Не думајте, шчо публіка дурна ј не загляне, (переч. „під“) шчо ж то за прапор, під котріє јїє збирајуть, — а заглянувши на те, шчо справа був Б-їє, вона або буде теж саме робити, — (то б то топтатись на однім місці, та до Сембратовичів ходити), або плъуне на такиє прапор, — і піде собі од нього, куди очі глядять, в тім числі вже ј чисто до језуїтського прапора, бо він хоч куди небудь годиться, а Барвіно фільскиє нівуди³⁶⁾.

³⁵⁾ Пронущено скілька слів. — М. П.

³⁶⁾ Між кожним дальшим уступом Др-ів

Істор. Польші і другого дечого посила-
ју Вам кілька (екземплярів). Коли ско-
чете, можу прислати більше. Та скажіть
при случају, — чи наші видання нікому
так вже ј не интересні з галичан, чи шчо, —
бо ніхто мајже ніколи не спита (переч. „про“) ⁴
за ними, хоч ми раді дурно јіх висилати. Ви
пишете, будім то жалујуть, шчо В. Сл. пере-
стало виходити і шчо (переч. „јого“) над ним
у Вас рвали (сь). А ја ні од одного галича-
нина, окрім П—ка, ніколи не получав затрі-
буванняња ні на один екземпляр јого.

Ваш шчириј М. Драг.

Будьте ласкаві, передајте моју карточ-
ку в Академicki Spolek дльа альбома
Мікросича. Ја не можу знајти адреса
Spolka.

Не можу не (переч. „вист сказ“) поді-
литись з Вами глибоким жалем, шчо ні Січ,
ні Акад. Братство не взьли на себе іні-
ціативи демонстраціји в имја Тургенева. А
„Діло“ тоді тільки (переч. „ја[к]“) згадало,
шчо Т. М. Вовчка перевів і нас піддержав в
1878 р., коли ја јого³⁷ за те (вилаяв?) і все таки
хоч би јаку небудь теплу статъту напеча-
тало про Т—ва! Це і варварство (ознака шчо
Тургеневъ жив для всього світа, тільки не
для Галичини) і таки невдячність, — а до того
безтактність — бо оддано ініціативу Пролому
et К-о.

Чи не могли б Ви прислати мені на
час Кирѣевскаго Пѣсни, вип. 5 з Січе-
војі бібліотеки?

Будьте ласкаві, скажіть, при случају
Терлецькому, шчо ја на цих дньах перешу-

полишив малі відступи, — видко, писав іх з
переривами. — М. П.

³⁷) Газ. „Діло“ — М. П.

кажу в своїй паперах все, шчо в них јесть про Навроцького, і перешљу јему.

Ја прибавив до комі(те)ту М—ча³⁸) кілька слов од нашої укр. колоніји. Вудьте ласкаві отдајте најскорше комитетові, шчо не премінно було прочитане на зборі, котрјі мусить бути 20 Новембра.

Та чи не моглиб Ви мені написати адрес Січі? Шчо, Альманах, котрјі вона поклатала видавати, справди буде, чи це одно звичајник Січі замрив, котрих нікто не дума вповнъати?

(Оригінал сего листа находитьсѧ в бібліотеці „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові, дарований туди 1904 р. дром Ярославом Окуневсьвим. — М. П.)

4-тий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Відень 1. грудня 883.

Високоповажний Пане!

Я уже сам на себе не добрий, щом на Ваш щирій лист еше до тепер нічого не відписав; але моя служба при суді, засіданя якихсь комитетів і другі важні діла — зрештов Бог їх там знає чи они важні — досить що часу забирают чи мало тай голову морочат — не дают супокою. Я Ваше письмо коваю яко важний документ, бо сподію ся хоть за кілька місяців непременно побачити ся з гдекотрими добрими знакомими з Н. а також і з близькими до громади і до самого Н. і передати першу (переч. „его“) часть листа туди, де він найбільше потрібний — однак очивисто лиш за Вашим дозволом.

³⁸) Мікльосіча. — М. П.

Ви мені пишете в Своім листі, що посилаєте „Істор. Польщі“ і ще других кілька книжок. Чи ужесте вислали? бо я тут до тепер ще нічого не дістав.

Ми дуже радо вижидаєм сих книжок. Троха мені привро, що Ви Добродію так скептично задивлюєте ся на нашу охоту до читаня Ваших книжок.

В загалі се може і гірка правда, правда (,) що наша галицька натура уже така, що поки не встромиш му трохі на силу книжкі в руки, то і мало що прочитає, алеж я сам бачив і тут межі нами в „січи“ і також межі молодіжов у Львові і Коломні, як радо читали Ваше Вольное Слово а у нас такої буквально дерли ся за ним.

Вам десь совістно ся зробило, як есте прочитали про ті студентські бурди, що ся наробили на комерсі Микльош(іца). Воли уже усе по трохі притихає — особливо після того серйозного тону, котрий провіяв в (в)ступній статі найновійшого „Дѣла“.

Ваша карточка³⁹⁾ уміщена в перших рядах альбома а Ваші слова від укр. кольонії в Женеві були прочитані на комерсі і опісля віддані Микльошицеви разом з другими листами і телеграмами.

Кирѣвского выпуск 5. прислав бим Вам радо, та в нашій бібліотеці его нема — є лиш выпуск 1.

Адреса „Січи“: Wien VIII Laudongasse 49 A. Nochrarterre 17.

Думку Вашу про торжест. обхід памяти Тургенєва подав я Своім товаришам. Тепер стоїт діло так, що маєм се свято обходити в тіснійшій своїм кружку. Полякі хотілиб вправді получить ся разом з нами, але нам ніяково входить з ними в дальшу дружбу і так уже кричат по Галичині (,) що ми з

³⁹⁾ Фотографія. — М. П.

ними братаємо ся. Тепер ще переговорюємо ся з Сербями.

Про альманах Ви мабуть угадали! Тепер ледви хто дума про єго видавництво. Та зрештов Бог зна, що з тим фантом робити. Тут живе сама університетска молодіж — значит ся самі такі люде (,) котрим би самим такої гаразд ся учити а не то других просвіщати (,) тай зрештов (,) мірячи мірков звичайного чоловіка (,) не богато знайшло би ся таких хлопців (,) щоб потрафили разом і учити ся до сотних іспитів тай разом і літераторствувати. Напишіт Ви Свою думку.
Окуневский.

5-тий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаниј Пане Добродіју!
Не знају чи не призабули моје імја (,) бо уже більш 2 літ не переписувалисьмо ся с собою. За те ми тјамим тут Ваше імја і споминајем го частіше, ніж Вам може і крізь думку приходить. Путанина думок а ще важніше брак чоловіка, котриј би в нашій темрјаві коть трохи јасніше прозрів і могучим словом нас усіх коть о крок дальше провів — от що заједно звертаје нашу увагу поза границі нашого краю тай частенько заста-вляје про Вас думати.

Мині випадаје тепер јізда до Італії, куда проводжу своју сестру на зиму а в повороті загадав ја поступати до Женеві, щоб Вас лично спізнати і головно від Вас не одно довідати ся. Важним для мене сеј пријізд тому ще, що правдоподібно випаде мині на різдво бути в N. тај там стрітати ся с N.

Будьтеж ласкаві Добродіју мині зараз відписати — бо 31 с. м. (,) значить за 8 день мушу уже вијкати в дорогу, чи можна мені буде гдєсь коло 5. або 6. падолиста побачи-

тись с Вами в Женеві і где там Вас відшукати.

Якщо би уже не було часу відписувати мені аж до Галичини, так будьте ласкаві написати до мене письмо до Відня під адресою

Eugen Kobryński
Mediciner in Wien
allgem. Krankenhaus.

Моя постійна адреса :

Dr. Okuniewski
Stanislau
Galizien.

А за тим вклянься ниским поклоном
Окуневський

Станіславів 22/10 885

3-ий і 4-ий лист М. Драгоманова до д-ра Т.
Окуневського
з кінця октябрю 1885 р. пропали.

6-тий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаниј Пане Добродію!

Щиро Вам дякую за Ваші листи, один дістав я в Станіславові, другий же мене у Відні.

Не можу Вам висказати с яким жалем приходит ми ся оцей лист до Вас писати, я бо думав на певно, що в оцей час буду уже у Вас — та інакше склало ся. В сам день, коли мала сестра надїхати з дому і потім обое малисьмо пустити ся в дальшу дорогу дістав я телеграм, що она занедужала і що через то приїхати не може. Сам ще не знаю до котрої пори приїде ся нам нашу їзду відложити (,) на кождий спосіб

однак ми чи скорше чи пізніше поїдемо до Італії і тогди покористую ся я тими сказівками, котрі Ви міні ласкаво дали.

Перед приїздом своїм до Женевы зателеграфую.

А поки що кланяюсь нисько

Ваш Окуневский.

Станіславів 6/11 885.

5-тий лист М. Драгоманова до д-ра Т. Окуневського

писаний перед 22. XI. 1885 пропав.

7-ий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Письмо Ваше послідне застановило мене гаразд — та лутше об тім поговорити як писати.

Сестра моя уже чую виздоровіла і як знов така нещасна несподіванка не заступит дорогу (,) виберем ся в першії половині грудня в дорогу (,) тогди і дам знати напевно день, коли приїду до Женевы.

Покі що пришліт на мої руки книжок(,) що Ваша ласка (;) не думайте так але об нас будьто би ми сміли цурати ся роботацях а головно по європеїські думаючих людеї. Аж тогди справді булоб у нас лихо!

Бучинський покіщо кланяє ся Вам і упевняє (,) що ніщо другого не єсть причиною перерви в єго кореспонденції з Вами Добродію, як лиш тотя адвокацка єго робота (,) котра по просту (,) від коли він став на свої ноги (,) заглушила єго в бюрі. Він і справді на нас усіх робит таке вражине.

26 с. м. маюг тут у Станіславі відбутн ся загальні зборн Тов. руск. женцин. Про фактичне значінє сего товариства росповім Вам где що будучи єще під безпосередним вражінєм снх зборів.

До N. поїду најправдоподібніше на Різдво, а як не на рїздво то на Великдень. В инчії час не дозволяє міні моя служба.

Тимчасом здоровлю ниським поклоном
Окунєв.

P. S. Книжки прошу бути ласкавим вислати зараз по одержаню сего листу, щоб коли приїшлоб міні скорше з відси виїхати застали они мене єще в Станіславові.

Станісл. 22/11 885.

За надіслані міні книжки дві дякую — напишіт який би Вам тепер конечно треба було та може у Львові або у Відни удаст ми ся їх роздобути таї Вам привезти.

8-мий лист дра Т. Окунєвського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Вам може незрозуміла була висилка моя книжок з Полі. Діло було ось яке: З најщиріішов волев виїхав я з відси (,) щоб полишивши сестри у брата в Castellnuov-i, где він тепер на кораблі перебуває (,) з поворотом бути у Вас; — та біда що з жіноцтвом не вєспів я уїхати так скоро як треба було. Просив я телеграфічно шефа свого (,) щоб продовжив мїї урльоц, так тої ніяким робом призволити не хотів. Я мусів без проволочи і одним тягом вертати домів з невисназаним жалєм (,) що не довелось міні бачитись з Вами Добродію. Простіт за завід, бо міні самому се так прикро, що і сказати не умію.

Мушу ще звинити ся за те (,) щом не оплатив транспорту книжок дальше, як лиш до австріјској границі.

Урядники колієві в Полі не хотіли чи не уміли мині на борзі підчас переїзду (переч. „в Полі“) обяслити усю належність аж до Женеви і тому я лиш оплатив до границі.

З кн(и)жок щом міг зібрати том вислав. Вагаз а в жадній книгарни у Львові не міг я роспитати — шукалисьмо у тріјку — я (,) Терлецьки і Франко — тај годі. Спитају ще у Тернополи, где (,) як кажут (,) мала ся книжка вијти. Виписки з цісарскої бібліотеки буде Вам робити тов. Ярославич — він тепер приїхав сюди на свята (,) але по повероті віднесе ся зараз до Вас — він і так пишрає тепер по бібліотеках (,) бо має робити іспит з фільольогії.

Я маю тепер волю і надію в літі на довшій час приїхати з одним ще краєм до Швајцарії — та лучше буде по сім досвіді не обіцувати а такі зробити.

У Відни оглядав я образи Верещагіна — тоті 2 образи — heilige Familie і Auferstehung то одні з најслабших — як би не Ganglbauer то би нікто їх був і не запримітив. Колисьмо ся зговорили о текст — то я умисно післав Вам катальог. „За для кусника хліба“ се першій твір Кобриньскої бувшої (переч. „предсі“) голови товариства жіночого. Она не мала смілости вислати Вам сеі своєї книжки — так я Вам післав. Рада би она почути Ваш суд о ній. Книжки Січові прошу задержати так довго як Вам до вподоби. Решту кн(и)жок просив Франко щоб му чим скорше вислати, бо то єго власність і він їх потребує.

Ваші пісні історичні передав я комусьте казали, будьте але ласкаві донести мині по чому маю продавати їх (,) бо я бим хотів за

узбирані гроші где що з инчих Вам потрібних книжок купити.

На тепер кланяюсь нисько і прошу (,) сли Вам стане час і охота (,) писати до мене — я (,) як зумію (,) завше вітповім.

Окунев.

7/I 886

6-тий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського

писаний перед 18. I. 1886, пропав.

9-тий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Станіславів 18 лютого 1886.

Щиро поважаниј Добродію! Не радо забераю ся до одего листу, в котрім приходит ми ся вітповідати на Ваші — гірко призна-ти ся — та нікуди правди діти (,) справед-ливі докори; та роспічну уперед від тих (,) котрі мої зобовязаня супротів Вас доти-кают.

З виписками Вашими з Віденської бі-бліотеки річ так ся має: Ярославич, котриј о-бвязок до цего на себе приняв (,) як поїхав на Свята Рождественні домів (,) так через хоробу, чи через якесь друге лихо до тепер до Відня не повернув. Я надіав ся кождої хвилі, що він поверне (,) томуж і не обертав ся до другого, але коли его еще до тепер у Відни нема (,) тож написав я до другого то-вариша Кобринського (,) котриј Вам це зро-бит. Будьтеж ласкаві до него звернути ся і при тіј нагоді можете і книжки січові на его імя прислати. Він і так єсть заступником голови у Січи і тому најкомпетентнішј до

відбору книжок січових. Їго адрес: Eugen Kobryniskij (,) Mediciner in Wien (,) allgemeines Krankenhaus. Я до него в цій справі уже написав.

За завід з книжками Атанасьєва протіт (,) Я поручив був цю справу бібліотекарєви Січовому тај не додивив ся, що він ми ні запаковав.

За Вагаз-ом писав я до Тернополя та відповідь на мій лист прочитајте самі з залученого листка.

Дуже ми Вам будем вдячні за присилку „Хіба воли ревут“ (,) тут сей роман гаразд знають і за ним після єго появиєня ся дуже допитовано ся — ручу за те (,) що скілько би Ви цєго діла надіслали — усе певно розіјде ся. Томуж будьте ласкаві пришліт на моє імя стількі екземплярів, скількі Вам до вподоби. Тимчасом посилаю на рахунок присланих ми ні книжок 15 зол.

Спімну тепер (переч. „що“) про Товариство руских женцин, про котре хотів я Вам где що лично розповісти та не довело ся.

Завязала го тогід (,) як знаєте (,) Кобриньска — це жінка (,) о скілько я помеже Галичанками ⁴⁰⁾ - Русинками бачив(,) најінтелегентніјша (,) З тим моім поглядом годят ся (,) о скілько я знаю (,) Франко і Терлецькі. Погляди і змаганя єї пізналисте почасті з єї оповіданя а ближше пізнаєте в Альманасі, в котрім випечатают ся 2 єї розправи про економічне положєнє жінки середного стану. Головна ідея провідна у неї ся: щоб допустити жіноцтво у нас до університетської науки а опісля до занятя тих посад, котрі до тепер виключно держат мушцини (,) аби тим способом забезпечити економічну а опісля суспільну независимість жінки (,) котра до тепер підготовлювана лише до стану малжен-

⁴⁰⁾ В оригіналі „Галичанканками“. — М. П.

ского знайшла ся в дуже прикрім положеню уже через те саме, що після статис(ти)ки більше тепер у наших краях жінок як мушцін — отже багато жінок мусит ся лишати незамужних т. є. відданих на ласку і неласку чужих людей.

Пропаганда цих думок мала вести ся белетристикою — товариство жіноче мало давати гроші на видавництво і старати (ся) розповсюднювати видані заходом товариства твори. Кобринська мала ся знести з Оленов Пчілков (-) Кссачевов (,) N., Доброграєвов ⁴¹⁾ etc. і так видавати що зможут.

Не тяжко догадати ся (,) що такі думки не могли так скоро помістити ся в таких ясних головках, як наші звиклі собі Галичанкі. Ониж не чули ще в житю довшої промови (,) хіба на казаню а тут нечаяно говорит ся щось до них тај про Бога ані про св. Церков, хотьби словечком спімнув. Стало ім якомсь „невиразно“ а як ще хтось там піддав (,) що Кобринська не вірит в бога — так уже усі стали єї недовірати. Кобиж хоть Кобринська жила на місци у Станіславі, та лично своє діло піддержувала — а то она живе при батькові в Болехові — письма єї стали тут відчитувати ся як би які „укази“, амбіція жіноча подразнена — от і зійшло діло на бабські сплетні. Варило ся так через цілиј рік, Станіславівске жіноцтво загадало було закладати дівочу бурсу — тому супротивила ся Кобринська, бо жаль єї було зльокалізувати свої змаганя на саму азбуку — з бурси отже нич ся не звело, тимчасом Кобринська стала редаговати „Альманах“ (.) Принципіяльні ріжниці а ще більше личні амбіції так самої Кобринської як з другої сторони теперішної председателькі Ничаївної спровадили на решті (,) що Ко-

⁴¹⁾ Олена Доброграївна, вже померла. — М. П.

бриньська тамтого тижня виступила з товариства — і о скільки довіую ся стане на свою руку видавати Альманах, бо перед тим мало це бути під контролею і вітвічальністю виділу. Гроші товариства, котрі були призначені на видавництво Альманаха (,) мают ся тепер ужити до передруку тої історії літератури рускої Омеляна Огоновского, котра тепер розпочала ся печатати в „Зорѣ“. Це послідне рішенє запало⁴²⁾ головно тому, бо жіночі школи не мают до тепер жадного підручника руск. літератури.

Вельми досвулює міні те, що Ви пишете про загальну політику нашої т. з. української партії. Бачимо ми це самі, тај коли иноді захнюпивши ся в роботі за хліб насушніј а иноді такі правду сказати в галицкім мізернім смітю (,) не добачуем так ясно принципіяльних вопросів як Ви здаєка (переч. „від цього чаду“) не запоморочені нашим галицким чадом — так чуем (,) що ми справді сорому не позбудем ся, поки таке терпіти будем. Але Пане Добродію хто то „ми“! Це горстка доперва що вставших з лавки студентів. Клянусь (,) що у нас є волі щирої багатого, так щож по волі, коли тут ні сили грошевої, бо одні з нас дорабляют ся ледво яких 40 гульд. в місяць а другим і того не достає (от як Терлецкому) — ні такої геніяльності ані інтелігенції, котраб силою аргументів відразу сокрушила сильних. Один Франко межи нами а більше хоть з свічкою шукай (,) тај тому попри єго чудесні таланти недодала судьба одного. — а то дарулучити і організувати людей коло себе.

Звивлих щирих молодих сил набрало би ся ще гаразд у нас, лиш надајте нам чоловіка старшого, котриј би показав реальну

⁴²⁾ Зразу було: „Ця послідна ухвала постановляла“ — М. П.

роботу і заставив їх любовю і соромом привити витривалість. А то шарпне ся раз другий — потім стратит довіру до себе і до ідеї, котрі служити думав тај стане ся потім нужденним Галичанином.

Не сердьте ся на мене за цю бесіду тај не смійте ся (переч. „як“); не за себе я одного тут це мовю а за громаду других, котрим далеко ще не так щасливо як міні судьба пливе а хто зна чи не щирійше від мене думають. Оце мав я від них Вам переказати, як мав ся з Вами побачити в Женеві. О одно буду Вас лиш просити: Кобисьте невчитали з оцего моего письма, будьто би нам неприємно було слухати Ваші докори. Пишіт — Добродію що хочете і як хочете — нагадуйте нам наші недостатки, где лиш побачите — ми їх щиро приймаєм і що зможем — зробим.

Другим разом напишу Вам більше „про філософію теперішної політики „Дѣла“ (,) про котру я доперча сам недавно где що ся довідав (,) а опісля про нашого Станіславів. архієрея, з котрим уже собі „Дѣло“ і ради дати не може.

Тимчасом здоровлю щиро

Окуневскій

Просив бим еще о ласкаве надіслане з 15 екзем. письма Віліньского до Гоголя і так при сіј, як і при романі „Хіба воли ревут“ подати ціну, по котріј продавати маю.

7-ий лист М. Драгоманова до д-ра Т.
Окуневського

писаний межі 18. II. і 20. IV. 1886 р.,
пропав.

10-ий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгмаіова.

Високоповажаний Пана Добродію!

Мині аж пудно думати об тім, що Ви гдесь тепер думаете о нас Галичанах — без винятку. А що мое мовчане через 2 місяці в сій хвилі, коли я зараз повинен був відписати (,) до цього не трохи мусіло ся причинити — се я чую сам добре. Томуж простіт (,) що уперед звиню ся. Через 3 неділі лежав я хорий — значит ся як раз в той час, коли відповідь моя на Ваш вопрос що до видавництва Шевченка була найпотрібнішою. Опісля — коли я виздоровів (,) питав та шукав я чоловіка, котрий би дав наклад — як Ви писали (,) хоть на 300 екз. — та усе на пусто (,) хоть шукав і тут і у Львові і питав Франка та Терлецького⁴³). Писати мині голіручь було знов ніяково, коли Ви коло такого святого діла заняті — томуж постановив уперед хоть за прислані мині Вами книжки що то зібрати і Вам вислати. Надіав ся (,) що зберу більше, та коли не встиг (,) прийміт хоть це (,) що тепер шлю (,) 30 гульд. По святах вишлю ще зо 20.

Післі Вашого послідного листу зібрались ми 4 (:) N. (,) Закліньский (,) Данілович і я і постановили (переч. „і рішили“) завязати кружок бібліотечний⁴⁴). Душею цього кружка єсть N., котрий і сам має свої хороші книжки і уже пороздобував другі від пок. Желехівского і других. Ми у тім єму помічні і приладжуємо на по свята відчити в нашій читальни. Тимчасом їздимо уже від року по заснованих нами селянських читальнях —

⁴³) Слова „Франка та Терлецького“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

⁴⁴) Слова: „кружок бібліотечний“ і дальші „відчити“, „б“, „інтригу кацапську“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

до тепер заложилисьмо їх 6 і держимо популярні вітчяти. До цієї послідної роботи при-стали Бучиньській і один священник Порайко. Жаль (,) що цей послідний нас мабуть через інтригу кацапску лиши-т.

Любо мині (,) що приходить ся тепер писати о редакції „Дѣла“ троки інакше як бим був написав це перед місяцем. Тогда був бим Вам написав (,) що „Дѣло“ з усіми сво-іми редакторами наперегони біжит — припо-добати ся Пелешови і що в його вускїм като-лицизмі знаходит увес ідеал своіх будущих днів. На той бо темат давали ся справді тут чути голоси Львівських народовців прибувших сюда на інтронізацію Пелешову і немогучих ся нас наганьбити за наш „безтакт“⁴⁵⁾ (,) коли ми посміли при случаю вмішаня ся по-пів в справи жіночого товариства публично сказати, що церков в справах народних „се мертвяща рука“.

Будучи послідним разом з кінцем там-того місяця у Львові (,) заговорив я с Веле-жом — от сей сказав мині, що уже досить має Пелеша і що кождої хвилі готов зірвати, коли ми лиш з вітси дамо му факта (,) с ко-трих би виходило, що він для справи католи-цизму готов жертвовати народність⁴⁶⁾. Тим-часом Пелеш, коть давав ся справді уперед чути з виголошенов в „Geschichte der Union“ провідною думкою, що лиш через католицизм має уся малоруска народність доходити до совершеньства (,) до тепер не зробив ще ні-чо такого (,) щоби противило ся інтересам селянства (,) Один факт досить замітний: один молодий священник — досить енергічний

⁴⁵⁾ Слова „безтакт“ і „се мертвяща ру-ка“ підчеркнені Др—вим. — М. П.

⁴⁶⁾ Слова: „що він для справи католи-цизму готов жертвовати народність“ і даль-ші „зв'язь щоб не допустити кацапів до впли-ву над ним“ підчеркнені Д—вим. — М. П.

народовець і приклон(н)ик селян (,) пєсварив ся з Своім парохом, котрий го до єпископа заскаржив. Єпископ зачитував молод(ого) Священника до себе а распитавши (,) що тут іде о читальню і таке друге (,) чому старший був противний — похвалив молодого тай сказав виразно: той передомною правий (,) котрий селянам добра бажає, доки на вас селяне небудут жалити ся, доти вам нічого не кажу. Цей факт замітний тому, бо зробив сензацію межи тутешніми попами.

Наші Старші народовці — особливо Львівські а потім під тих впливом і наші Станіславівські задумали були з разу вийти з Пел. в тіснїщу звязь (,) щоб не допустити кацапів до впливу над ним. Це однак не повело ся а не повело ся головно тому, бо тут нема розумного старшого народовця, котрий би так потрафив вплинути на Пелеша, щоб єго слухав. Трафилась була одна нагода зближена ся наших народовців до П. а то по поводу іменованя тутеш. крилопан — народовці задумали були іменно віднести ся до П. в тій справі з представленем і просьбою (,) аби він іменовав на це людей щирих (,) робучих а головно народовців, котрі б схопили і уміли інтересовати ся справами загалу а іменно селян. В цій справі були у Пелеша. Пелеш пр(и)обіцяв їх вдоволити. Що з цієї обіцянки вийде — побачим.

Товариш мій Н. просит Вас Вп. Добродію (,) щоб зволили до єго бібліографії (,) над котров він працює (,) списати ласкаво всі свої твори, під таким титулом, під яким і где они вийшли.

Знакомі Вашой Вп. рідні — Вучинський і Заклїньський сміют по поводу Вашого послїдного листу спитати чи всі уже в Вашім домі здорові?

По нараді с своїми товаришами маю ще

Зарис.
10. 10. 1900

Вам донести (,) що ми обов'язуєм ся⁴⁷⁾ в Станіславівщині 100 примірників Вашого Кобзаря розпродати по тій ціні як Ви нам скажете.

Святкуйте здорові таї простіт за мовчане.

Окуневский.

Станіславів 20/4 86.

8-ий і 9-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського

писані після 20. IV. 1886, пропали.

11-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Повернувши назад до Станіславова з своєї ціломісячної відпустки (,) підчас котрої скитав ся я з місця на місце (,) беру ся до письма, котресте давно уже новинни були дістати. Пічну від Ваших личних справ:

Текучій счот на галицькі книги можете у мене завести, до мене і так присилают з різних сторін книжки до розпродажи, бо у нас (,) пожаль ся Боже, квігарні своєї нема (,) тож я радий, як книжки роздати можу. Радий буду (,) що Вам цю прислугу зробю.

Писаня до Кієв. Стар. і до В. Евр. можете тоже через мої руки присилати. У мене (,) правда (,) часу не багато (,) томуж не гнівайте ся (,) що попрошу (,) щоби пись-

⁴⁷⁾ В оригіналі „обов'язуєм ся“. Дальші слова „в Станіславівщині 100 примірників Вашого“ Др-ів підчеркнув і зачеркнув олівцем. — М. П.

мо було виразне а то раз за для страти часу а по друге ми Галичане слабо знаєм по великорускі, тож бою ся ошибок (.)

Пані Кобринській я написав то (,) що Ви міні в єї справі написали і мабуть она уже Вам відписала. Як сего до тепер не зробила (,) то неперемінно сими днями зробит, бо ще сьогодні в сій справі до неї напишу. Французку брошуру вислав я єї до прочитання — тож вишле она Вам ю з Болехова.

Адреса Кобр. Frau Kobryn'ska in Boleschow (,) Galizien.

Радий я і мої товариші дуже (,) щосте сим разом тронули позитивний бік нашої справи (,) хсть усе такі повторяю, не бійте ся (,) щобисте нам „огидли своїми ерем'ядами“. Чоловік иноді живучий в галицкій глуши так закорпає ся в спеціальній своєй роботі, що по за нев світа не бачит. Часописи наші — самі здорові знаєте (,) не такі (,) щоб вивести нас на ширшій виднокруг (,) тож будьте пересвідчені (,) що всі Ваші листи ми дуже радо читаєм.

З поглядами Вашими на Пелеша ми тут совсім годимо ся⁴⁸⁾.

Жаль (переч. „а властиво соромно“) міні (,) але признатись (,) що до випрацювання такого соціально-політ. програму — не говорячи уже о вивінченю праці у всіх деталях сего програму (,) ми ледви чи зараз будем способні. Бою ся чи ми тут порозумієм ся а ще більше чи будете Ви з мого писаня довольні. Та знайте правду.

Ви пишете: Ваш кружок мігби зробити детальний програм возможных тепер змін в конституції краю, повітів, громад — а також мір соціально-економічних — банк для викупу ґрунтів — реформи податкові..

⁴⁸⁾ Далі пропущено, на бажанє Т. О., конець сего реченя і ціле дальше — все про Пелеша. — М. П.

Припушу, що справді гдесь в Западній Європі знаходять ся кружки приватних людей, котри (переч. „зможут“) — станувши на висоті научних дослідів в кожній з сих Вами сказаних галуз зможут принціпіально письмом і устно обговорювати так далеко сягаючі вопросы як реформи податків, в загалі зміни в конституції і державі і т. д. то мусит се бути після мене не кружок з 4—5 людей — але громада з десятков як не з соток совсім независимих, матеріально забезпечених людей, котри посвятивши уперед десятку літ над спеціальними економічними статистичними і політичними справами опісля в тісній звязи з парламентарнов діяльностей своих послів або хоть з журналістиком переводячи свої научні досліді в практику, запомагают ся наочним досвідом культурно висше стоячих народів (переч. „як англіків (,) французів“) і т. д. і тогди з повною свідомістю своих справ — укладают згаданий Вами програм. До цього блаженного степеня розвитку нам але ще дуже далеко. Сли би ми справді до такої роботи тепер уже пірвали ся, то боімо ся (,) що ⁴⁹⁾ зробит ся то, що Ви самі — сли ся не мило (,) написали в „Истор. Польша и Великобританія. Демокр.“ (,) що молодіж шарпне ся до всяких можливих і неможливих соціальных реформ, буде кричати шуміти під впливом кількох загорілих недоварених голлов, котрі за всяку ціну схотят лиш виплисти легким коштом в гору і з найсердечнійших найщиріших людей зробит ся опісля в найліпшій разі то що зробило ся з Павликом. Пригад(у)ю собі яке вражінє зробив на мене сесь чоловік перед 2 роками, коли я повер-

⁴⁹⁾ Слова від „До сего“ вставлено пізніше, перечеркнувши рівночасно слово „Інакше“, що починало нове реченє: „Інакше зробить ся“ і т. д. — М. П.

нув з Відня після своїх студій до Львова і тут блисьше з ним зацізнав ся (.) Мині тогди ще стояла яко тако свіжо в памяти наука економії і політичного устроїства нашої конгльомератної держави і тогди я спостеріг, що як не всі — то дуже велика часть неудач в его діяльности і его терпіній виникла просто з недостатку знаня тих справ, до котрих реформи він забрався.

Тихцем та потайкі — переслідований заедно поліцією сходил ся він з робітниками — укладав відозви такої благої смісти (.) що я мимо волі говорив ему: та бійте ся Бога по що Ви до цієї роботи убераете якусь оболону таємничости, коли Вам свобідно такі річі — або і в десятеро ще більше на публичних зібранях такі в присутности тої поліції — котра сама не знає за що за Вами гонит ся (.) явно говорити. Мині приходило ся витягати кодекси та показувати ему устави, котрі не то що дозволяють прилюдно совсім о таких річах говорити і писати (.) які він помістив в своїй буцім то соціалістичній відозві (.) але ще в десятеро більше. От тогди признавав ся тот щирій Павлик, що він того не знав⁵⁰). Не перечу, що

⁵⁰) Сцени з кодексами я собі не пригадую; коли ж я й признав ся до чогось подібного, то се була швидче іронія, бо що як що, а кодекс австрійський карний і поступоване карне в Галичині я знав навіть ліпше від д. Ок-ого, свіжого Віденьця. Яка тоді була воля в Галичині, видко буде найкраще з того, що ту саму, бачу, відозву, про яку згадує д. Ок-ий — відозву до руських і польських селян ізза виборів до сойму 1883 р., — сконфісковано; а вона була дійсно смирна, хоть і не така „блага“, як видало ся д. Ок-ому (се буде видко в свій час). Про те, чому мене так дуже переслідувала поліція — говорити довго; я сказав се при ин-

сьогодня тяжко буде Павликови або такому другому явню то усе сказати, що другому свобідно (,) бо поліція всюди за ним уже за для минувшости шарит, але другим іти за тим слідом я совсім не виджу раціональної причини.

Коли поверну до нашого малого кружка і спитаю сам себе по совісти, яку роботу він при добрій воли зробити може і робити повинен, то передовсім тяжко не задримітати одної хиби, котру Ви самі в однім з попередних листів так справедливо піднесли (,) що ми Галичане — пові ще на Університеті (.)

чий нагоді. Що-ж до погляду д. Ок-ого на мене, погляду з-висока, то виходив він натурально з погляду всіх „Віденьців“ навсіх нас, не Віденьців. Вони вважали себе і за мудриших і за солідніших; — признавали лише кабінетну працю для народу т. зв. ними „пропаганду“, а не наш „хід у народ“, або т. зв. Віденьцями „агітацію“, під якою ми розуміли ширене всего того, що ми самі знали, без якого небудь обкросня, і то в як найживішій формі. З „Віденьців“ виходили звичайно скептики, люде байдужі до практичної діяльності серед народу, — з дуже малими виїмками, до яких належав і др. Т. Окуневський. Але він вибрав середину між віденьською „пропагандою“ та нашою „агітацією“; до того, у него — зовсім натурально — сильніше було спочуте до тої класи, з якої він вийшов — до попівства (се видко буде прекрасно з его листа до митрополита С. Сембратовича 1892 р.), тимчасом як я й інші мої товариші стояли рішучо на боці селян. Ось відки виходила у дра Т. Окуневського его спочування до мене, до селян і таки вся его політика, якої я не потребую тут тикати, бо вона зовсім ясна з листів д. Окуневського. — М. П.

М. П. Окуневський

жіємо ще яко тако научним житєм — потім на провінції гдєсь вєсьо то щєзає і ми вступам на потемкі в слїди наших старовїрцїв. Тяжко не запремітити і того, що вся наша робота коло людю (,) хоть она і щира (,) єсть лиш спорадична а тим самим і великого хїсна принести не може. Витолковати ся то дасть, бо коли кождий з нас по 8—10 годин мусить сидїти по канцелярїях і бюрах і писати всякого рода дуплїкі та сушлїкі (,) то не богато лишає ся на инчу роботу тим бїльше що і праця чи там профєсорачи адвоката свого спеціального студїум потребує — але все ми такі чуєм, що бїльше програмовости і систему в нашїй роботї здалобись. (переч. „Лиш що“) До виробленя програму такої дрібної праці — як ми оце робим по читальнях, гдє нам ходит головно о те (,) щоб селянин наш (,) котрий лєдво ще понимає інтерес громади (,) не то краю а щож доперва держави (,) зрозумїв звязь (,) яка істнує межи єго власним добробитом а тим (,) що ся радит чи там в радї повітовїй чи в соїмі чи в парламентї. Щасливі булїб ми (,) слїб удалось нам справдї єю звязь межи публичним а личним інтересом селян бїльшости наших селян прояснити, бо тогди чейби не змяк на грозьби якого там комісаря староства або (,) що гїрше (,) за пятку не продав би свого голосу. Сєї звязи він однак до тепер не понимає — єму усї вибори, то проста забавка, при котрїй за дурно набїсти ся і напїти ся можна (,) а гдє так не єсть, гдє селяне справдї непоколивимо стоять при своєм (,) то знов не для того щоб він розумїв (,) що від вибору того або инчого посла тотя або инча справа возьме для него користний або некористний оборот (,) але просто для тєго (,) бо того хотят ті людє (,) о котрих він через десяткї лїт звик думати, що они му добра жєлают.

Так отже ми привняли тут на себе більше обовязок популяризованя наук (,) як економії (,) адміністрації державної, історії і по часті фізики, бо до стислих теоретичних дослідів наукових — сли тоті не маюч ся згубити в простім ділетантизмі (,) не чуем ся просто в силі (переч. „за“) головно задля недостатку часу.

Споминаєте Ви про заснованя банку для викупу ґрунтів селянь(с)ких. Се діло — хоть усі чуот пекучу потребу єго (,) скаже мабуть у нас ще довго на себе заждати. Людей з більшими капіталами, котрі хотіліб або хоть навет могли більші суми в тавім підприємстві заангажовати — як знаєте (,) у нас совсім нема — значит ся — требаб зібрати потрібні капітали або в дорозі субскрипцій акцій або через завязанє подібного товариства (Wirtschaftsgenossenschaft) як народна торговля з малими членськими вкладками, котрі знов при послідних прикривх досвідах з нашим крилошаньским банком не далиб ся в инчій спосіб стягнути, як лиш їдучи від хати до хати і випрошуючи по 20 гульд. від кожного. бо публичними відозвами не богато у нас вдіеш. До сего приходит еще сеся трудність, що людей з ширшим поглядом — обзнакомлених з банковими справами у нас совсім нема а сам патріотизм в справах фінансових ледви що вдіяти зможе. Ми маєм однак надію, що через громадне засновуванє кас позичкових громадских діло се за яких 10 літ поступит значно на перед.

Питається про нашу бібліотеку — та про ню нема що богато до тепер казати — складає ся з блиськє 700 томів в головній часті з наших галицких і українських книжок — єсть где що і російского — о скілько небішик Желехівскій через свої знакомства постягав з Россії — кілька рочників Вест. Європи, твори Чубінського (некомплетні) Кіевскої Старини (,) от і тільки — зреш-

тов (,) якби Вас се більше інтересовало (,) післав бим Вам спис важніших. Булиб дуже вдячні ⁵¹⁾, як би від Вас що дістали в замін.

Книжки Ваші приймают ся тут досить гарно поміж молодим жіноцтвом. Толкуют о них ріжно а ⁵²⁾ головно дотичит се романа: Хіба резулт воли. О скілько бачу — то загал наших читачів, що (переч. „ся“) числят ся нібито до висшої класи (,) не знаходит ще властивого смаку в реалістичній літературі. Зрештов — може я тут помиляю ся, бо сходжу ся все з одними людьми.

Дуже можливе, що прочитавші оці мої відорвані гадки махнете рукою і скажете: будьте собі вузкоглядними рутенцями, коли Вам с тим добре; — гірко се нам від кого будь чути а тим паче від Вас та щож діяти? Вам перед очима уже іде(а)льний цвіт культурного розвитку а ми доперва шукаєм місця, где би нашій рослині уперед коріне запусити. Prag

Прійміт від нас усіх щирій поклін

Ваш Окунівський

Станіславів 27/6 86.

10-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окунівського

писаний коло 27. VI. 1886 р. пропав.

⁵¹⁾ В оригіналї „вдячні“. — М. П.

⁵²⁾ В оригіналї „о“. — М. П.

**12-ий лист (картковий) дра Т. Окуневського до
М. Драгоманова.**

5. VII. 1886⁵³).

Адрес: An Sn Hochwolgeboren M. Dragomanow
Universitätsprofessor in Genf, Chemin
Dancet 14.

Добродію!

Ми видкося листами обминули ся. З попередного мого листу вичитаєте відповідь на усі теперішні вопросы. Лист адресований до Київск. Стар. я сейчас по одержаню Вашого листу вислав куди слід. Брошури Ваші одержав і спасибіг Вам за них.

Зараз такі беру ся до прочитаня єі і роздаю людем до читаня. Напишіт подрібно где і чому лист мій Вам ся не подобає і где Ви думаєте інакше.

Кілько разів пишу до Вас (,) усе мині тисне ся під перо; коби Ви межі нами. Чей доведет ся оно! Сими днями маю тут побачити ся с Т.⁵⁴) (,) що тепер живе у У. — і тепер приїжджає на короткій час до Галичини. Він недавно вийшов з Києва. Як що довідаю ся — напишу.

Ваш Окуневский.

⁵³) Дата штемпля женеvської пошти; дати штемпля ставіславівської пошти, розуміє ся, годі відчитати, як усіх австрійських поштових штемплів, котрі бють ся лише на те, аби збавити поштові марки, а не на те, аби знати дату листа або місцевість. — М. П.

⁵⁴) На бажанє Т. О., пропушено повне прізвище чоловіка, а далі міста й 4 слова. — М. П.

13-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Станіславів 5/8 886.

Ласкавий Добродію!

Про Довбуша я читав давненько хорошу розвідку в одному календарі а опісля (,) сли ся не миллю (,) в „Дѣлѣ“. Найлучшим знатоком в цій справі єсть Проф. Целєвич — тож написав я до нього, аби він мині вистарая тоті книжки та жерела та жду відповіді на дармо. Пишу у друге та цим разом мусят уже відповісти а я тимчасом перепрошаю за проволочку.

Манускрипт Ваш враз з переписаним листом вислав я (,) як есте казали (,) до Вѣстника Евр. Відповіді ще нема — як прийде зараз Вишлю Вам ю.

Мині з Кієва від Кієвскої Старини прислали пачку „турецких анекдот в української народной словесности“. Що маю з ними робити?

За надіслані брошури „На канунѣ новыхъ смуть“ дуже Вам вдячний (,) а цю брошуру порозсилав по усім кутам. Тепер і сам лучше понимаю сміть писаних до мене листів.

Я тепер дуже заняти (й), бо мій шеф поѣхав собі на купелі а молодшій товариш занедужав — тож простіт (,) що оттак пишу.

Про одно аде написати ще мушу. Дуже ми зраділи тут (,) вичитавши з Вашого письма (,) що Ви гадаете свою рідню вислати хоть на коротевькій час до Галичини. Добродію (,) не покидайте сеі думкі. Що ми Вам винні (,) відплатимо Вашій рідні (,) Я сам з Гуцульщини і моя рідня там до тепер живе. Проведемо вули схочут і научут ся не одному і весело буде. Грошей Вам хіба на стількі треба що на желізницю — наше право гостинности не позволяє гостеві грошей видавати.

Кланяюсь і здоровлю

Окуневский.

II-тий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

22 Авг. 1886. Geneve, Chemin Dancet, 14.

Лист Ваш дістав вже з тиждень, — та був заклопотаниј одноју роботоју, — котру скоро пошлю Вам же дльа спуску в Россію. Ја тепер одно пишу, шчоб повикидати де-јакиј матерјал, — а окрім того з Петербурга подајуть надію, шчо заплатять і гроші, — котрих дуже треба, шчоб помогти дочці дотъагти јіјі баккалауреат та виплатити довги на Політ. пісньах і т. и. Шчоб віддатись зовсім цьому писаньню, ја зоставсь тут на вакаціях, виславши сімју в гори, — не в Ваші, а таки в тутешні.

Спасибі Вам велике за те, шчо Ви кличете сімју моју в Ваші сторони; але де там?! Це страшенно велика дорога та шче ј з дітьми! Некај, трохи впоравшись з роботами тут, ја сам колись пријіду в Карпати, — подивитись, та ј посидіти в Ваших тьурмах і при случају поговорити з Вашими судьдьями на чистоту, не абстракціями про „соціалізм і т. и. а фактами про те, як то держать наш народ тамтошні благодітелі. Це дуже б треба було, — та буде це, певно, не скоро.

Про галицькі справи на сеј раз ми споритись не будемо. Як бачу, Вам не дуже сподобалось моје останьње писаньня. Мсже воно ј не дуже „убѣдительно“ (треба було б більше написати) але ја мусив јого видати, хоч би дльа того, шчоб публично одхриститись од галицького народовства ј од київського туману, котриј може тільки протегувати усьакиј обскурантизм і лакејство. А колись побачимо, на чіјему боці вијде правда.

Мене дуже порадовала звістка про косівськиј мітінг. Не знајете Ви, шчо там власне за льуде — ініціатори? јакојі партіјі?

Де правдивий текст відозви: в „Дѣлѣ“, чи в „Н. Прокомѣ?“ Оттак би давно почати скликати такі мітинги! Це те, що ја давно звав агітація з низу в гору.

Коли Ваша ласка, пришліть мені відбитки „Турецьких Анекдотів“ (приміть [? М.П.] на 1 фр.) Ја б Вам залишив кілька примірників, та там нарobili таких друкарських помилок, що сором (от Вам київські ук-фильські „культурники“: не ма корректора, щоб не перебрехав титло книги німецької; а то ще поправляють в мојому тексті: пишуть Воккаччіо книга така то, сторона — така то, замість день NN, новелла NN). Ја перше поправљу, потім пошљу Вам. За прислані книги дякую. Тільки Вук. Альм. і Вајку ја вже був купив. Ја Вам јіх пришљу « купи з другими книгами.

Дуже стискају Вашу руку
Ваш М. Др.

12-ий лист М. Драгоманова до д-ра Т. Окуневського
писаний перед 23. IX. 1886 р. пропав.

14-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Надісланий мині манускрипт вислав я ще передучера до Петербурга.

Тут залучаю Вам від наочного свідка (,) бо від мого товариша Дорундяка справоада-не з Косівського віча⁵⁵). В середу т. в. 29. с.

⁵⁵) Бго я не найшов між паперами Драгоманова. — М. П.

м. буду я на вічу Коломийським сам і здам Вам подрібно справу.

Рівночасно залучаю озде лист Целевича професора руск. гімназії зі Львова, где знайдете вітповідь на Ваші пошукування за жерелами про Довбуша. Друга половина цього листу дотичит инчої справи а іменно географії Турчаковського, котра цього року вийшла в російській мові в Києві.

Простіт, що цим разом на цім кінчу, через недостачу часу.

Другим разом більше.

Ваш Окуневський.

Станіславів 23/9 1886.

Лист Юл. Целевича до д-ра Т. Окуневського.

(Оригінал, писаний перед 23. IX. 1886 р. є в паперах після М. Драгоманова).

Високоповажаний Пане Доктор!

Жерел до Довбуша більше не знаю, як помістив в нотках друкованого мого відчиту, т. є. передовсім манускрипт в бібліотечі Оссол. під написом *Liber variorum autogum*. В ній містять ся порозкидувані протоколи суду станісл. з половленими опришками. Я збужив з відтам все що важнійше, між тим коли Беловській (Рокусіє в „Czas, miesięcznik ?? не знаю котрий) використав их в меншій обемі як я. Тои розправки не маю сам в руках.

Манускрипти не дают до дому, если хочете, то приїдьте и огляньте. Число того манускрипту єсть подане в моім відчиті.

Вільше про Довбуша не знаю жадних жерел — ані переказів ані поговірок.

Що до географії, признам ся, що добре не переглянув, бо не маю часу. Друкую тепер мою розправку — але так ся діє, що конец ще не готовий, а початок друкує ся —

и манускрипт направляю и корректу веду и школу віддержую — тож сиджу день в день до 1 год. в ночи. Нема отже як читати. Але, знаю з гори, що такі книжки всі однакові — суше вичислюване островів (,) заливів и т. д.⁵⁶⁾. Що тут переводити. Вийде то само що и всі школярські географіи, лиш може будут ити инакше §§ —

Лучше коби добути описи н. пр. стрейф зимної, тропової и т. д. стилём займающим популярно — от таке щось здало би ся для Просвіти. А з такої книжки що? для шкіл середних не возмут (,) бо нема потреби викидати Белінгера; до людових або для Просвіти непопулярно.

В кінци деж би Рада Шкільна поручала книжку чужу, коли є цілими тузинами австрійських, в тім разі тим більше, що про Австрію єсть в ній всего 4⁵⁷⁾ стрічок — а про Россію 3 картки.

Впрочім некай би хтось переглянув, хто має час.

Остаюсь з глубоким поважанем.

Целевич.

15-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Станіславів 1. падолиста 886.

Високоповажаний Добродію!

Манускрипт Ваш вислав я уже до Києва (;) уживайте мого посередництва, кілько

⁵⁷⁾ Зразу було „3“ — М. П.

⁵⁶⁾ Характерно для історика і географа галицького, котрий, видко, навіть не чув про географію Ел. Реклю — твору незвичайно живого — де в V т. з 1879 р. поміщена й географія України, зладжена вкупі з неб. Драгомановим! — М. П.

Вам догідно і кілька треба, я радий що можу чим будь прислужити ся.

Що до⁵⁸⁾ повірки про Довбуша надію ся Вам незабавкі щось певнішого донести як послідного разу листом Дра Целевича. Товариш мій поїхав до Черновец і там розговорит ся сам з Федьковичем. Радую нас, що взглядом вічів Ви поділяєте наші думки. Дві очевидні користи з них виходят: одно що маси народу⁵⁹⁾, котрі до тепер совсім не думали або лиш дуже трохи над своїм суспільним становищем (,) приходят — правда (,) дуже поволенькі до самосвідомости своїх жизненних інтересів а по друге що молодші люде — бо лиш тоті переважно приготавлиют свої реферата на віча — стают приглядати ся і вникати гллубше в пекучі⁶⁰⁾ треби нашого люду — значит ознакомлюють ся з єго теперішним положенєм політичним і економічним, що при совісній роботі може видати не згіршій результат.

Тепер ми приготавлиєм віче у Станіславові і надієм ся (,) що оно лучше пійде як в Коломи. Роздѣлилисьмо уже реферати так: про політичне становище має говорити Белей, про заряд⁶¹⁾ громад мій товариш Др Струтинський (,) чоловік досить талантливий, про економічне положенє: Данілович — мій другій товариш, котрий в літературі економічних діл досить підготований і в кінци про справи шкільні буде говорити Романчук або Ол. Огоновській.

Що було доброго на вічу в Коломи га-

⁵⁸⁾ Зразу було: „В справі“. — М. П.

⁵⁹⁾ Слова „маси народу“ і дальші „молодші люде“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

⁶⁰⁾ В оригіналі „пекичі“. — М. П.

⁶¹⁾ Слова „заряд“ і дальші „економічне положенє“, і слова про подів, пропущені на бажанє О. Т., підчеркнені Др-вим. — М. П.

зети піднесли (,) про погане промовчали — от і про те хочу где що спімнути :

Коломийщина⁶²⁾ се кут глухий⁶³⁾ лиш гдесь не десь трафит ся людяний священик, що громадов приязно занимає ся. Таким був в Пістини Левіцькій, що запровадив касу і пшійлер громадській, Доліньській в Врустурах (,) Білінкевич (ще тепер є) в Корничи⁶⁴⁾

В Самій Коломії з давен давна не було і тепер нема такого чоловіка, котрий би був осередком якоїсь інтелектуальної праці над народом, яким був до позаторік Желехівській в Станіславі а тепер Барвіньській в Тернополи*) Вийшло отже таке, що з самої Коломії і окресности поближшої майже і одної душі міщанської не було⁶⁵⁾. Усе тягнуло ся з подалше — головно з Косівщини, тде розважанє віча розярило більше народ яки то Бог зна які революціонні бесіди потрафили були зробити. Явидо ся отже всего 300—400 селян і трохи нашої так званої інтелігенції(,) котру однак (,) сли ся не милю (,) притягнув більше танцюючій вечерок, що комітет днем перед вічем устроїв як само віче.

По моім рефераті мав я нагоду зробити трохи прикрий досвід. Селяне розвідали ся підчас бесіди (,) що я юрист і кавалок адвоката і нуж (,) коли я скінчив (,) гурмою об-

⁶²⁾ Д. Т. О. додає тепер: „а ще більше Косівщина“. — М. П.

⁶³⁾ На бажанє Т. О. пропущено 6 дальших слів про попів. — М. П.

⁶⁴⁾ Д. Т. О. додає тепер: „Кісілевський в Товмачу і т. и.“ — М. П.

*) Далі пропущено чотири реченя. — М. П.

⁶⁵⁾ Слова „з самої Коломії“ до кінця реченя і дальші „головно з Косівщини“, „більше танцюючій вечерок“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

ступили мене (:) той з якоюсь скаргою⁶⁶) — щоб му зробити оборону, той з якимсь рекурсом (,) той з вироким програним уже у всіх 3 інстанціях — кінець кінців я пере-свідчив ся (,) що найменче (переч. „половина“) третина цих людей, що прийшла на віче (,) прийшла просто тому, бо надіяла ся(,) що тут дадут раду єго програному рекурсови або такому другому.

Під цим взглядом надію ся я лучшого поводження в Станіславові. Тут праця Желехівського і Заклінського дивинула значно маси селянства. Завязані в округи Станіславова Читальні поступають від 3 літ дальше і ми маєм тут певну надію, що ті, котрі з округа Станіславівського будут іти на віче(,) будут знати по що ідут.

З рефератів Коломийських був під кожним взглядом найлучший Романчука. Гарасімовича був би що до смісти добрий та біда що читаний не повів ся а властиво не зробив жадного ефекту. З свого власного я не довольний, та звиняю хіба себе недостатком часу тай тематом за надто обширним, котрий мимо волі тручає чоловіка на море. фраз і пустого шуму.

На вічу згадали ми і про Вас Добродію а була це ось яка нагода: Я приготував був свій політичний реферат так як історія каже (:) спімнув іменно за віки польські, Іосифа II, рік 48, реакцію 50 років, 861 і 867 а позаяк я ще перед більшим форум не виступав (,) тож спробував ем ся уперед в одній околичній читальни упросивши уперед Заклінського і других (,) щоби вислухали і сказали що би ще додати а що пропустити. От і стала така рада (,) щоби часи реакції 850 років пропустити⁶⁷) яко дразливі і від

⁶⁶) В оригіналі „скаргою“. — М. П.

⁶⁷) Слова „щоби часи реакції 850 років пропустити“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

разу з „ласки монаршої 48 року“ скочити на другу ласку монаршу 861 і 867 року. Я і застосовав ся менче більше до цієї ради. По бесіді на вічу приступає до мене Велей і питає: по що ти це так говорив? Во так мині казали. І я колись так гадав (,) каже Велей — та сказав мені Драгоманов (,) що на світі не ма двох правд лиш одна⁶⁹). От тогди то і я закликав ся більше з одної правди двох не робити. Тай і я закликав ся.

Будьте ласкаві Добродію пришліт мені кілька екземплярів тої брошури, котру Ви тепер гдєсь послідними часи надіслали до Львова а котру Вам сконфіскува(ли). Мабуть щось про Марію. Чув я (,) що хороша має бути статя.

Тут рвуть ся за Письмом Білінського до Гоголя. Пришліт мині ще свілька примірників.

Бучинський і Заклінський здоровлят Вас і Вашу Вп. Рідню

Ваш Окуневський

Словар Желех. Вам уже висланий і Ви нічого за него не винні.

13-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського

Chemin Dancet, 14.

8 Нов. 1886.

Шановниї земльаче! Велике Вам спасибі за звістки і ро віче. Дуже прошу Вас і наперед не лишати мене без таких звісток. Нічого ја так не лублю, як сирого м'яса і нічого мені так не бракує тут, як тавого м'яса! А хотілось би зовсім в нього влізти,

⁶⁹) Замість „одна“ було зразу написано: „більше так не гадаю“ і під „лиш“ іще явесь слово, якого годі відчитати. — М. П.

побачивши своїми очами Ваші віча. Найбільше хотілось би мені почути самих мужиків. Це цілком натурально, шчо вони приступають до політики дуже аналітичним методом, з своїми почастими справами. Певно, шчо на добру долю з них треба просто махнути рукоју, — але ж чи не можна б було вибрати такі справи, з котрих би можна було вивести яку небудь філософіју? Дльа того треба б давати більше говорити самим мужикам, ніж це, бачу, робитьсьа на Ваших вічах. Шче мені здаєтьь ся з мого далека, шчо слід би вже рішуче виставити солідарность інтересів русинів з інтересами польських хлопів. На мене, — то слід би навіть дати слово такому хлопцу, котрого на першиј раз навіть треба б було навмисне розшукати. Тоді б Вам зробили рекламу самі польські газети своїм криком.

Окрім усього иншого таке розширеньня агітаціји мало б вагу ј јакорья дльа самого русинського патріотичного табора, шщоб вдержати јого на реальному ґрунті. Ја бојусь, — коли б львівські мудрі голови вијать не повернули нового, вічового, руху на національно-церковну пустяковину, јак це вони зробили кілька вже раз.

Письмо В'їл(инскаго къ Гоголю) посилају 20 прим. Може забагато, — так Ви ж пишете, шчо за ним рвутьсьа. Новоји брошури ніјавоји ја не видавав, — а Вам, певно, говорено про мій лист в ред. *Prze gl. Spolecznu*, котриј сконфісковано. Посилају Вам один примірник корректурних листків, бо в мене самого всього 3 застаєтььсьа. З нього ј Велеј узяв фразу про дві „правди“. Посилају також і листки з *Encyklopädie v. Ersch u. Gruber* з мојеју статъеју про Козаків. Цікавиј ја знати, јак Вам це дльще видастьсьа, — чи даје воно шчо нового ј руській публици, хоч простішчіј. Ја јак писав, та багато над ним побивсьа, прові-

рваючи усьяке слово по джерелам, — та за дуже коротким обнімом, боюсь, шчо всі мої мудровавнннн нікто не запримітять, окрім мене самого.

Оце получив ја лист з Акад. Бр(адт)ва, котре пише мені, шчо воно одделало 150 гульд. на закуп 10⁰ приміръ. нашого Кобзарьа. Памјатајеться, Ви писали торік, шчо Ваша компанія взьала б 200. Колиб ја мав таким робом коло 900 фр., — то рискнув би видати Кобзарьа, взьавши на себе довг. Напишіть мені шчо Ви про це думајете. Найліпше б було, јак би хто з галичан (або јава галицька фірма) дав своје імја, јак накладчик, шчо б цензура не кивудась на книгу, јак на заграничну.

Сьогодні ніколи більше писати. Книги пошљу завтра, бо тільки в вечері пријде чоловік, шчо маје вључ од складу.

Ваш М. Др.

16-ий лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Чую сам (.) шом прогрішив не вітписуючі так довго на Ваші так ласкаві письма — та Ви мабудь привикли уже так до людских гріхів і заводів, шчо міні цим разом простите. Шамотане ся коло віча Стан. забрало міні увес час свобідний і тому припізнив ся.

На решті я допросив ся з Черновец вітповіді хоть часткової на Ваші питання шо до Довбуша. Пише міні Тиміньскій⁶⁹) з Чер-

⁶⁹) Слово „Тиміньскій“ і дальші „Довбуш же і сидит“ підчеркнені Др-овим; окрім того він же зачеркнув із боку слова від „У Гуцульщині“ аж до кінця реченя. — М. П.

новец, що уміснє в тій справі запросив до себе Федьковича і той на ставляні му вопро- сів вітповів так: „Довбуш є поговіркою межі народом в роді Геракла у Греків. У Гуцуль- щині скрізь говорят, що Довбуш живє і си- дит заклятий в совільській горі і раз в рік на Івана Купала 6/6 посилає він своїх легі- нів, аби ся дивили чи соколи не прилетіли, бо як соколи прилетят, то він тогди виїде і буде королем.

„Нарід его але не почитає яко короля (,) тільки яко героя руского, котрий нарід від дяцких павів боронив. Драмат Довбуш взявъ Федькович з народа і се не є фантазія (,) тільки поговірка легенда (,) скрізь межі Гу- цулами курсуюча“.

Тимівській дописує (,) що „се все суть слова Федьковича майже дословно напи- сани“.

Щоби Вам дати наглядний образ на- шого віча, о що Ви в передпоследнім листі просили, опишу Вам коротко як оно ся ро- бить від самого початку; а щоб Вам непода- вати своїх рефлексій (,) але як Ви кажете „сирого мяса“ (,) тож залучаю Вам оригі- нальну кореспонденцію, яка по поводу нашо- го віча межі нами веда ся, котру прошу ми- ні по прочитанню ласкаво звернути. Вибрав я тут що важнішого.

Отже першій рішучій товчок до роботи цієї дав Романчук листом І, по котрім ми Станіславівці зібрани ся в рускій „Бесѣдѣ“ в числі коло 30 (,) рішили в засаді, що віче має бути і вибрали комітет складаючий ся з Шанковського тутшнього пароха (,) Левіц- кого професора (,) Лєтвиновича новоіменова- ного кавоніка (,) М. цілінського надкомісара- скарбового (фівансового) (,) Дра Вучиньско- го, тов. мого Дра Струтинського і мене, котрий то комітет має заняти ся виконанєм цієї ухвали — означенєм дня, запрошенєм і вибором референтів і т. д. Комітет цей зі

бравшись зараз в кілька день (переч. „приняв“) рішив (,) що віче має відбутися гдесь коло 15 новембра і що на референтів приймаєся (переч. „покі що“) з позамісцевих Белея і Романчува (,) з місцевих належалоб упросити Дра Струтинського і Даниловича (,) О пім я довіс Романчукови (,) на що він відписав лист під П. Комітет оголосивши своє завязанє в часописях (,) розпочав уже приготования до дальшої роботи, колиж у него ударила перша Луна а то із стороны нашого Пелеша⁷⁰⁾. Він о цій нашій роботі нічого-сінько не знав а будучи чоловіком дуже честолюбивим і бажючим (,) щоби увесь рух — хотьби чисто суспільний чи там парламентарний (як то він давав ся чути в соймі межи нашими послами) виходив лиш від него — згрис ся чую страшно, що тут такі за его плечима робит ся якась робота, до котрої навіт его канонікі пристали а він о тім всім доперва з Львівських часописей дізнав ся. Він чую вблід прочитавши в „Діль“ новинку про віче тай про уконституованій ся комітет (,) але нічого нікому не сказав. Очевидно, що при нашим вірнопідданчестві досить було для наших каноніків Шанковського і Литвиновича уже на саму згрисену міну Преосвященства в сей час виступити з комітету і так стало ся (,) що на однім зібраню ширшого комітету, до котрого ми уже запросили кількадесят околичних людей і Священників (найбільше був заступле-

⁷⁰⁾ Слово „Пелеша“ і дальші „честолюбивим“ „каноніків Шанковського і Литвиновича“, „священники одні зачали за цим поступком своїх пралатів“ підчеркнені Др-вим; окрім того він же зачеркнув із боку слова: „заявив уперед Литвинович а за ним зараз Шанковскій (,) що з комітету виступають в причин (,) котрих прилюдно блисше обговорити не можут.“ — М. П.

ний Богородчанський повіт) заявив уперед Литвинович а за ним зараз Шанковскій (,) що з комітету виступають з причин (,) котрих прилюдно блисше обговорити не можуть.

На рапорт з цього зібраня одержав я трохи описля лист від Романчука під Ш. Тим часом заявлене Литвиновичем і Шанковским виступленя з комітету відділало дуже погано на околицю — Священникі одні зачали за цим поступком своїх пралатів вітрити неприхильність Свого Преосвященного для того діла, другі знов стали додумовати ся, хоть без найменчої підстави, будьтоби Литвин. і Шанк. виступили через явусь зневагу людей старшої партії (,) до котрої ці оба Священники власне зачисляют ся, на що їх наводила ця припадкова обставина, що між референтами не знайшли чоловіка „свого“.

Через ці і ще другі недорозуміня — комітет розбив ся а вслід за тим появиля ся в „Проломі“ статя про „дѣтски ошибки“ молодших братей (,) про котрі п. Марков великодушно лиш для того говорити не хоче, щоб діла не псовати. На це я написав Маркову лист довшій (,) в котрім зазначуючи виразно, що не хочу го совсім просвети (,) щоб не викидав нам наших дѣтских ошибок (,) пояснив му докладно цілий стан річей (,) щоби ся пересвідчив хто тут винен чи его віроісповідники чи молодші братя. Пояснив я му також змаганя Алексея Закліньського⁷¹⁾ з Богородчан зачисляючого ся до найтвердших стовпів „твердої Руси“, котрий власне постановив був за всяку ціну розбити розпочате діло тому, що молодші не хотіли пристати на его проєкт (,) аби Велею відобрати політичний реферат а віддати го Добрянському (,) адвокату зі Львова. От на цей мій

⁷¹⁾ Слова „Алексея Закліньського“ і дальші „постановив був за всяку ціну розбити розпочате діло“ підчеркнені Др-вим.—М.П.

лист, дістав я влясичну відповідь від Маркова, котру Вам тут під IV долучаю.

Тиждень перед 18 нов. (,) на коли то першій раз термін віча був означений (,) настав був тут такий заколот (,) що уже ніхто на серю не думав о вічу а навет свої люде казали, що головов муру не пробеш і що з того (,) що Окуневському забагло ся віча (,) еше не виходит (,) щоби ціла громада блямувала ся. Я тимчасом усе ще думав (,) що нагячі факта змусят усіх до инчого пересвідчення і не брав ще навет на увагу (,) що і місцеві референти якось не жваво приготувювали ся до Своіх рефератів. Аж тут в послідній хвилі надійшов телеграм від Романчука (,) що і він приїхати не може і щобиьсмо в місто него просили Ол. Огоновского. Телеграфую до Огоновского — цей реферату в так короткім часі приняти очевидно не може — Закліньскій іменем цілої старої партії натискає (,) щоби зробити ім хоть то уступство (,) аби віче відложити (,) бо інакше голосят абстиненцію межи народом — я супротив цего усего не мав очевидно що инного зробити як віче відложити упевнившись уперед від Романчука (,) що на 8/12 приїде. Крім цего сказали ми при цій нагоді Закліньському яко речникови Священників старої партії: „Поступок Ваш послідний пригадав нам на ново, що ми (,) правда (,) жаль сказати (,) так короткопамятливі (,) знов забули були, що хочячи розпочати у нас в Галичині яке будь суспільне діло, належит нам звернути ся і походити коло самих селян ⁷²⁾ і Вас совсім зігнорувати. Знайте собі

⁷²⁾ Слова „коло самих селян“ і дальші „кинулисьмо ся по селям і тут стрітилисьмо тільки добросовісности і попертя (,) що уже за тиждень чуючи ґрунт під ногами сильний сталисьмо совсім инчими“ підчеркнені Др-вим.
— М. П.

(,) що ми відкладаючи віче на 8/12 маєм те-пер досить часу опіабу нашу направити і на Вас не оглядати ся⁴. Зараз такі по тім кинулись ся по селам і туг стрітилисьмо тільки добросовісности і попертя (,) що уже за тиждень (,) чуючи ґрунт під ногами силь-ний (,) сталисьмо совсім инчими⁴. Тогда уже змякли инші проводирі і душпастирі, як у-чули, що той селянин залевнив нас, що сам один приведе з собою з свого села 30 (,) той 40 а той 50 людей. Мимо цього всього Заєд. et cons. хотіли такъй всякими способами пе-рефорсувати Добрянського вмiсто Велея — став на свою руку писати до Велея, щоб той свого реферату зрікав ся і до цієї фази від-носить ся лист Романчука під V і Маркова під VI. Тимчасом ми з Станіслава (,) хоча ця справу якось в згоді залагодити (,) про-симо Добрян. (,) щоби приняв кожний ин-чий реферат (крім уже розданих) но Доб-рян(с)кій телеграмом під VII відказав ся від цього, так само як попередно ще відказав ся від реферату о патронаті (,) як лист VIII. Два дни перед вічем дістав я лист від Мар-кова взиваючий нас (,) щоб хоть на председа-теля віча вибрано Добрянського (,) лист IX. Я питаю ся Романчука що з тим фантом зробити (,) на що одержав ем вітповідь під X. Мимо цього ми не могли собі инакше по-ступити (,) як віддати лист Маркова вибра-ному — в браку инчого (,) на голову комі-тету вічевого тимчасово Закліньському і за-просити ⁷³⁾ Добрянського на председаателя ві-ча, хоть це Львівским народовцям було не-приємно.

Так склало ся віче. Пишу це для Ва-шої інформациі, бо очевидно до прилюдного оголошеня цієї кореспонденці не маю права.

⁷³⁾ Замість „запросити“ було сразу: „при-стати на то (,) що той завізав“. — М. П.

Як самі бачите і хоть я Вам і $\frac{1}{5}$ части не написав⁷⁴⁾ заколоту і заводу — хоть коло такого незначного діла було не трохи — та признаю ся (,) що коли я з гори побачив в великій Салі море людських голів, що мов філя порушала ся тут і там (,) то і труду стало не жаль. Та власне тому, що таке по-важне зібрало ся зібране (,) поставили ми до наших референтів може бути що на наші обставини за високі жаданя. Але (,) сказавши по совісти (,) гідно виступили лиш Романчук та Добрянський.⁷⁵⁾ Реферат Вэлея був за довгий, за мало популярний і чогось за нудний — хоть (,) правда (,) дуже совісно опраціований — так що слухачів не вдоволив ані порушив до глубини душі. О рефераті Даниловича пересідчите ся Самі з „Дѣла“ (,) где він тепер печатає ся. Жаль (,) що конституція цього молодого чоловіка за Слаба, щоб могла видержати довше говорити перед такою масою народа. Найбільше порушили бесіди селян (,) як Гурика, котрий до того говорив без приготования, Гудика (,) що говорив про знесенє рад повітових. Дмитраш, що говорив про панство (,) був пристотований Закліньским.⁷⁶⁾ То само той (,) що говорив о порученім крузі*) рад громадських“. В загалі однак Слідно було межі селянами

74) Слова від „і хоть“ вставлено пізніше. — М. П.

75) Слова „гідно виступили лиш Романчук та Добрянський“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

76) Слова „досвід мій був краспій як мої надії“, „завязати крєпке товариство політичне“ і „за людсков кривдов“ підчеркнені Др-вим, що й зачеркнув слова від „лиш у-поминало ся“ до „кривдов“. — М. П.

*) „Крузі“ поправлено д. Ок-им тепер, а зразу було „закресі“. — М. П.

тут на цім вічу багато більше заінтересованя і розуміня Справи як в Коломиї. Видко було (,) що праця Желехівського (,) Заклінського Леоніда etc. не пішла марно.

Цікавий я сам зразу був пересвідчити ся до оче чи і які наслідві мают такі громадні зібраня селян? Отже тут признам ся (,) що досвід мій був красшій як мої надії⁷⁷⁾. По усіх закутках рухают ся від такого зібраня люде — кривда суспільна виходит на верх (,) люде з усіх боків підносят гомін на утиск і неправду — тепер як раз (,) видит ми ся (,) пора завязати крєпке товариство політичя, котре би не лиш упоминало ся за рускими написями на публичних домах (,) але і за людсков кривдов. Що щось такого розпочало ся уже робити власне 23 с. м. (,) о тім пересвідчите ся з листу тов. Даніловича (,) котрий яко наш делегат їзав на то зібранє до Львова.

Дотично програми „Поступу“ скажу коротко (,) що звістку о видавництві цього місячника приняли тут усі молодші люде з великим вдоволенем і радостев. Ми в самій Ставіславівщині зараз по появленю ся першого хорошего числа булиб в силі зібрати до 50 превумерантів⁷⁸⁾. За то тим більшій жаль настав тут, коли програму цю сковфіскувала прокураторія — тим більшій (переч. „жаль“) що повід до тої сковфіскати мали дати — хоть формально(,) такі фрази як „федеральній устрій великих держав“ etc. котрі можна було без шкєди пропустити. В загалі думают тут (,) що програма повинна була вийти скромніша — бо такими шумними загальниками ді-

⁷⁷⁾ Слова від „бєсїди“ зачеркнені з боку Др—вим. — М. П.

⁷⁸⁾ Слова від „булиб“ до кінця речєня і дальші „що часопись з програмою Поступа для нас конєчна“ підчеркнені Др—вим. — М. П.

да в перед не посунути. Ними лиш відстрашуют ся люде, що радіб сповійно робити. Ми чуем однак всі (,) що часопись з програмою Поступа для нас конечна і чи тепер чи в четвер видавати ся мусит. Читати булоб уже тепер кому у нас в Галичині таку часопись — правда (,) що тоті люде, котріб радісі читали (,) тепер ще не в силі гаразд ю⁷⁹⁾ поперти (,) але за яких 5 літ і то буде певно. Всеж такі „поступ“ бувби ся міг удержати (переч. „хоч“) уже тепер (,) хоч не конче світло а за яких пару років таковой хорошо. Задуманий Франком тепер А(л)ьманах, ледви зробит на нашу суспільність такий вплив як обговоруюча квестіі біжучі часопись.

Що ся тичит розпродажи Кобзаря, то ми додержимо то (,) щосьмо приобіцали.

А за тим здоровим Вас сердечно
Желаєм веселих Свят і щасливого Нового року

Окуневский.

Лист д-ра Івана Добрянського до д-ра Т. Окуневського з 5. XI. 1886.

(З копії, владжевої Драгомановим).

Д-ръ Іванъ А. Добрянскій
Адвокатъ краевый.
Львовъ
улиця Чарнецкого н-ръ 4.

Почтеннѣйшій Господине!

На почт. писмо отъ дня 3. с. м. честь имѣю отвѣтити, що возваніе почт. Комитета вѣчевого въ обнятію мною реферата „о патронатѣ“ есть для мене дуже почитательнымъ, а для того съ великою привростію прихотится мѣѣ заявити, що труда того въ моему

⁷⁹⁾ Замість „ю“ було зразу „таку часопись“. — М. П.

большому сожалѣнію по поводу надто короткаго срока принятись не могу. (и т. д.)
5, 11, 86.

Лист Осипа Маркова до д-ра Т. Окуневскаго.
(3 копій, задженої Драгомановим).

Ваше Благородіе!

Благодарю Васъ за исповѣдь и желалъ бы я Вамъ пространнѣйше на все отвѣтити, если бы у мене было больше свободнаго времени. Впрочемъ при личномъ свиданіи поговоримъ о всемъ.

Не повѣрите, якъ сильно надоѣли менѣ наши взаимныя споры, на которыхъ терпѣть также Ваше вѣче. А весьма легко было бы все зло ухилилося, если бы г. Ром[анчук] porozумѣлся былъ съ адвокатомъ Добрянскимъ що до принятія одного или двохъ рефератовъ нашими людьми. Вы же на себѣ лично испытали (въ Курьерѣ Львовскомъ) якъ наши взаимныя споры выыскиваютъ чужіи люди, которымъ я не вѣрилъ и не вѣрю для того, що изъ словъ такого малоросса якъ покойный Костомаровъ (vide брошура К—ва о п. р. отношеніяхъ, мною изданная въ семь году и находящаяся у г. Котлярчука въ Станиславовѣ) я убѣдился о ихъ любви къ намъ и великороссамъ.

Наше несчастье въ томъ, що въ послѣднее время политику Вашей партіи ведутъ не самостоятельныя люди (якъ на пр. Барвинскій, Сушкевичъ, Федоровичъ) а учителя, подчиненныя радѣ шеолькой, желающія, щобы имъ лично съ нею было выгодно. Очевидно, що подъ тѣми учителями не думаю г. Ром—ка, который (якъ доказуетъ „Ватьковщина“) смотрѣть на наши справы безсторонно и не оглядается на никого. Онъ же былъ бы посломъ державной думы, если

бы готоуь былъ прїяты условїя польскаго комитета, а не прїялѣ. Но его терроризуютъ.

Мевѣ не приписуйте злой воли, бо я смотрю на общее дѣло, а не личности. Я же не предполагалъ, шо прїдется съ Вами корреспондувати и предъ Вами извинятись, а однако призналъ Вамъ заслугу въ газетахъ по поводу вѣча въ Коломыи, а гг. Дорундяку и Кульчицкому по поводу вѣча въ Коссовѣ. Я смотрю на факты и на заслуги и призываю, шо у насъ добре бы было, если бы дѣѣ партїи существовали, бо одна могла бы торговатись съ правительствомъ, а другая стая въ оппозиціи и гравитую въ другую сторону тѣмъ самимъ помогала бы первой къ полученію уступокъ, бо первая могла бы доказывати, шо на случай неудовлетворенїя нашимъ потребамъ и она присоединится къ второй, т. е. къ намъ. Но на такую политику необходима солидарность и доврѣлость политическая. Къ тому уже шло, но поляки, увидѣвши, куда идетъ (,) розбили насъ и теперь, похваляя надежды⁸⁰⁾ „Дѣла“ на старыхъ, тѣшатся, шо мы грыземся. Чижъ выпадало „Дѣлу“ писати такіи тайны о банку, явѣ оно писало и компромитовати тѣхъ, шо спасли гроши одней и другой партїи, которыи при упадку банка были бы пропали.

Вы видите, шо теперь, когда опять на Подляшешкомъ показалась наша недоврѣлость въ фїнансовыхъ дѣлахъ, я не нападалъ на г. Р(оманчука), а лишь поднесъ (и то должевъ былъ поднести), шо тутъ опять оказалось, шо мы въ грошевыхъ дѣлахъ дѣти, шо также говорилъ я по поводу нападковъ на плохое хозяйство въ банку.

⁸⁰⁾ Слово „надежды“ певно похибка переписувача, Дрягоманова; в оригиналі мусило бути „напады“. — М. П.

Пишете, щобы Вамъ дати кого на референта о патронатъ. Справа то важна, но я думаю, що если бы мы оную хотѣли въ нынѣшнихъ для насъ неприклонныхъ часахъ порушати, то вышло бы съ нею точно такъ якъ съ епископствомъ въ Станиславовѣ, которое розбило нашъ клиръ, внесло роздоръ между владыками и сдѣлало изъ одного владыки, имѣвшаго хотя на житъе отвѣтное своему достоинству — двоихъ дѣдовъ.

Патронатъ, отданный въ нынѣшню пору громадамъ, причиняся бы до ихъ демократизаціи⁸¹⁾, бо (знаете) у насъ мало еще громадъ такихъ якъ Побереже или Карловъ а священники, старающіися о презенту, просто роспивали бы селянъ. консисторіи и правительство — роздавали бы презенты — знаете якъ. А вѣдьже нынѣшніи консисторіи то самое що правительство, а правительство то самое що польская шляхта, а та послѣдняя въ рукахъ и объятіяхъ нашихъ пріятелей іезуитовъ. А впрочемъ и большинство громадъ (если бы они давали презенты на приходы) дало бы на себе вліятти старостамъ и жандармамъ.

Я вообще, роздумуя о нашомъ нынѣшнемъ положеніи, вижу, що оно крайне невыносимое и що для выода изъ него намъ слѣдуетъ не просити милости, а просто стремитись въ роздѣлу Галичины.

Мене удивляетъ, що роздѣла того не требуетъ „Дѣло“. Вѣдьже то первый шагъ до самостоятельности, о которой оно столько говорить. Имѣя администрацію въ нашихъ рукахъ, мы перевели бы всѣ выборы такъ, якъ ихъ переводятъ сегодня поляки, а съ временемъ, скрѣпившись и развившись,

⁸¹⁾ Від „бо“ аж до „Wieka“ — рука А. Ляховського, товарища Драгоманова; конецъ знов рука остатного. — М. П.

мы переводили бы ихъ въ нашу пользу даже безъ помощи администраціи. Консеквенціею того было бы введеніе малорусского языка во всѣхъ школахъ, урѣдахъ и на университетѣ и тогда Галичина имѣла бы притягательную силу для Украины. Правда, що поляки были бы тому противны и того бо-ются, но кто хочетъ вести независимую политику, долженъ имѣти ясную цѣль передъ очима.

Вражда на москалей не спасетъ насъ. Въ томъ отношеніи будутъ насъ лишь эксплоатovati и на томъ все кончится. Похвалять насъ въ газетахъ, а заденунціюють передъ правительствомъ яко социалистовъ.

Другимъ выходомъ для насъ есть тотъ, який пропагують о. Наумовичъ и г. Адольфъ Добрянскій. Я въ него вѣрю и его поддерживаю, хотя (своею дорогою) не выступаю противъ малорусского нарѣчія, почитаю Шевченка (vide изданіе „Пролома“ „Чѣмъ есть для насъ Шевченко, похваленное даже такимъ радикаломъ якъ Дрогомановъ), высоко цѣню Костомарова, наслаждаюсь Квѣткою и проч. Экстремовъ языковыхъ — рззумѣется — не выношу, особенно же новоизобрѣтенныхъ словъ.

Мы всѣ должны памятити о томъ, що дѣлаемъ для будущности, которая намъ неизвѣстна, а задачею нашою должно быти во первыхъ: не затратити того, що намъ лишили наши дѣды и прадѣды, за що они терпѣли. Чи Малорусь будетъ самостоятельна, чи малорусская литература удержитъ свою самостоятельность, то не наше дѣло, а вопросъ будущности. О томъ одномъ я крѣпко увѣренъ, що если бы не было Россіи, о насъ никто бы даже не вспоминалъ, и то не лишь о насъ, но даже о чекахъ, полякахъ, а тѣмъ меньше о болгарахъ. Поляки имѣють о столь-ко значеніе о сколько Европа употребляетъ ихъ яко орудіе противъ Россіи, подобно якъ

*Записки
1871-1872*

теперь болгары и сербы, а даже наша мало-русская партія. И можно ли за то враждовать на Россію и желати ея паденія? Впрочемъ такое мнѣніе высказалъ на сихъ дняхъ даже Ригеръ передъ корреспондентомъ варшавскаго *Wieka* (vide вывѣшній *Kurjer* и вчерашній *Миръ*) а Грегръ и другій передъ корреспондентомъ *Dziennika* познаньскаго („*Дѣло*“ напечатало о томъ, но не вспомнило ни однимъ словомъ, шо Грегръ простовалъ корреспондента, поддѣлавшаго его выраженія шо до Россіи въ польскомъ направленіи).

Извините, шо я росписался о дѣлахъ, которые Вамъ лучше (быти мсжетъ) извѣстны, нежели менѣ. Благодарю Васъ еще разъ за откровенность и прошу Васъ всегда такъ ко мнѣ относиться, а Вы убѣдитесь, что я не тавій, якимъ мене представляютъ

6/18 Ноября

Вашъ пок. слуга

(1886)

О. Марковъ.

Лист дра Северина Даниловича до незвіснаго.
(Писаний після 24. XII. 1886 р. 3 копії Драгоманова).

Дня 23 і 24 грудня у Львові, яко післанець Ставіславівскої громади будем участником наради народовців з ріжних сторін Галичини в числі до 40 (з тих 13 з провинції яко делегатів). Предметом було 1) реорганізація партії і єї акції 2) видавництво „*Дѣла*“ 3) напрям *Дѣла* і роботи народовців.

Загально показалося, шо голоси з провинції були о ціле небо більше поступові як львовяне і редакторі — зрештов стало на тім :

ad 1) „Народну Ряду“ товариство узнаєся головним керманичом наших справ політичних. Она має ся в той спосіб уладити,

щоби в кождім окрузі маючи членів організаторів, хотрі би рух в околици вели, і доносили до виділу о стані и о покривдженнях и не ? зі сторони противників, аби мож протів них в дорозі правній ся боронити.

ad 2) видавати Дѣло сего року в більшім форматі, а на будуще завязати товариство на уділі для щоденного видаваня Дѣла, котре товариство малоби стати властителем „Дѣла“ і на своїх зборах установляти редакцію Д. і его напрям. До товар. приступає кождий за уділом 50 зол. Як лиш стане досить членів, почне ся Д. щодня видавати.

ad 3) Слідуюче *mixtum compositum* :

а) поспирати славянськість Австрії

б) поспирати примирене народів на підставі рівноправности

в) бути аж доки не заспокоїть правительство наші жадови, в оппозиції

г) обявляти оппозицію ділами.

д) лучити ся з демократичними партіями в Австрії.

е) зазнакомлювати заграницю зі справою нашою.

ж) будити нарід до політичного житя.

з) стати у себе на ґрунті чисто демократичнім і мати на оці перед всім реальні інтереси масс народу.

Зрештов Поляків у нас о тільки узнавати о кілько суть правдивими демократами і працюють для дійсного добра простого люду. Протів партії старорускої уникати наумисної полемики а поступати об'єктивно-научнов дорогов і освідомляти нарід о ідеї української національности.

Про відносини до цілої України на разі не стало часу мовити і відложено на другий найблизчий раз.

Робота оже яко-тако розложена, але тра людей — і щоби поступовано поволи, і не

псовали собі дармо діла де не тра. І у нас переробят ся поволи все, лиш не нараз.

Paulatim summa petuntur.

Данилович.

Нарис української програми М. Драгоманова.

(Вкупі з повисшим листом Т. Окуневського та копіями листів Добрянського, Маркова й Даниловича, було й писане М. Драгоманова (на малім листовім $\frac{1}{2}$ аркуши) ось якого змісту — очевидячки, яко відповідь на те все⁸²):

1) Ми стоїмо за розвіј нашої, — малоруської чи укр. національності, літер. і (політичний?), — але не маємо нічого проти великоруської, з котрою⁸³ так тісно зв'язані⁸⁴) (переч. „задніпр'янська чи наш“) східні частини нашого народу, і котру ми вважаємо за одну з найблизчих до нас славіянськ. національностей.

2) літературу великор., — як більше тепер розвитку, ніж нашу, — дякуючи сприятливим обставинам, — ми поважаємо і радо змагаємся, шчоб присвоїти ї наші (переч. „публиці“) громаді (переч. „її“) осередок і напрямок (демократично-реалістичний) її ліпшої, прогресивної часті.

3) Обсуждаючи (переч. „справи“) стан Росії, ми виступаємо тільки проти політики тепер. рос. правительства, — котре не

⁸²) В горі сеї картки стояли слова Драгоманова „Дорогіј Сергіј Андрієвич“ — себ то початок листа до неб. С. Подолинського; але се не має ніякої звязи з дальшим змістом. — М. П.

⁸³) В оригіналі „з котрої“.

⁸⁴) Зразу було „зв'язана“.

тільки (переч. „дусить“) спиньа зріст нашого народу і національності, (переч. „але“) а і других, почзнаючи з самої великоруської, — ми вважаємо цю політику згубною дльа всього славянства.

4) Виступаючи проти польської гегемонії на нашій землі, ми не (переч. „розводи-мо“) маємо ніякої ненависти проти польського народу ні нації і виступаємо проти всьакого нагніту на польаків в шчиро-польських країнах в Россії і Германії, як противного правам людським і інтересам славянським. —

(На обороті листка:)

1) Органи старої партії і їх кореспонденти в Россію перестануть обзивати український націон. рух польською видумкою.

(тут був більший відступ, а далі:)

Питаньна національно-літературні і релігійні (переч. „отді“) признаються осібними од політичних, — (переч. „то б“) і застаються предметом наукового досліду.

17-й лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Чи одержали Ви мое справозданє з Станіславского віча? Я лист зарекомендував, боячись щоб хтось цікавий не заглянув і лист не пропав. Будьте ласкаві мені відписати а головно відослати міні чим скорше листи Маркова (,) бо я їх дуже потребує.

Ваші погляди і критика будут для нас дуже пожадані.

Ваш

Окуневский.

Станісл. 24/I 887.

18-й лист д-ра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Пана Добродію!

Не писав я до Вас, бо ніщо відрадного писати. Досить Вам певно гнилію заносят наші питоменні часописи (,) от хотьби з тов нещаснов квестіов часописи. Нам всім аж лице ся лунає. Чи не змініте Ви тепер своє пересвідченє о Проломі?!

На наш Станіславів наїжджают з Кривога Бауїти, говорячи день і ніч казаня по костелах (,) на котрі (,) коби здоров, і наш Пелеш заєдно ходит. Усім нашим бабам закрутили ся уже гет голови.

З книжок, котрі Ви міні були ласкаві надіслати (,) одержав я лиш уривок з енциклопедії про козаки. Дуже я цьому урадовав ся, бо такої совісної а короткої студії я ще не читав. Решту книжок сконфіскувала наша прокураторія. Я уже був прилагодив ся на ревізії ет. та лишив прокуратор адвоката (,) лиш до Староства тягали (,) щоб мене повідомити (,) що книжки сконфісковані і віддати уривок з енциклопедії.

За Буняку на певно розвідаю, чув (,) що багато говорят про него під Тисменецев в Погоні. Піду тудя, бо недалеко, най но лиш сніги злізут.

З надходячов веснов приходит міні еще одна думка. Ви обіцяли ся або Самі або свою рідню вислати у наш край. Чи не зробили би Ви це сего року? Мавби я тепер особисто повід Вас о це просити а взглядно Вам Вашу думку пригадати. Я ім(е)нно цего року буду мати досить вільного часу (,) виступлю бо з канцелярії і пічну в дома приготовлятися до іспиту. У Гуцульщині я зріс і кождий куток міні знакомий (;) любоби міні було зробити Вам яку малу прислу-

гу. Подумайте Добродію — від нас з жалом ще ніхто не відб'яджав.

Зістаю з глибоким поважанем

Окуневский.

26/3 87.

14-ий лист М. Драгоманова до А-ра Т. Окуневського.

Chemin Dancet, 14. 6. Apr. 1887.

Високоповажниј Добродію.

А таки жалко, шчо Ви робите такі довгі інтервали в своїх листах. Мені саме, читаючи „гниль“ у львівських газетах, не раз приходило в голову: шчо то думають про цю „гниль“ порьядні галичане? Не вже-ж вони пропускають жеї зовсім без протесту? Пишете Ви тепер, шчо Вам „всім аж лице сьа лупає“. То не вже-ж Ви не можете хоч пробовать спинити дурость і безстыдство својеї журналистики.

Як собі хочете, а ја ј тепер більше стоју за „Н. Проломъ“, ніж за „Дѣло“. Першому ј бог велів бути невіженим і безстыдним. Та окрім того він все таки сміливішчиј, все таки опозиція, ризкује. А „Дѣло“ гавкаје з за „старости“, підлизујетьсьа до вряду, — і в суммі наврядчи не воно перше почало доноси писати в остан(н)іј період. — Вольа Ваша, а цим доносам треба покласти кінець, а то до чого ж вони ділдутьсьа? Цими доносами завше будуть прикликуватись чужі руки розсужувати між русинами і невелички на практиці вольности конституційні в Галичині зведутьсьа зовсім на нуль. Коли не можна Маркову адрес до Аристова писати (текстом зовсім не противулојальниј) то не можна ј „Дѣлу“ Потєбнѣу хвалити на його јубилеј. [Аже ж навіть в Росії Милосічу

адреси писали] Коли не можна Вашим москвофілам петербурського панславизму хвалити, то не можна і народовцям до київського панславизму (Шевч. — Костом.) озиватись. Московські же панславизм так, як його формулює отверто Н. Пролом (а в душу нікто не сміє лазить) завше більш лојальнїй в Австрїї, ніж київський, — на котрій в свою чергу доносив Н. Пролом. Правда, „Дѣло“ і К-о зрелись не тільки „київського“ панславизму, але навіть демократїї⁸⁵⁾, — а все ж таки мусьять бути між народовцями льуде, котрі розуміють, шчо як тав піддавати парї поліцейській ферулі, то діде черга і до них. Чому ж вони мовчать?

Шчо у Вас говорять в поводу того, шчо „Дѣло“ зовсім не виповняє ніодного з пунктів програму, котрій Ви мені посилали в листу Вашого прїятельа? А хїба невіженна Духинщина Партицького фельетонів, — як і кінець брошури Огоновського про Шашкевича, — єсть об'єктивно-наукове ознакомлїньє льуду з укр. націон. ідеїєју? Коли в москалів нема пісень, і вони неспособні до науки, — коли вже Андрій Богольбуцький звався москалем і був фінном (я колись читав в одній польській книжці, шчо він був китаїєць!) то після того нема вже брехні і дурости, котру б ве можна було сказати. А коли всі такі дурости шче роблятьсьє догматом політичної лојальности, то вже не знају, як і жити льудім у таких землях. Як собі хочете, а треґа шчо небудь

⁸⁵⁾ Интересно, шчо колись на Шевченків день читались такі речі як Кавказ, — а торік вже Тополя, — пеј рік тільки Причинна, — так шчо скоро певно з усього Кобзарья зостанетьсьє дльє львівського культа тільки хїба: хто се? хто се?

зробити, щоб вивести краї з такого сумного стану.

А що Ваші віча, кстрі проектувано на далі після Станиславівського? Војусьа, щоб їх не одложено ради незручного оппортунизму, — в надїї, що начальство ј так облагодїтельствује „зхїдних Тирољцїв“ за їх вїрность проти Москви? (Згадав ја недавно, читајучи „Дїло“, як колись народовцї смїялись над словами „treues Volk, die Tiroler des Ostens“ і докоряли ними свѣтојурських „сервілістів“) Так це лиха надїя, — котра неперемінно заведеться.

Спасибі велике Вам за ласкаві запросини до себе. Так де там нам дістатись так далеко. Тут хїба б вибратись до сусїдних Альпїв. Ви вже самї гульєте здоровї по Карпатам та не забувајте ј нас, мїж инчим збирати гостинцї (по полтавському, а не галицькому, — то б то подарунки) з пїсень і казок. Поки що дуже ја ласїј на Буняку, хоч і бојусь, що Ви менї всьу готову статтьбу переробити примусите. З цього страху ја поспїшу скоро вислати Вам цьу статтьбу, а Ви јїї перешлите до К. Ст. Бісїв „крутопопа“ (так у нас звуть Леб-ова) не хоче грошеј платити, — хоч і обїщав, — та може ј не маје і в усьакїм разї хоч печата, — а ось в Петербурзі з тими статтьбами, що торїє посланї шчось водьать, — хоч те ж обїщали печатать. Та там таке коїться, шчо не диво стратити глужд (Трохи було не написав слов Гамлета про Данїју, — котрі чомусь „Дїло“ пише завше по нїмецькому). Коли крутопопа надумајеться прислати Вам відбитки з „Малор. пїсни обь освобожденїи врестьявѣ“, то воставте собї ј М. Вуч. (ему же честь — честь) скїлько треба примїривїв дльа тѣх, хто матерїали сбирав, — звїсно, не минајучи ј себе, — а решту б. я. пришлїть менї. — Та, певно, бісова крутопопа не пришле без того, шчо б кїлька разїв не

гаркнуть на нього. То і гаркну незабаром, як пересилатиму Буньаку. — А пропос: як будете збирати про нього казки, то зверніть увагу на варіант, що в Sad. Barasz (стор. 76—80).

Щиро поздоровляю Вас од себе і од сім'ї.

Ваш М. Др.

15-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

Chemin Dancet, 14. Genève.
19 Маю 1887.

Високоповажаниј Добродію,

Волять не ма од Вас звістки. Я вже не знају, що і подумати, і дуже вагавсь, чи посилати Вам манускрипт Буньаки, бо може, думају, Ви не хочете мати зо мноју і діла. Та на решті посилају, просто черєз те, що моја працьа так мені обридла, що не хочеть ся жејі і у хаті держати. Будьте ласкаві пошліть жејі

Вь редакцію „Кіевской Старини“
На Трехсвятительской улицѣ
N. 8.

Вь Кіевѣ.

Листа ніякого до редакції не треба, — бо все рівно вона не одповіда і не шле ні грошеј. ві тепер навіть отбитків з статтьі про Пісні про вольу. Думав було написати лист до N, котриј мені обіцяв од імені редакції і гроші, та на решті розду-

мав : коли б чоловік шчиро глядів на справу, то і сам би навідався до редакції : а як мовляв стоїть справа мого протеже? Спасибі, шчо хоч печатають. Все таки втішайтесь, шчо не дурно на світі живеш!

Ну, шчо ж у Вас нового? З газет нічого цікавого не бачу, окрім звісток про арести за шизму і т. п. Виють скажу, шчо Н. Пропомъ держиться достоїнше в цій справі, ніж „Дѣло“ і все таки піднімається до питанья про право конституційне, — хоч сам доноси пише на других. А народовці окрім холопства та доносів же нічого не вигадають.

Получив „Ватру“, — прочитав і руками розвів. Окрім статті В. Лукяча про Угорську Русь та Франкової новелли усе не варто паперу. Та і то Франкова новість не оброблена, а В. Л. стаття построєна все таки на лакейському принципі : як би уг. русини були змирніші перед мадьярами, то мадьяре, — хоч ненавидять славян, — були б до них прихильніші! Навіть москвофільство уг. русинів В. Л. не зрозумів. Причина того москвофільства зовсім не „*Rus-ische Wählerzeigen*“, а церковщина і аристократизм рус. попів, котрі шукають і в Росії панської церкви і держави. А настоїшчюї „москвської“ літератури там і не бачили, як і української. Ну, та це довга розмова. Приїшлося би розказати про мої подорожжя в Угорск. Русі і про початки там демократичної пропаганди, між инчим і за поміччю моск. літератури, — пропаганди, котру ніяк не хотіли піддержати віденські січовки (з галицько-народовського узькоглядства) і котру зарізали українські дурні, в роді Черепанина, котрі понаївали на себе було кокарди соціалістів.

Ваш М. Др.

Приходитьсья таки написати лист до

Н., щоб хоч вияснити справу: чи ждати чого, чи ні; коли ред. бідва, то нічого ї нарікати на неї; тільки чому ж вона хоч не одповіда на листи?

19-й лист дра Т. Окуневського
до М. Драгоманова.

Добродію Ласкавий!

Думайте що хочете про перерви моєї і моїх товаришів кореспонденції, лиш не допускайте таких річей як о тут в посліднім листі написалисте. Вогу дяковати (,) заводят ся уже у нас люде, котрі зносинами з Вами гордять ся (,) але ніколи напротів. Причина довгих павз просто така, що иноді ніщо писати або ще частіще соромно перед Вами (,) особливо, коли Ви щиро завзиваєте до якої роботи а тут не чує ся в собі на стілько сили, на скілько Ви в нас покладаєте. Дотичит се головно нашого впливу на мізерне наше видавництво „Дѣла“ и „Зорі“. Колись-то здибав ся я тут з Барвінським Тернопільським і Олесніцким (,) що їхали до Черновець на ювілей Воробкевича. Я спізнав, що їм самим страх соромно за млавість їх видавництв Львівських, сам Олесніцкій (сидит же в самій редакції „Дѣла“) а не міг нічого подіяти протів фейлетонової Скандинавщини Дѣла. Манія Львівських народовців, щоб не дай Боже нікому не наразити ся (,) позволяє улазливим та імпертиненцким натурам робити з суспільним добром, що им ся сподобає ⁸⁶⁾ а Огоновскій — хоть наскріз чесна душа (,) не сміє уїмнати ся

⁸⁶⁾ Далі пропущено 8 слів. — М. П.

за ідеалом свого пересвідчення — фонетичної писовні.

Я незабавкі переносу ся з Станіслава до Черновець, где і опісля лишити ся думаю (,) отворивши по 2 літах свою канцелярію. Надію ся я там богато, бо там ще справді дівича а добра земля — не переживала таких експериментів як Львівска суспільність, котру власне ті експерименти зробили зовсім апатичною для всяких нових думок і суспільної громадної роботи. Там також (,) надію ся (,) прийде ся не раз покористувати ся Вашими радами і від разу перевести їх в житє. Нема бо ще там людей, котрі би патріотизм взяли в свою аренду і всьому були противні, що від них не виходит. Тимчасом в Станіславі збирають ся молоді люде, котрі робют надію, що може і туткі хоть не богато та усе щось ся зробіт. Сюди прийшов іменно Вол. Левіцкій — автор „Угорскої Руси“, прийшов Озаркевич — мій товариш (,) чоловік хорошо обчитаний (,) приходит Рошкевичівна — що перетолкувала Довбню — через то зблизит ся і Кобринська (,) котра тепер живе з мовь сестров з Цуриху. Від неї Ви мусіли уже сими днями лист дістати. Надію ся я з цих нових людей і з тутешних як Левіцкого Остапа, Недільського, Даниловича і других, що звязут ся в літературне кілце і щось удіют. Тепер власне дискутує ся вопрос чи завязувати тут нове літературне товариство, чи вийти до філії Просвіти і оживотворити то дрімуче тут від смерти Желехівского товариство. Це послідне то має за собов (,) що удержує звязь межи так званов наших інтелігеацієв а селяньством.

Я маю ширу волю тепер бути в Швайцарії, коби лиш поладити справи грешеві (,) приїду певно до Цуриху до сестри і до Вас. Це моя вайзадушевніща думка.

Манускрипти Ваші і листы до Н. Ї.

вислав я зараз по одержанню куди слід.

Я маю волю вибрати ся у Ваші краї в липню, бо тепер відбуваю воєнну службу через цілий місяць.

Зістаю с глибоким поважанєм

6/6 87.

Окуневский.

**20-й лист Дра Т. Окуневського до М.
Драгоманова.**

Вископоважаний Добродію!

Від колим повернув з Уманя (,) скитав ся майже що днини з одного місця на друге, і так не довело ся знайти одної свободної хвилі, щоб хоть подяковати за щирю гостину в Вашій хаті. Прийміт же хоть тепер повинний довг і не забувайте⁸⁷⁾ що ми его аж тогди цілковито сквітуємо, коли зможемо гостити Вас або Вашу Вп. Рідню у себе⁸⁸⁾

В повороті моім з Швайцарії застав я у Львові Н. з котрим Ви зрештов, як зачуваю, уже злистували ся. Крім своїх студіїв мав він наметі завязати після порученя української громади кружок молодих⁸⁹⁾ поступових людей в Галичині, котрі б зняли ся видавництвом нової поступової часописи с тов менче більше програмов (,) яка була у Франковім „Поступі“

⁸⁷⁾ На бажанє Т. О. пропущено далі 6 слів. — М. П.

⁸⁸⁾ На бажанє Т. О. пропущено далі 5 речень — особиста справа. — М. П.

⁸⁹⁾ Слова від „завязати“ підчеркнені Др. — вим. — М. П.

(.) лиш без шумного оголошеня програми. Головно мала ся тов часописев піддержувати звязь з Україною, котра нашим рутенцям совсім зникла з горизонту. N. разом з Кониським⁹⁰⁾ пересвідчили ся, що у Львові в теперішній хвилі таке видавництво не можливе просто з тої причини, що усі професори, котрі ведут тепер перше слово (переч. „у Львові“) при усіх майже видавництвах у Львові (.) будут тому противні і готові діло підкопати або що найменче на него погано вплинути. Крім того не можна було знайти і одного свобідного чоловіка, котрий би за це нове діло постояти хотів і дав до того гваранцію, що не лишит єго при першій лишій перешкодї. Франко занятий при „Куржері“ мусит досить тяжко заробляти на хлїб засушний для себе (.) жінкі і дитини, Олещицький мусит ще до того заробляти лекціями і працює при „Дѣлѣ“ (.) Павлик у Кракові а до того ще непопулярна фірма. Терлецький сам жити не має з чого. От томуж то звернув ся N. до наших Станіславівців с таким запросом, чи би не можна такої часописи видавати у Станіславі? Я на тот час повернув уже був з Уманя. Зібралисьмо ся на нараду: Бучинський, Закліньский (.) мої товариші: Озаркевич (брат п. Кобринської) (.) Струтинський, Мандичевский, Ланилович Северин, Данилович Клим (брата) (.) N. судовик (.) Лукіч Левіцький, потім ще зі Львова Паньковський и Кос (медик). N. мовив (.) що він з порученя Українців відчуваючих дуже потребу поміщуваня своїх праць обговорюючих правдиво відносини їх Українські (.) являє ся тут (.) щоб порадити (ся) чи би не можливо в Станіславі засновати місячний журнал, в котрім би попри праці Українців

⁹⁰⁾ Слово „Кониським“ підчеркнено Др.
— ви м. — М. П.

і головно підряд з ними писали і Галичане і другі люде, котрих ускі рами дотеперішних Галицких видавництв змушуют тивяти ся, як Ви кажете (,) по чужих хатах. Апатія нашої Галицкої молодежи єсть найлучшим доказом (,) що дотеперішні видавництва суть недостаточні, не можуть заняти свіжої душі. На жаль сказати (,) уся робота і бесіда наших галицких Українофілів веде до того щоб обмежити ся на самісінький рутенізм Галицкий і піврати усю звяз з Україною. (От тепер голосит приміром такий Вахнянин et consortes, що уся (переч. „наша“) робота к чорту, бо незабавкі прийде Москаль⁹¹⁾ та усіх нас забере).

На сам початок видавництва єсть у Франка 300 рублів, котрі він привіз з України. Аби лиш 200 було предплатників а часопись уже удержит ся — на самуже Україну можна рахувати 100.

Позаяк ми усі з давна відчували потребу цього видавництва (,) тож і без довшої дебати порішили усі принципіяльно вопрос о потребі запропонованого видавництва. Лиш Леонід Закліньский недовірчиво з разу відніс ся до цієї роботи боячись (,) щоби знов за тим „загальним ділом“ та „загальним добром“ не стояв який Тетеря або Бруховецкий. Мав він тут на думці Франка (,) котрого він, як каже, не любить за самолюбство і велику гордіст.

Горича дебата за то настала, як прийшло ся рішати, чи видавати ся має часопись у Львові чи Станіславі. Бучинський (,) Закліньский, Струтинський и Клим Данилович говорили (,) щоб видавати у Львові. „Там будь що будь більше спосібних до такої праці людей, там всяка можлиість стикати ся з літератами своїми і чужими, там гостят або переїжджают Українці, там бібліотеки

⁹¹⁾ Слова „рутенізм Галицкий“ і дальше „Москаль“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

і т. д.“ так аргументував Закліньський, Бучинський і другі. Значна більшість зібраних рішила однак противо (,) щоб розпочати діло у Станіславі. „Ми маєм бути не редакторами усіх статей, котрі мают ся містити у тій часописи (,) але головно езекуторами, т. є. маєм поміщувати чужі нам з України (,) Женеви чи з власного краю надсилені праці. Котрого з нас стане на написанє власної статі (,) має час цілий місяць (,) щоб постарати ся о потрібні книжки і т. д. Ми тут не підлягаєм тим нещасним впливам наших і чужих людей, котрі (,) як показав досвд послідних часів (,) зводят усяке громадське діло до нічого. Досить уже нам, коли нас тут досить спора громадка (,) чекати з заложеними руками та плакати (,) що зі Львова не виходит жадне розумне діло. Спробуймо самі. Барвінь(ський) у Тернополи дав доказ, що можна без Львівских літератів і то одному чоловікови робити монументальне для Галичини діло навет при таких солодких обставинах як его, що як би не семінар то цілий (!) Львів взяв би ледво 5 примірників его видавництва. (Се міні сам Барвіньський оповідав).

Післі всего, коли уже рішено, що має ся видавати часопись в Станіславі (,) зайшов найважніщий вопрос : кому поручити би з нас це діло, котрий би став душею его а ми ему до помочи ?

Зразу звернули ся на Лукіча Левідкого, котрий в цих справах має рутину. Він відказав ся за для іспиту, до котрого тепер лагодити ся має, офіційального свого становища (яко кандидат нотаріяльний і т. д.) Позаяк пізна уже була пора (,) справи цієї того дня не рішено. Я з Н. поїхав у нашу Гупульщину — по повороті в тиждень (мене на тот час уже в Станіславі не було) розділено працю так : Данілович Северин (що мав у Станісла-

ві відчит на вічу і писав до Вас письмо в справі зміни видавництва Д'їла)⁹²⁾ вибирає ся на редактора, Мандичевский на завідателя части адмістаційної і фінансової. Їму до помочи Озаркевич. Я веду тепер з товаришами переписку (,) щоб поруч Даніловича поставити ще за співредактора Озаркевича, котрого ще мої товариші яко свіжого добре не знають (,) але котрого я з малку знаю з совісної праці (,) твердої волі (,) тепер досить широкого знання і виробленого літературного смаку. Крім того будуть і его фінанси незабавкі так уладжені, що діло в его (руках) спочиваюче (,) буде могло перетривати і голодні роки. Думаю (,) що це товариші зроблять.

Видавництво наше мало би ся розпочати з 1 січня 1888 р. Запросини до участі розішлют ся не забавкі. Вас спеціально просят товариші чиба не були Ви ласкаві дати до нашої часописи на початок хоть где які уступи з Вашої історії літератури з новіщих часів. (Я не можу ся нажалувати, що підчас мого побуту в Вашій хаті на це Вами приготоване діло не прийшла бесіда і я аж опісля від Франка о нім ся довідав). Я про себе знов думаю, що цікаве булоби для нас довідати ся где що о устроїстві державнім Швайцарії⁹³⁾ і в загалі о федеральнім устроїстві державнім. (Забув я Вас Добродію попросити в Женеві щоби були ласкаві показати мині діло німецьке з котрого би се скоро научити ся можна. У Відні я шукав щось в 2 кни-

⁹²⁾ Др-ів підчеркнув слова „Данілович Северин“) „до Вас письмо в справі зміни видавництва Д'їла“ і з боку поклав знак? Дотичного листа С. Даніловича я дійсно не найшов межі паперами Др-ва, — хиба що тут думає ся про уступ 2) на ст. 65. — М. П.

⁹³⁾ Слова „о устроїстві державнім Швайцарії“ підчеркнені Др-вим. — М. М.

гарнях та книгарі не уміли нічо порадити; томуж просив бим написати міні це тепер). Н. запевнював нас, що до наукової часті (переч. „даст“) задуманої нами часописи даст где котрі свої праці п. Н. ⁹⁴⁾, Н., Н. і ще другі, до білетр. Нечуй Левіцкый, Кониськый, до політ. буде вже сам Н. дописувати.

Тільки до тепер о задуманої нами роботі. Як буде що дальше цікавіше, не залишу Вам донести.

Рад би я Вам написати що з своєї дороги по Україні — та цим разом нема що писати. Не довело ся міні майже з ніким крім Т. побачити. Хіба одного ще лікаря Н-ка з Уманя та більше з ніким. До Києва я і не заглядав цим разом, бом перечував, що там нікого з знайомих не було. Хіба скажу тільки (,) що уже навет в такій глухій Уманьщині досадно стало від тих розпоряджінь міністерства просвіти що до неприймання селянських та міщанських дітей до гимназій. Послідного дня перед моім виїздом з Уманя явив ся уН. яко директора гимназій голова Уманської думи з порадою що ім робити. Усі радні (,) говорив (,) домагають ся писати петиції до Царя, щоб той перемінив Деляновскі розпоряджіня.

Хоть цим разом довело ся міні розвідати ся где що про Вашого Буняку ⁹⁵⁾. Я був учера в Погони, говорив з 2 старшими людьми і з тамошним ігуменом монастиря василіанського Коржиньским про Солудивого В. і розвідав ся від селян ось що:

„Цему уже дуже давно, як приїшов з Татарвою якийсь їх паша, недовірок, Буньо. Прий-

⁹⁴⁾ Се прізвище Др-ів підчеркнув і постав коло него знак ? — М. П.

⁹⁵⁾ Слово „Буняку“ Др-ів підчеркнув і зачеркнув усе реченє. — М. П.

шов він у наші краї з великими ордами (,) та під Заваловом стяв му князь Роман Галицький голову. Голова упала у один бік а тулуб у другий. Тогди стала голова котити ся. Брови у тої голови були такі довгі, що очи крізь них дивити ся не могли. Та як раз підняли желізними вилами ті брови на стятій голові і голова подивила ся із „Могилок“ на „Городище“ (,) то ціле місто запало ся (.) Тогди ще Тисьмениці (міста) не було і аж вибудовали як Городище запало ся. Голова котила ся усе дальше та дальше. Козаки гнали за нею. В Товмачи „товмачили“ єї 70 язиками — „з відти місто Товмач“ (,) та не могли єї розтовмачити. Голова докотила ся аж недалеко до нашого села теперішнього, тут пасла баба товар та пряла куделю. Голова каже до баби „сховай мене“, баба сіла на голову а тимчасом козаки перелетіли. Липив ся лишень один якийсь паничка за полком по заду та тот зігнав бабу з місця а голова покотила ся з під баби. Догонив козак голову аж у лісі та тут єї на мак розсік. Поховали потім козаки єї у могилу (,) де стояв давніше монастир, бо інакше була би лиха богато по світу творила. Тай тому то і називають наше село Погонев, бо тут ту голову дігнали. „Миж“ каже на кінци селянин „тому такі бідні, що така сотана до нас залетіла“. [одержавши ще перед тим призволенє від ігумена Коржиньського розкопати ту могилу (,) сказав я до того селянина (,) що я приїду на другій тиждень та попробую може ту біду з помеже них викопати — селянин засміяв ся і пішов.] Я справді задержую ся в сих сторонах довше, бо казав міні ігумен приїхати до него в слідуочу п'ятницю, щоб розкопати ту могилу, на котру усі указують. На цій могилі стояв правдоподобно олттар давної церкви. Тепер свідчат окопи, старі яблінки і керничка, що тут справді був давно монастир.

Якбим що в могилі знайшов — очивисто донесу вам зараз. В загалі надію ся я розвідати ся Вам ще більше на цей темат, бо я уже чув давніше від селян о Батію та лиш не знав (,) що се дотичит цього самого Буняку. Єсть приміром коло Галича село Тустань (,) отже чув я ще перед кількома роками (,) що голова Батія (,) що ся котила (,) там задержала ся „ту стала“ і з відси „Тустань“. Тепер же подаю Вам дословну відпись з одної книжкі записаної власноручно якоюсь суперіором Дзюбінським а перехованої межі инчими спорохнілими уже манускриптами, котрі мині до перегляданя уділив в своїм монастири о. Коржинський.

Заголовок сего манускрипту ще дуже добре удержаного і оправленого такий: SERIES⁹⁶⁾ | Historiarum Monasterii Pohonen-sis | Ex Mandato Per Illustris Reverendissimi | Domini Iosaphat Steblecki | Ordinis Sancti Basilii Magni Abbatis | Ovruzensis Provinciae tituli Protectionis | Beatissimae Virginis Mariae Provincialis | per Vnblem Adm. Rndum Patrem | Pancratium Dziubiński O. S. B. Magni | Superiorem ejusdem Monasterii | Confecta | die 15. maji 1766-to anno.

[усе того, що я оловцем на другій стороні перечеркнув (,) переписав або на маргінесах дописав (.) знаходит ся в оригіналі дописане инчов руков, инчим чорнилом і инчим почерком — я старав ся в загалі вірно відкопіювати оригінал:]⁹⁷⁾

⁹⁶⁾ Подаю сей заголовок in continuo, відділяючи рядки рукописи (й листа д. Ок-ого) знаками | . — М. П.

⁹⁷⁾ Все написане д. О-ким олівцем, виправив Др-ів чорнилом, при чому поробив деякі правописні помилки, які ми поправляємо. Все написане з боку головного тексту, даю після того тексту; всіж поправки тексту або вставки, даю в низу. — М. П.

De origine Monasterii Pohone, et unde hic Locus sortitus est Nomen Pohouia.

Monaster ten Pohonia nazwany, iak dawno, od kogo, dla iakiey przyczyny, świadczy książka Ruska in quarto ⁹⁸⁾ w klasztorze naszym Zawałowskim najduiąca się autore A. R.P. Galatowski Ejus loci? Hegumeni circa Anni X-ti 1600 ⁹⁹⁾, który opisuiąc pustoszenie kraiu tuteyszego od xiążenia ¹⁰⁰⁾, czyli króla węgierskiego ¹⁰¹⁾ wzmiankuje o Pohoni w ten sposób; iż ten nieprzyjaciel poruynowawszy wiele miast y zamków na Rusi przystąpił nad miasteczko Zawałów, Woysko uszykował na górze, na którey teraz klasztor nasz stoi, od zachodu słońca, ex opposito Zamku Zawałowskiego, który na drugiej górze za miastem od wschodu słońca, przybyciem tego straszneho gościa mocno strwożony przy maley liczbie ludziy w Zamku Zostaiący Xiąże Jabłonowski ¹⁰²⁾ imieniem Roman, gorące do Pana Boga wylewał modły aby go ratował w oczywistym niebezpieczeństwie życia y gdy stroskany mało zasnął, od Mikołaja S. o przyszley wygraney we śnie upewniony, y upomniony, aby na mieyscu Zwycięstwa honor Jego był promowany. Stało się na zajutrz, że spędził nieprzyjaciela z góry Xiąże Roman ¹⁰³⁾ za pomocą Boską, Woysko iedno pobił, drugie pobrał w niewolę, trzecie w rozsypkę poszło y gdy

⁹⁸⁾ Під сим рядком додаток: „cui titulo — Novoie Nebo czyli Cuda Matki W.“ — М. П.

⁹⁹⁾ Внизу тексту дописано: „wydana we Lwowie 1665 ks. Jaworski“. — М. П.

¹⁰⁰⁾ Слово „xiążęcia“ перечеркнено і написано зверху „króla“.

¹⁰¹⁾ Слова „króla węgierskiego“ перечеркнено і дописано зверху „hana tatarskiego imieniem Batuа albo Boniaka“.

¹⁰²⁾ Слово „Jabłonowski“ перечеркнено і дописано в горі „Halickie“.

¹⁰³⁾ Зверху дописано „Halickie“.

ścigał Pryncypała lasami uchodzącego do Dniestru y daley za Dniestrem zaledwie go w tych lasach Tyśmienieckich między górami dopędził y głowę odciął, na tym miejscu gdzie ad prae-sens ieszcze grób Jego, mogiła okrągła niewielka w Sadzie naszym starym (:który od terazniejszego klasztoru za górą na Północ stoi) pokazuje. Podle tey mogiły kaplicę małą na honor Matki Bożey wystawić kazał xiążę Roman¹⁰⁴), którey teraz znaki tylko y okopanie zarosłe widzimy, przy której że mnisi nasi mieszkali, ex traditione hominum constat, drzewa także rodzące bardzo stare w tym ogrodzie iako y krynica pod górą na południe za sadem, niedaleczko dowodzą, że na tamtym miejscu był primitive klasztor nazwany Pohonia od ściganego i dopędzonego tu onego Pustoszyciela kraju Ruskiego, którego Pospulstwo nazywa dotychczas Sołudywym Buyniakiem.

(Із лівого боку повисшого тексту :)

Tatarzyn — Tamerlan — albo Boniak pustoszył kraie Ruskie 1096 (зверху цих слів: „anachronicon aus der Luft gegriffen“.) Patrz w Pateryku Peczerskiem w życiu Błogosławionego Erazma na krzyżu przybitego: ta książka jest tu w Pohoni.

(З правого боку тексту :)

którego to xiążęcia Halickiego Romana na swoich kazaniach Świątecznych na sw. Woyciecha wspomina w konkluzji x. Bielicki Soc. Jezu: Jakoby tak mówił: Non possum mella colligi nisi necentur apes, neque Principatus teneri nisi pereat Nobilitas, ta xiążka iest tu w Pohoni.

(Внизу тексту після слів „naszym starym (:który“ :)

Król tatarski Baty czyli Boniak mieczem y ogniem pustoszył Ruskie kraie, któremu się nikt nie mógł oprzyć. Potym ze wszystkiemi

¹⁰⁴) Зверху дописано „Halickie“.

ordami wyszedł na zachodnie kraje Polskie y Węgry przeciwko któremu wyszedł z Węgier król Węgierski Władysław a od Zawałowa był wziął książę Roman Halicki dopiero zabity od Węgierskiego króla Władysława. NB. Czytaj Septembra 20 życia Czernihowskiego wyjęte z Synopsy Puczarskiego folio 179 dto dto dto te życia są tu w Pohoni. Tenże Michał książę Czernihowski zabity 1245 anno.

Як буду в п'ятницю в Погоні (,) пошукаю ще за инчими книжками (,) іменно же за тими (,) котрі тут повликані.

Я не міг Вам на тепер вислати читанок з Угорської Руси, котрім Вам приобіцяв, бо Левіцькій вислав їх до Львова до Просвіти. Буду старатись видобути їх з відти.

Я тепер буду пробувати у батька в Яворові почта Коссів (:Kossów:) кудя прошу ласкаво листи свої адресовати. Як перенесу ся до Черновець (,) дам знати. Про похоронні обичаї в Гуцульщині напишу з Яворова.

Тимчасом засилаю мій глибокий поклін

Окуневский

Ольшаниця під Тисьменицев 31/8 87.

21-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Яворів, 1. падолиста 887.

Високоповажаний Добродію!

Сим разом хочу вивязати ся зі своєї обіцянки: описати Вам Гуцульській похорон:

Власне що повертаю з одного похорона -- умер тут парубок Лукин Петрушук, що служив до недавна у войску, там занеміг

(:кажут що гдесь упавши побив ся:) прийшов до дому, та хоть мама — котра ледво що поховала свого чоловіка — обходила свого сина як могла (,) умер в 24 році житя. Лишив ся ще один син у войску і пятеро дітей дрібних. Господарство середно заможне: до 30 моргів сіножати, 7 штук худоби і до 20 овец.

У хаті складаючій ся з двох комнат переділених хоромами лежав хорий Лукин, коли мама зобачила, що син догориває (,) встромила му в руки воскову свічку горючу. При тій свічці Л. умер. Обмили умерлого в цебрі, оділи в чисту сорочку, білі портениці і постолы (,) заперезали ременцем, на голову всадили шапку з барана звану „кучмов“, руки зложили на хрест — в руки свічку а за пазуху колач і один крейцар „щоб мав чим перебрати ся на тамтот світ“¹⁰⁵) Так положили Л. на лавици головов в кут вздовж по під вікно і накрили полотном. На денку коновочки близ голови коптів каганчик. Жінки принесли цвітів та поклали по обох сторонах голови. (:Так належит ся умерлому парубкови і дівці — иноді плетут дівчата і вінок на голову:).

Мама „збігла у село“ (:так називають ту часть оселі, где стоїт попівство (,) церков, коршма, школа і 2 чи 3 хати селянські — бо решта розкинена по горах:) щоб дати знати про мерця (,) стокмити попа і дяка (,) казати видзвонити подушне і замовити гробаря. Тай у місто би ще по орудкі післати. Поки мертвец лежат у хаті (,) не змінєє ні мама ні ніхто з родини сорочки — ходят в чорних замазаних сорочках — в дальших гірських се-

¹⁰⁵) Старші люде умерают тут с нечуванов резигнацієв. Сам умераючій суче собі воскову свічку, каже ся обмити, убрати в чисте лудіне (,) запалює свічку і так спокійно дожидає смерті.

лах як Ясенові, — Криворівни (оба они притикають до Яворова) і Жабію єсть ще звичай, що мушци з тої хати гдє лежить мертвец не вкривають голови, докі не поховають мерця — ходять і по улици з відкритов головов.

Д вечеру сходять ся люде до мерця на „грушку“. „Грушков“ називають тут товариські забави парубків переважно — котрі відбувають ся при мерци до по за опівніч (,) иноді аж до рана. Кто лиш прийшов — укляк уперед перед мерцем (,) прошептав „отче наш і богородице діво“ (,) удьрив зо 2 поклони (,) потім приступив до мерця і поставив му на груди або воскову свічочку або пару крещарів (2—4) Сповнивши сесь обовязок (,) ніхто більше не журит ся мерцем. Мама та сестри порают ся коло припівка а парубки устроюють забаву. На дворі коло хати грають трембіти. Що раз більше сходит ся молодежи і старших, дівчата стають по офіціальним „оченашу“ по кутах, жінки сідають на припівок, старші газди розважають на лавицях про тяжкі податки та дешевизну худібки а парубки садоват ся на протів себе в двох рядах і „лежуг шепки“: Один з парубків занурує іменно своє лице в шапку і так сидячи схиляє ся на коліна. Другі бьют по голові — скоро ударят (,) віднімає він шапку від лица і стараєсь відгадати хто єго ударив; — як угадає (,) кладе тамтой голову у шапку — „лежит шепку“ а другі бьют і т. д.

Дальше іде „шукало“: Парубки сідають в колесо на землю — під себе складають сардак, ноги закидаючи ²⁶⁶) потурецькі — один з помеже них присікає (присідає) в середині і шукає скрутка а властиво кидає ся за скрутком (нитку) котрий подають собі парубки скоренько по за собов. Забава ця іде дуже жваво аж дико. Усі кричат що змога: „шук, шук, шук

²⁶⁶) Т. О. поправляє тепер на „закладаючи“. — М. П.

засів! засів“! Гуцуляк в середині кидає ся як опарений від одного до другого а тим часом з другого боку лусне его кто що сили скрутком по спині — він метне ся туди а его ударят з инчого боку. У кого знайде (,) тот іде до середини. У хаті гамір нечуваний, користаючи з того дівчата підкрадают ся з кутиків і торгнут парубка за волос або лусне з заду по голові і сховає ся у куток.

Дальше іде „вірменин“ кози купувати“: Двох парубків счіплят ся позад себе руками, їх вкриют скатерков і через то представляют коня. На того коня всідає один перебраний за вірмена гуцуляк (,) возьме люльку в зуби і іде по меже дівчата „купувати кози“. Другий парубок захвалює свій товар (,) наступає досить драстичний перегляд і вибір кіз (,) почім стокмившись веде вірменин свої кози у темні сіни... Дівчата і малі хлопці — буцім то цапета не дают ся ловити, бігають по хаті, знимаючи крик і писк (,) товчут ся по усіх лавицях (,) не винявши і того місця (,) где лежить мертвец.

Наступає „Сорока“. Стає парубок на середині хати (,) ему завязують очи і дают в руку скруток. Два другі парубки затісують собі по 2 патички в зубці і скрегочут ними мов би сорока. За ними розмакує ся той с завязаними очима і старає ся досягнути скрутком.

„Зачут грші“: Двох парубків зичит нібито кождому по пятці (5 гульд.) По хвилі являють ся яко езекутори (,) щоби від кождого відобрати позичені гроші. Баби здоймают крик: „Фялюк (,) Фялюк“ (!) Фялюк називав ся езекутор судовай в Коссові (,) котрий приходив сюдз грзбати людей за довги і поступав собі дуже не милосерно — через те записав ся так сильно в памяти наших гуцулів. Езекутори ці грабят тепер запаска та киптарівкі (кожушки) з дівчат, котрі опісля поцілуяками викупити ся мусят. Виступають

ще перебрані за діда і бабу два гуцуляки і смішут танцюванем своїм присутних. Приходить млинар с жидом — один другому видерає заробіток — „мірки“ (,) один другого вик(ид)ає за двері і т. і. Забави тривають иноді аж до раня.

На другий вечір повторяє ся та сама „грушка“.

Особенного рода церемонія відбуває ся, як тесля принесе деревище. Газдиня подає миску з водов (,) щоб тесля обмив собі руки. Опісля кладе му в жменю вовну а на вовну хліб. Тричі обзиває ся до теслі „Прощейте мого Лукенка“ (,) на що тесля відповідає тричі: Най бог простит!

На третій день приходит Священник с „протесієв“ (,) котра рядом уставляє ся на дворі під вікнами. В хаті приладжені на столі миски с колачами і свічками до парастасу. По вітправі парастасу виходит священник с дяком на двір (,) трупа кладут до деревища. Мама цілує ще раз сина в деревищу (,) приказує братям і сестрам тоже поціловати. Потім уся рідня умерлого сідає на то місце (,) где через 2 дни лежав труп. Мама (,) від коли рушат мерця (,) починає „голосити“: „Синку ти мій (,) синку, куди ти си припазив так вибирати (?) який ти князь (князь. — М. П.) засмучений, який не веселий, дитинко моя (,) дитячко (!) Ей розлуко моя (,) розлуко (:вкладачи (м) до деревища:) уложіт го там правенько. Я уже лиш тепер тебе виджу (,) синку мій дорогий (,) Лукинку (:каже хлопцям ціловати умерлого брата:) Лиш уже тепер поцілуйте. Я уже го на віки видіти не буду — на віки амінь (,) іде уже (,) іде. Які маленькі си лишили а великі вибрали. Я тебе здоймала (,) я тебе обходила (,) бо тебе боліло. А тепер уже тебе не болит (,) лиш мене болит. Коби ти ми розказав ек ти си с гедь-

ком¹⁰⁷⁾ порадив. Ёк ти б'зівно обходив мар-
жинку. Ёк ти си виберав у Ігрец (Ігрец —
то гора где пасе ся худоба).

Посеред того плачу (більше офіційного
як сердечного — бо серед него видає мама
ріжні диспозиції) виносят деревище на двір.
Тепер застелює газдиня і другі баби стів.
В одній хаті — де мертвец лежав засідають
до стола: Священник, дяк і мушцини (,) в другій
хаті баби — челідь.

Подають голубці с кокорудзяними кру-
пами солонинов мащені, потім борщ с бара-
нинов забілений смитанов а в кінци молочну
кашу. Дают пити мід або вар — давніше по-
давали горівку.

По обіді починаєсь „опровід.“ На дере-
вище кладут ціле убранє умерлого — лудіна
— совсім нове а через деревище подають ся
„простибоги“. У богатших переганяють че-
рез деревище вівці в дарунку за „душечку“
умерлого а через деревище передає ся то
усе тому, щоб умерлий бачив з тамтого сві-
та, що ся за его душу дає. „Опровід“ се мо-
лебень священника (,) до котрого долучує ся
коротка згадка за умерлого — „казанє“.

Деревище знимають на плечі і несут
га цвинтар. В зимі привязують иноді дере-
вище на попереk коня. По дорозі голосит
мама як перед тим. Місцями задержує ся
похід — священник читає над головами еван-
геліє. Перед першов водов, котру має ся
с мерцем переходити (,) задержує ся похід.
Мама біжит з горнетком до води (,) заче-
рає ві і дає разом с колачюком тому (,) що
на переді несе деревище (,) за простибіг. Так
належит ся „бо душечка має на тім світі
переходити через воду“. Мерця зносят упе-
ред до церкви а доперва потім на цвинтар.
Коли священник „запечатє гриб“, і загребе ся
деревище в могилу (,) кладут ся лопати

¹⁰⁷⁾ Дьидиком — батьком. — М. П.

і рискалі на гробі на хрест, мати с родиню вклякає на гроб і так обзиває ся: „Іаади тай господині (,) прощайте мого сына“. „Най бог простит“ (,) відповідають усі. „Ще раз прощайте! („) Най бог простит (! „) тай ще раз! („) Най бог простит. Запалує ся свічка на гробі і розходять ся по хатах.

У хаті умерлого запалує ся тим часом рівно ж свічка (,) котра має горіти через цілу ніч і ставляє ся горнетко с водою. Всі вірят (,) що у ночі прилітає мушка — себ то душа умерлого (,) гасит свічку і пє водиці. Лиш що тяжко ту мушку зобачити, бо коли она має прилітати, то дуже хоче ся дримати.

У три, шість неділь потім (,) в піврік і в рік заставляють ся на гробі „миски“. Мати принесе в мисках їдла (,) як голубців, пирогів (,) колачів і т. и. ставляє їх на гроб, священник вітправит молебень (,) почім роздає ся їдло помежи люде і ті їдять за душу умерлого.

Другим разом напишу за другі справи (,) Тимчасом шлю Вам і Вповажаним Паням мій глибокий поклін.

Окуневский.

Коли Вам догідно (,) прошу присилати свої твори до передачі в Росію на мою теперішню адресу Яворів почта Коссів.

22-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Учера дістав я залучене тут письмо с Петербурга, котре вітсилаю.

Оногди прислано міні з Кієва 43 примірників Вашого Шолудивого Буняка. Прощу

ласкаво розпорядити що маю с ними зробити. Сли маю їх тут роздати то по якій ціні? Чи вдоволив я Вас хоть по часті своїм описом гуцульського похорону?

До опису того маю ще додати:

1.) в деревині ¹⁰⁸⁾ робят у нас маленьке прикутне віконце (на 5 ст.) а то на те (,) щоб покійник мав кризь що дивити ся;

2.) коли вносят домовину з тілом з хати, б'ют нею по тричі до кожного порога — видит мй ся (,) на це, щоб смерть більше до тої хати не гостила.

3.) мите і одягане умераючого в чисту сорочку відбуває ся по змозі за в ше перед смертев — коли конає.

Я правдоподібно поїду до Львова на збори народнои ради и справоздане Вам вишло. Як ще чим можу послужити то прошу написати. Не знаю чи потрібні Вам наші коляди. Они уже збирані Кобринським та другими (,) тож мабудь будете мати (,) коли Вам їх потрібно.

Оногди зайшовши на різдво до одной хати зобачив я на вікні у маленькій мисочці трошкі куті, кавалочок колача і инчі кусники з страв (,) котрі споживают ся на свят вечер. На мое питане вітповіла ми стара баба, що це прилагоджено для померших, котрих душі на Свят вечер прилітают, щоб попоїсти разом с ріднею.

Остаю ся с глубоким поважанем шлючи мій niskій поклін Вповажанам Паням

Окуневский.

Яворів 17/I 888.

¹⁰⁸⁾ „деревинці“, домовині. — М. П.

16-й лист М. Драгсманова до дра Т. Окуневського.

Chemin Dancet, 14.
23 Яанв. 1888.

Шановниї земльаче,

Оце зараз дістав Ваш лист. А ја остатні дні все думав писати Вам, та все перешкоди виходили. Ваш лист з похоронами приїшов до мене саме в часи, коли мені дихати було трудно — в буквальному смислі. Шче з весни ја дістав собі катар у горло з опухом однеї мивдалі; — погань та всилилась через те, шчо ја з неју мусив кінчати конференції тутешнім россіјанам, — а літом вести всяке многоглаголіје з ріжними перелітајушчими. В осени діставши нову застуду ја опенивсьа в стані, шчо мені мусили випекати ту мивдалку, а ј тепер раз на 10 день печуть (огненным залізом) гранульації в горлі. Воно все не дуже страшне, та досадне: довге, не даје говорити, отбива од роботи (иноді тільки читати ј міг, а писати-думати јакось не їде!) А тут јак нарощно треба було попеченим горлом все таки говорити: то наскочив португалець вчитись мови россіјської ј української, перекладати Пушкина ј Шевченка, — треба було вчити, шчоб „отечеству“ послужити, та шчось і заробити, — то набігла купка рос. революціонерів, котрі мусили повернути скоро в Россіју, а хотіли де чому тут навчитись, то прохали јім розказати про політ. рух в 60—(ті) роки (в часи реформ) в Россіји, — то то треба було говорити по два рази на тиждень та шче ј у нетопленої хати. В остатні тиждні було велике глаголаніје з поводу университетських розрухів, — котрі тут одкликнулись адресами, а також проекту виданьня тут рос. газети „Политическая Свобода“. Проект поки скінчивсьа на нічому.

Дуже трудний стан Россії і нас з не-
ју! Одно добре: серед россіян протестуј(у)-
чих, або хотяшчих протестовати наша про-
грамма їде в ход, — або лише вони самі до
неї їдуть. Та тільки новішчі генерації росс.
револ. шче необразованнішчі, ніж равішчі, —
а т. зв. „ліберали“ шче положивішчі, ніж
перше ї організації ніякої не мають.

Ну, та все таки в „россіян“, каца-
пів, або „всероссіян“ (хоч і з українців)
їсть хоч шчо небудь, хоч якась енергія, —
а в українців зовсім нічого не ма. Оце по-
лучив ја кілька листів з України: діти на-
пишуть ліпше. Бачив і кілька льудеї: мльа-
вость шче гірше галицької, — а до того роз-
биті на кружки, котрі недовірьають, воро-
гують — і своєї ї тїні бојатьсьа, — а найголо-
внішче нікто не вмїє розказати навіть того,
чого јему хочетьсьа! Повірите: одна паньанка,
котра в них вважајетьсьа за разумну ї навіть
енергичну, ось за 3 місяці не може мені
розказати: про шчо вона хоче од мене по-
лучити книжки, щоб прочитати. Просто аж
смїх! Такі тельата не тільки не їмають
вовка, а навіть не вскубуть сїна, коли воно
буде лежати просто перед зубами, — а мже
в них і зубів не ма ніяких!

Шчо-то Ваші нарадъать на 2 Февр.? Поки
читајучи „Дїло“ бачу, шчо воно стало шче
пустішче, як перемїнилось в шчоденне. Не-
вже нема в Львові льудеї, котрі були (б) зді-
бні хоч з чужих газет вибрати шчось свіжі-
шче? Убий мене бог, ја берусь сам-один по
одній, великій німецькій газеті шчо-дня скла-
дати N-р „Дїла“ інтереснішчі! А вже про
провідні думки ї не питајте!

З „Нар. Ради“ ја по крайній мїрі не
жду нічого, — бо не жду, щоб навіть Ваші,
провінціальні елементи (розумнішчі ї про-
грессивнішчі) зважились одсунути львівську
парахвіју од керуваньня, або хоч їмону-
вати її своју думку. А без того все зведеть

сья на нову манифестацію „самостійности“ національної (формальної) та вірности (безумовної) тронові і церкві, — т. ј. на старе лакејство та шче ј з доноском на „москалефілів“. По мојому нового ј енергичного у Вас не буде, поки Ви 1) рішучо не одділите справи народної од церковного конфесіоналізму (шчо Вам і взгляду на православіє навіть буковинців зовсім і не трудно і зовсім не обов’язує до ворогуваньня з церквою) 2) поки Ви не покличете до праці в сіх русинів, в тім числі і „виплімінованих“ радикалів, јак Павлик, Франко ј т. п. 3) поки Ви признаєте, шчо ј москалефілство само по собі не јесть конституційний гріх, а думка, котра, јак і всі, мусить мати собі волю, ј на котру ніхто не маје права доносити поліції, (напроти — поліція не маје права чипати до неї) Ваша над. самостійність не може бути zagrożена дісно ніяким москалефілством, навіть література всеж зостанеться по більшій мірі „рутенською“ в Проломах і народньоју в популярних виданьнях. А за те всунеться лишня сварка ј всі дієсні робітничі ј независимішчі голови з „москалефілів“ підуть (з) Вами в усіх реальних справах.

Та ја певнісінькиј, шчо таких пунктів ніхто навіть не зајавить на зборах „Нар. Ради“ і все зведеться на стару фразеологіју. — Впрочім цікавиј ја буду почути од Вас, шчо там буде говоритись.

Ја вјять дістав у Галичині по шијі: брошурву про „Віча“ сконфісовано. Ја там написав частину историчну: руську ј европејську, — державсь самих фактів і дуже прохав П-ка писати јак најсмирнішчим тоном. П-к поприбавляв кілька лиричних фраз, — та все таки сконфісовано, — кажуть, через попередній галас видавців (молодих) та типографіји. Пишуть також, шчо навіть поліцейськиј, шчо брав книжки, казав, шчо нема за

*Як гостить
виплімінованих
радикалів
виплімінованих
радикалів
виплімінованих
радикалів
виплімінованих
радикалів*

щчó. А книжку все таки спалено. Не знају, чи хто хоч пробував боронити жејі перед судом. Думају, щчо прокураторіја тим смілівішча була, бо знала, щчо проти нејі ніхто не стане, а правовірні Дѣльане ј Проломці навіть будуть раді, щчо сконфісковано чадó чортъаче.

З Бунъакоју поступіть так : одділіть собі скільки схочете дѣля роздачі ј продажі (по чому хочете) а решту пошліть мені (коли хочете, то зоставте щчо-сь і дѣля Львова) — пост-паветом.

За похорони дуже вдѣачніј. Цінава це річ, хоч мені розказував Терл(ецький) і Федькович щчо је шче більш оригінального. Кольадок, як јесть историчні, або јумористичні пришліть теж. А найбільш прошу о сатиричні новелли. —

Будьте ласкові одповідајте швидко. Ја тепер, сподівајусь, не задержусь довго з својім листом. А за старе простіть. Дами мојі Вам кланъајуться.

Ваш

М. Др.

Цими дньами розберав папери Герцена ј знайшов лист Шевченка до М. Вовчка при посилці Кобзаря до Герцена, а також лист Тургенева до Герцена з поводу смерти Шевченка. Мілке, — та интересне ј характеристичне. А де јого приткнути. До „Дѣла“ та до „Зорі“ ја не подамсь, а ј до „Буковина“ бојусь, щчоб не наскочить на јаке свинство, јаке бачив у Д. та З.

Чи Ваша сестра в Цѣуриху? Јак жејі адресс? Жінка моја писала недавно до п. Кобринської, — та нема одповіді.

22-й лист Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

В дорозі зі Львова перестудив ся я так погано, щ) прийшло ся сю прогульку через тиждень відлежати. Та (,) признаю ся (,) також совісно було здавати Вам справу з обряд, котрих зміст Ви уже уперед угадали. Хоть до тепер не трохи приходилось ми заводити бесід з нашими Львівськими Народовцями, та такої закостенілости в їх задушевних поглядах не виходячих по за Церковщину і граматику я (,) признаю ся (,) до тепер не добачив. Каже до мене один з редакторів „Дѣла“: „а правда як Січовики у Відни тепер хорошо ведут ся: от устроїли св. вечір — тепер службу божу за Федьковича. Я просто ушам своїм вірити не хотів, що передомною стоїт молодий ще чоловік, котрий кілька років тому причислав ся до радикалів! При таким загальнім настрою підносити квестію розділу справ церковних від народних значило би тільки що бити головою об мур.

На зборах Просвіти, где ще яка така буда виміна думок (,) підніс я (,) правда (,) щоб в місто житій святих видавати більше книжка практичного змісту а зі взгляду що наш простолюдин потребує Календаря до термінів судових (,) щоб в календарі просвітнім ішли місяці після латиньского стилю (,) та мене так закричали (,) особливо за другу справу (,) мов якого найтяжшого ворога. Мій товариш шкільний Кость Левіцький, казав (,) що то би був сором тай ганьба.

Підніс я на предвиборчих зборах (,) щоб до виділу взяти Павліка і Франка. Міні сказали аподиктично: „ніколи“!

Та в цій справі тяжко було що і говорити (,) бо з кореспонденції яка завела ся власне от недавно по поводу появлення „Зеле-

пуги“ Франкової в Зорі межі Франком а Ко-
бринською (,) довідав ся я ще перед тим
в Болехові (,) що з людьми заправляючими
„Зорею“ і „Дѣломъ“ не хоче мати Франко
„ніякого публичного діла“. Волит,
каже (,) служити за хліб у Польків і робити
на рускій ниві своє невеличке діло самостій-
но, ніж іти в каторгу до народовців, котрі
обходять ся з чоловіком як та собака з хлі-
бом: закім зйіст, то ще попередю повалаяє.
Під тим самостійним ділом розуміє Франко
свою наукову бібліотеку (,) котра тепер по-
чинає проникати в нарід. За Читальнями
Павлика розпитують дуже хоть би в моім
глухім куті.

Крім того задумав Франко (,) як Вам
уже певно доносив (,) видавати — як дістане
з Варшави премію 1000 рублів — літературну
часопись.

Так отже на нічім стали дві перші точ-
ки поручені Вами в посліднім листі до мене.

Про третю точку: признане права мо-
скальофільства заговорено досить голосно
і на Просьвіті і на зборах Народ. Ради. Та
на Просьвіті забив цю справу стереотипною
фразою д. Ц. ¹⁰⁹⁾ (,) підчас коли другі мов-
чали в надії що на другій день на зборах
Нар. Ради буде лутша нагода до застано-
влення ся над цев більше політичної натури
справов. Та біда що руснаки як стали рано
на 2 фєвраля молити ся, то молили ся до 11
години перед полуднем — пополудни же му-
сіли з салі Народного Дому чим скорше за-
бирати ся, бо комітет вечерковий мусів при-
строїти салю. До того ще Січинський забрав
часу з установов дороговов близько 2 години.
Вийшло отже таке, що на зборах Нар. Ради
крім офіціальних бесід просто через недо-

¹⁰⁹⁾ Пропуск повного прізвища, на ба-
жанє О. Т. — М. П.

стачу часу не можна було порушити ані одної справи. Січинський правда вивязав ся з своєї задачі не згірше — поставив досить ясно такі принципи, що нам доконче лучити ся з мазурами мужиками, та біда лиш в тім, що він хвилию призначену на порушене багато принципіальних справ зужив просто для себе на справоздане своє соймове. Старенький Заячковскій дав правда не згірший товчок до наради над справою москальофільскою, та рішено єи en bloc без дискусії.

Тому ж то ніхто не застановляв ся над нею з инчого боку як лиш церковного: „коли они москалі — на нас каменем — то ми на них хлібом“. Вашу брошурку про віча читают люде по Львові. Чую уратовали щось кількадесять екземплярів та розсилают цікавим. Міні приобіцяно тьже прислати. Буняку... я по часті роздав у Львові та на дорозі у Коломиї та Станіславі а 5 екз. посилаю до Черновец. При спосібности відошло і Вам з кільканацять враз з узбираними грішми.

Моя сестра живе тепер в Цуриху (,) єи адреса тота, що і тогид: Fluntern (,) Freienstrasse 268 ¹¹⁰).

Вільше Вам про Нар. Раду писати не буду через те що усі бесіди маєте дословно печатані в „Дѣлѣ“.

Колядок істор. та сатир (,) як знайду (,) пришлю.

А за тим здоровлю щиро и шлю Вповажаним Паням мій niskий поклон

Окуневскій.

Яворів почта Коссів 19/2 888.

¹¹⁰ На бажанє О. Т. пропущено далі цілий уступ, особистого характеру. — М. П.

17-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського, пропав.

23-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Посилаю 12 прим. Вашого Шолудивого Бун. а за решту що розійшли ся поміж нашими людьми 10 зл. ав.

В замін за книжки, котрими Ви мене дарили в Женеві будьте ласкаві приймати маленьку робітку нашого Шкрібляка — саморідного різбара із мого села Яворова. Ласкавий Ваш лист послідній осмілює мене таке предложене Вам зробити:

Если зміна клімату і гірський воздух моглиби покріпити здорове Вашої Вповажаної Добродійки, то я бим був щасливий дуже, если би наші гори могли через весну і літо гостити Іх у себе. Ще перед тогид Ви мали цю гадку, сповніт же її ласкаво тепер. У нас тепер зачинає бути так гарно і любо і супокійно, що сама природа за кілька неділь повернулаб Ім Іх сили. Зробіт це Добродію ласкаво — сти лиш можливо — і та лиш за кошта побуту у нас не журіт ся. Ми тільки Вам довжні!!!

Ваш Окуневскій,

Яворів 1 мая 888.

18-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

Chemin Dancet, 14. Мају 9, 1888.

Дорогі земльаче,

Кілька днів тому получив ја Ваш милий лист, а вчора принесли ј посилку: 12 Бунья-

ків і — бльудо Шкрібльака! Ви не мов підслухали, що ја думав не дуже давно, читаючи про роботи того різбара! А ја бажав, хоч би подивитись на них. По правді, ја ждав більше *sigiosum*'у етнографичного, а побачив річ високо-артистичну, при всій простоті! Всі, кому ја вспів показати Ваш подарунок, не хвальятьсья ним: як мої домашні, так і россіјане, і швейцарці. „*C'est beau et nouveau!*“ каже хозьяка нашого дому! Ја не знају, як і подьякувать Вас! Та окрім того, в мене зараз же јавилась думка, чи не можна б спопуляризовати роботи Шкрібльака тут і в Парижу. Чи јесть каталог і цінник јого виробів? Скілько б напр. коштувало таке бльудо, як Ви мені прислали? Чи не згодивсь би Шкр. послати кілько своїх виробів сюди ј у Париж на коммисіју в які магазини, — від котрих потім він безпремінно мав би замови. Напишіть мені скорше об цім, — чи пристајете Ви ј Шкр. до мого проєкту в прінципі, — а потім обговоримо справу в деталях, як јого зреалізувати. Ја мају велику надіју на Париж.

Несказанно Вам здячні ми також за запросини мојейі жінки до Вас у гори. Тільки вже цего проєкту годі зреалізувати — за далекостью дороги. *Volens, nolens*, — нам треба шукати гірського повітря в чужих Альпах, а не в Карпатах (чи не сказати про них: „наших — не своїх?“). А в Карпати вже поїдемо колись, як одчинетьсья нам дорога на Україну, коли то-то буде!?? В усьакім разі велике Вам спасибі! Чим довше живеш, чим більше розчарујешсья в людях, тим дорогші стајуть такі ознаки шчирости, які Ви до нас показујете вже не першиј раз. То краплі живущојі води, котрі додајуть сили до життятя ј праці ліпше всьаких лікарських пильуль, — по крајній мірі мені.

Бојусь вїцять роздратувати своју Дольу, котра в мене, певно, маје кілька га-

на чолі льудеј, думки котрих зовсім инші від моїх, починаючи від його самого, ініціатора журнала — ј тут-же написав јому свої еретичні думки ј про ті товчки, котрі він зачепив в листі своїм, — напр. боротьбу з „об'єдинителями“, та про те, шчоб појаснѣти австр. уряду та польакам, јак нерозумно вони роблять, коли думають про русинів по тим об'єдинителям ¹¹²⁾ Нежданно получив відповідь, що — мовляв — з Вашими поглядами гожусь, присилајте статтьу-программу на им'я Ол. Барв., — з тим шчоб вже 1 Вересня був 1 N газети, — а сам К(ониський) јіде в Россіју!

Остатње мене мов перерізало. Не забаром і Ол. В. пише мені: присилајте програму. А ја ј з Барв-ого ідејама, јакі він писав у споминах про Україну, зовсім не гожусь (хоч поважају јого јак автора хрестоматіј ј Тернопільского організатора.) Шчо ж воно буде за газета Лебедь, Шчука ј рак, — тим паче, шчо сам лебедь појіхав за кордон?! Једино, шчоб на мене не нарикали, написав ја своју статтьу ј послав В-ому, але з просьбоју: 1) не печатати, поки К(ониський) не вернетсья в Гал. 2) обсудити жејі колективно з усіми головними сотрудниками, — котрі, јак вироблять програму, взявши моју тільки за матерјал, — то шчоб підписались під неју (Кон. хотів анонимату.) З свого боку ја стављу јак Kabinetsfrage:

1) в Россіји — реформи, а не сепаратизм.
2) в Галичині залишенєня політичної вірни з „москвофілами“ за погляди етнографичні ј літературні ј згду з о всіма, хто хоче праці коло матерјального добробиту народу

¹¹²⁾ Ја вважавав можливим замісць ставанња на чолі, — шчоб мені дано було місце висказати свої погляди, а другі хай би јіх обговорили contra і pro, то потрохуб пројаснилась наша політична программа.

пропаганди точної науки в народі (на нар. мові, котру в подульярній літер. признають і москвоф.ли) — незалежній організації народу і за тим — боротьба в москвоф. таборах з ідеалізацією реакційної Росії, — але також боротьба і з домовою реакцією і в самих українофільських гуртах, 3) в Угорщині збудження інтересу дльа народу — без доктринерства українофільського, як і москвофільського. —

Що тепер з цього всього буде, — Аллах знає!

Останні часи були дльа мене ероју не-сводіванностей. Можете собі виобразити, шчо до мене приїздив делегатом один пан зі Львова, — від польських демократів, шчоб умовитись про згоду на случаї віjni межи Росії і Австрії. Польки-б то (демократи) держатимуться промови Реваковича, тоб то, шчо тоді стануть за Австрію, коли та стане отверто за Польшу. Вони бажатимуть: 1) явній прокламації австр. царя до Польші 2) формовання з резервів галицьких польської армії, 3) обіцанку, шчо лівий берег Вісли не переїде до Германії. Хотять пізнати наші умови. Я дуже охолодив делегата, — сказавши перше, шчо не вважаю себе в праві зовсім говорити від галичан, котрих справа перш усього торкається, а далі шчо в Росії не можу вказати на легіони і т. и. А до того, коли ја не можу допустити і в думці, шчоб увесь наш краї до Савропільщини міг відорватися від Росії, — то мені майже индифферентні випадки віjni з територіального боку. Віjna інтересна мені тільки з того боку, чи викличе вона по собі (або, шчо менше можливо, перед собою) рух до реформ в Росії. На такий случаї у мене єсть своя програма (ја дав йому В. Спідку) дльа котрої інтересно і згода з польками. Та і у загалі інтересно б виробити згоду з польською демо-

189
1. 1. 1.
Тимчасово!

кратієју — на всьакій случај, а не дльа самої тільки пригоди віјни, котрої може і не бути. Згода мусить обнімати — умови праці дльа добра крајів і народів, — праці щоденної, прозаїчноїї.

Делегат був розумнішчиј, ніж можна було ждати. Реальні обставини Россії в загалі, а нашої справи спеціально јому мало звісні (јому напр. ново було, що мајже увесь укр-фільскій рух і доси стоїть на лівобережцях та новороссіјцях, котрим спеціально польскі державні справи далекі) Але він слухав з інтересом, не показав звичајного гал. полькакам дикого страху перед Москвою ј обіщав, розваживши добре над В. Спілкоју, написати мені свої думкѣ. А коли він спитав, з ким би з галичан міг би він переговорити, то ја вказав јому на Ваш кружок (організаторів вічів) і дав Ваш адрес. Може, що ј вјіде доброго з таких розмов, звісно, — не зараз, а з годом. Будьте ласкаві, напишіть мені, що случитьсья нового в ціј справі.

З Кузьмичевським ¹¹³⁾ і К. Ст. вијшла така комедіја: він послав туди дві невеличкі статті ј лист, в котрому казав, що хотів би продовжати систематичну серіју роботи про истор. преданіја, а потім про рел. ј моральні легенди ј новели, — ј хотів би знати умови, на к(от)рих будуть друковати. Прьамої відповіді не дістав, а Фр-ові сказано, що статті будуть друковати, коли К. перемінить імја. Поки що — це значить, що статті вже послані, — пропали. Це, — хто знаје јихню логику ј N-ну хоробрість і мораль, — тој витолдује як результат Вашого листу до Т-ого. — „А, — тепер вже говорять по стороні про К-ого, — значить, треба јого сховати!“ Тим часом серіја статеј (а надто

¹¹³⁾ Кузьмичевський — псевдонім Драгоманова. — М. П.

перші по порьядку: Буддійскіе елементи въ укр. нар. преданіяхъ) інтимно прив'язується до друкованих праць К-ого, — а далі часта переміна имен під писаньнями, котрі показууть все таки ерудіцію, яку не можна набути ні за рік, ні за два, — скорше може звернути увагу і т. д. — От робіть з цими льудьми, як знаєте! Все лихо в тому, шчо їм власне наука індифферентна, а хто ї має смак до науки, то полохливиї до галльуцінації, а до того, зі старомодного націоналізму, противниї тому новому європейському методу, котриї ја хочу провести в наші етнографичні студії. От роби, як знаєш! Пиши мишам на сніданьня!

Ваш М. Др.

Шчо вандрівка? По газетам, то вона мусила б мати слід більш сурьозниї, ніж недавні.

Будьте ласкаві, — передайте Трильовському ось шчо:

„— Вже кілька місяців ја получив од одного його товаришча просьбу вислати йому книги „по адресу“, котрїї подав Вам Трильовський“. Але то був зовсім не той адрес, котриї писав був мені Тр-иї. — Ја запитав Тр-ого, як мені поступити, — ате відповіді не получив. Ја подумав, шчо Тр. кудись перебравсь з Сньятина, аж тепер бачу шчо він в тих сторонах. Ја прошу його написати мені (в Женеву, Ch. Dancet 14) які ї куди книги вислати, коли вислати в загалі. —

Через 10 днів буду в Женеві. —

20-й лист М. Драгоманова до дра Т. Оку-
невського.

Genève. Chemin Dancet, 14. Apr. 9. 1889.

Шановниј земльаче,

Просто ума не приложу, шчо з Вами сталось? Чи Ви гнівајетесь на мене? — так за вішчо, не догадајусь. Писав Вам в Косів, переказував через льудеј, остатніј раз через д. Гільбара Герас. — все не ма звістки од Вас. А зі Львова один польак так навіть написав мені, шчо Вас „давно уже на світі не ма“. Добре, шчо да в н о було дуже не на місті і шчо ја дістав Каліндарь Просвьіти і побачив, шчо Ви појіменовані між адвокатами в Чернівцях, — а то б дуже ја перельакавсь.

Тепер шче робљу пробу писати Вам, шчоб таки випрохати у Вас слова в загалі, та шче ј поради про одно спеціальне діло.

Посилају Вам N-р нового виданьнѣа же-невського ¹¹⁴⁾. Ја не редактор, але близько стоју до редакціјі і радиј пробі р. рев. перејти до практичнојі программы, та шче ј децентралізаціјнојі. Грїх би було всьакому україньському автономісту не помогти такому ділу. Так ось ја питају ради і у Вас: шчо як би до Вас у Чернов. зајіхав делегат редакціјі, которіј буде пробиратись у Россіју дльа організаціјі дописів і перевозки, — то чи могли б Ви јому показати дороги, льудеј і в загалі чим небудь помогти? Окрім того чи можна б було зробити в Черн. склад виданьнѣа в книгарьа јакого і осібно, шчоб з нього забирати дльа Россіјі? Газета, певно, не буде заборонена в Австріјі, але все таки треба б знати, як ліпше пересилати Вам жејі: чи під

¹¹⁴⁾ „Свободная Россія“. — М. П.

бандеродем, чи пакетом? Чи єсть у Вас городське цдо?

Само собою, хотілось би почути і Вашу думку про зміст газети.

Дайте звістку про себе і про товариське життє в Ваших сторонах.

У нас багато перемінилось. Ліда в Болгарії. Дуже нам гірко було розлучатись, — та сама вибрала чоловіка, а він жеї, — то хай живуть. Листи їх тишать нас. Ми зо старою постаріли. Я надів окуляри. Очі зовсім погані стали. Рада в école sécondaire; вчитьсья порьадно; дуже стараєтьсья. Хлопець шче на волі. Говорять все про машини, мабуть через те, шчо навк(р)уги нас тепер проводять вузько коліжні залізні дороги. Кого вони возитимуть? — Робота можа по старому: більш читаю, ніж пишу, більш пишу, ніж печатаю. Напечатав де шчо по французькому, де шчо по россієському. По українському ніде. „Правда“ попросила написати передову стгатьє, — і як ја не одмовувавсь, примусила. Прохав ја, шчоб хоч не печатали, як редакцію, а як допись та додали свої уваги, в чому не згідні. Напечатали, як редакцію, — та з першого ж N-ра почали писати на проти. Приїшлоє махнути рукою. — „Зоря“ попрохала написати шчось дльа Шевченковського N-ра. Дав ја замітку про арест Ш-ка в 1859 р., — по листу Тургенева, — (невиданному) і по словам Максимовича (мені). Получив відповідь редактора: не можна печатати; голова Тов. Ш-ка каже, шчо і так нам докорьають, шчо кушт Ш-ка шпирить атеїзм. Бачите, виходило, шчо Ш-ка арестовано за те, шчо він розмовляв на тему Марії і не дльа „кошунства“, — як кажетьсья в біографії його, а дльа реабілітації матери-покрітки.

Шчо будеш робити з такими мудрими? Послав оце нову статєжку в „Зорю“ про рос.

ї укр. літературу, про націоналізм і космополітизм; — там уже нікого не зачіпаю, ні бога, ні чорта, та мабуть теж зостанесьа мишам на сніданьня.

Будьте здорові, — та пишіть. Стискаю дуже руку

Ваш М. Др.

25-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Ви справді мали тепер повне право бог зна що про мене думати; ні з цього ні з того так замовкнути як я це зробив (,) може насувати не одні думки. Та вина і сям разом зовсім по моїй а не по Вашій стороні (,) если мов мовчане при моїх донедавних відносинах в загалі можна назвати виною. Я виходжу супротив Вас з цієї засади, що до Вас належит писати або щось путнього або зовсім нічого не писати; пустої січки начитуете ся досить з наших газет (,) не то щоб ще Ваші знакомі в листах до Вас січку молоти. Я через цілий майже час — від колим перестав був листувати ся з Вами (,) сидів на селі у глуши та учив ся пильво до іспиту. Праця була тяжка тай не позволяла займатися публичними справами, так що я справді був заумер для публичної справи; той поляк (,) що доносив Вам о моїй смерті (,) мав справді трохи рацію. Та тамтого місяця збув я ся клопоту свого і скажу хіба з Göthe-м: „Die Erde hat mich wieder“. Тепер йїжджу по світу божому та роздвляю ся где би лучше свою канцелярію отворити чи на Буковині у Чернівцях, чи на яким галицьким партикулярі? До не давна ще носив ся з думкою осісти від разу на стале в Чернів-

цях, где розбуджуюче ся жите народне ви-магає на кождім пункті багато ще щирих до праці рук; та вигляди фінансові не конче там для початкуючого адвоката вірадно заставили мене уперед здорово призадуматись заків зробию тот не безпечний крок осідаючи в такім місті як Чернівці, где конкуренція жидівска при темноті нашого люду готова відразу підтяти чоловіка так що він готов себе знищити а другим нічо не допоможе. Зрештов до осени буде час надумати ся (,) бо після нашого закона не можна бути скорше самостійним аж в 7 літ по скінченю університету а мині тих 7 літ минає аж в осени сего року.

Вибачте щом розписав ся про свої личні справи більше як може треба, та зробив я се головно тому, щоби звинити ся перед Вами, коли не буду в силі послужити Вам і допильнувати сам Вашої справи взглядом Вашого женевского видавництва. По сєятах йїду я однак до Черновец на короткий час і там поручу го професорови Стоцкому — мому доброму товаришеви університетскому або другому чемному чоловікови, у котрих Ваше імя у великім пошановку. Опісля уже з Черновец до Вас напишу.

Сам я дуже Вам вдячний, щосте ласкаві мині переслати один N-р. Вашого видавництва — я і так хотів о те сам прозити. Тот нумер ще моїх рук не дійшов, бо я тепер зайїхав до свого батька в Яворові, куди прошу слїдуючі числа до мене слати, бо я як кажу сталого сєого мешканя властиво еше не маю.

Прикро мині було, як я довідав ся (,) що Вас урґували січовики за книжки (,) котрі Ви уже давно передали на мої руки до Січи. Я їх зараз такі по моїм повороті з Швайцарії передав такі у Відни одному Січовикови до віддачі товариству а тот видко не зробив сего діла по людскі — тож прошу Вас вибачайте за ту неприємність.

Дуже я Вам вдячний, щосте написали міні хоть кілька слів про свою Вповажану рідню. Чув я уже від Січовиків, що молода Пані перебрала ся уже з Женеви до Болгарії, та дуже я цікавий яке вражінє винесли они дивячись у Вілні на наших студентів? Рад би я дуже почути правду з так компетентних уст.

Про Вашу програмову статю в „Правді“ багато тут було бесіди. Усі тут признали, що се одинока статя гідна того заповіту, котрий від кількох літ голосили Українці заїжджаючи сюда до нас і толкуючи про потребу журналу, котрий би стоячи на принципах европейскої науки лучив духово Галичину з Українов. Та пожаль ся боже, на тій статі і стало. Яж такі зараз по появленю ся 1. числа Правди писав до Редакції, що усе того, що післі програмової статі написано в ній (,) лицює так до неї (,) як то у нас кажут: рієщє до поза. Ті дописи нещасливі з України... Господи помилуй!

А за цим бувайте здорові і приїміт з усев Достойнов Своєв Ріднев мій глибокій поклів від щирого Вам

Окунєвск.

Яворів 20/4 889.

(На обороті :)

Hochwolgeboren M. Dragomanow
Universitätsprofessor in Genf. Chemin Dancet 14.

26-й лист дра Т. Окунєвського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Пане!

Вибаchte міні, що спізняю ся з відповідєв. Доперва сегодня одержав я лист Стоц-

кого з Черновец в Вашій справі і пересилаю го Вам в оригіналі. Не потішаючий він то правда (,) та я думаю залагодити Вашу справу в инчій дорозі лучше, як до тепер. Тепер прошу Вас (,) вибачте тай погодит¹¹⁵⁾ Мині: ве сніло ся улізити в кандидати на посла до Соїму. Тепер тегаю ся від села до села і сей лист пишу до Вас з якихось Калачковец (,) ждучи на людей, що мают за годину вийти з церкви и котрим треба буде зо 2 годині говорити про значіне соїму (,) про колізію іх інтересів з інтересами паньскими і так дальше. Благодать що хоть наша конституція запоручує вільність цілковиту слова під час виборів. Можна людем про такі речі говорити (,) за котрі сто разів розв'язано би кожде віче. Люде тут так ладні та щирі, що аж совісно ставати перед ними.

Будьте ласкаві (,) вишліт мині ще раз свою газету до Яворова п. Косів, бо попередна мене не дійшла. За кілька днів кінчу я свою обїїздку по селам — а в іх 73 — тай поверну на 2 неділі до батька в Яворові.

Шлю мій нискій поклон

Окуневский

Калачківці 9/6 889.

Лист дра Ст. Стоцького до дра Т. Окуневського.

(Оригінал між паперами Драгоманова).

Любий Пане Доктор!

Відсилаю Вам письмо назад¹¹⁶⁾ Вибачте, що на сей раз дізнаєте заводу від мене. На

¹¹⁵⁾ Бесіда певно про справу „Свободной Россіи“, висловлену в листі Драгоманова до дра Окуневського з 9. IV. 1889. — М. П.

¹¹⁶⁾ Очевидячки, письмо Драгоманова до дра Т. Окуневського з 9. IV. 1889. — М. П.

перше Ваше любе письмо не було коли відповісти (у мене були родини і інші важні річі), тай зрештою не вимагали Ви від мене жадної відповіді; на друге таки чим скорше відповідаю, що ніяким способом не можу вволити Вашу волю; — наша громада не дозволяє мені на се. У нас тепер відношеня взглядом кацапствуючих так заострили ся, що зі взгляду на се трудно мені зробити Вам хоть би і таку невеличку прислугу.

Думаю, що Ви, знаючи докладно їх, звините мене в сім разі.

Не знаю як Ви, але ми тут дивимо ся на сей союз народовців з кацапствуючими як найгірше і видимо ¹¹⁷⁾ наслідки сего в найчорнійших красках. Кацапи Черновецкі голосять угбі et орбі, що народовцям вибила послідна година, що вони виділи, яка їх партія слаба і ніби то получили ся а властиво піддали ся кацапствуючим. „Червоная Русь“ поступає так, що воліли би ми видіти в ній **найгіршого**, **найзавзятійшого** ворога, як **с о ю з н и к а!** „Руска Рада“ у Львові так само! По провінції поступають кацапи так само! Що-ж се за союз? — А публіка наша здеморалізовала ся, не знає що вона є. Нещасна гадка був той союз! Не хочемо ми тепер доливати оливи до огню, але написали би ми, а по виборах, то таки напишемо, що ми про такі союзи думаємо. Досить хіба про се, бо шкода більше балакати. В посліднім ч. „Буковина“ сказано дещо про се.

Бажаючи Вам від всеї душі найліпшого успіху в Коломийщині а опісля в соймі (,) поздоровляю і цілую Вас сердечно і остаю все Вам щирим

Степан Стоцкий

Черн. 29/5 1889

¹¹⁷⁾ В ориг. через помилку „видими“. — М. П.

21-й лист М. Драгоманова з червня 1889 р.
пропав.

27-й лист дра Т. Окуневського до М. Дра-
гоманова.

Високоповажаний Добродію!

Судячи по шкорої моїй вітповіді го-
товісте думати, що міні байдуже Ваше по-
сліднє письмо з юнія; а тим часом я і другі
мої товариші — між ними Др Яросевич з
Кракова — котрий тепер зі мною підчас фе-
рій сусідує і Дорундяк з Косова утіши-
лисьмо ся безконечно, що Ви дістали місце
професора при вищій школі в Софії.

Хоть сто разів раднічі би ми, щоб сло-
во Ваше живе гомоніло з катедри нашого
питоменного Університета, та усеж радєть
нам велика, що Ви блище нас станете тай
не будете лиш письмами відкликувати ся до
братів Славян з прекрасного далека (,) але
закживши живим житєм посеред так свіжого
народу (,) зможете му дати не один товчок
до спасенного народного діла, котре може
стати ся колись підвалиною формуючої ся
лиш що організації державної. Ви там
справді можете творити чудесні діла — у нас
а навіт — думаю — в Россії — тепер для
Вас такого би простору не було.

Щасти Вам Боже на новій посаді!

Три числа „Свободной Россії“ я одер-
жав і прочитав — они мене — а говорю це
без найменшого компліменту для редакторів
— дуже вдоволили. В многих справах тут
порушених я сам давно шукав відповіді на
сумніви, котрі в міні повставали наслуку-
ючи ся чи там читаючи ріжні письма на те-

мат соціальних реформ (,) але (,) признаю ся (,) так вдоволяючої а при тим так рішительної вітповіді я нігде не найшов. Найголовніше міні те, що тут висказують свої задушевні думки не якісь платні *Beschwichtigungshofrat*-и (,) але саміж революціонери котрі досвідчивши уже не одно на своїй шкурі (,) щиро тепер сповідають ся за свої минувші може в найлучшій вірі поповнені ошибки і гріха. Дуже міні жаль — що Росіян — як Ви пишете а що я бим сам ніколи не думав — ще замало (,) щоб піддержати навіт таку невинну газету. Так вудиж ім на такій спосіб до соціальної революції (,) до борби та жертви за „вонючого мужика“ тай за такогож нашого в додатку ще запитого і здеморалізованого робітника міського, коли ім самим ще не надоіли такі річи як ссилкі в Сибір, ревізії по ночам, тайні суди (,) неволя слова (,) одним словом (,) где ніхто непевний завтрішного дня або (,) як я сам бачив (,) где чиновник маючий уже генеральску рангу зблід як стіна як обачив (,) що по при его хату щось на 100 кроків пройшов ся два рази жандарм (,) підчас коли ми в хаті заговорили собі щось троха свобідніше про Австрію чи щось про таке друге.

Одно бим запримітив—впрочім не конче важне а може бути що і мої товариші з тим би ся не згодили — що передова статя в І числі написана трохі за сухо. Треба уже бути добре обчитаним в дотичній літературі, щоб оцінити важкість тих слів — ся статя презентує ся більше яко явійсь екстракт з з якоїсь спеціальної відомости (,) як яко статя призначена для дуже ріжної публики.

Знаменито і (з) широчезним знанем написані „Очерки соціального движенія“. Я два рази то читав — бо якось тяжко трохі написано — але (,) признаю ся (,) научив ем ся з того багато. Дуже щаслива Ваша думка з поміщенем Тургеневских листів. Тото ідопо-

поклонство перед народом, котре і до нас в 60 роках забігло і тут правда богато добра але і богато смішностей наробило, (,) знаходить в тих листах чудесну відповідь. Дуже собі тут хвалимо, що коли редакція Ваша поміщує дописи з різних сторін Славянських земель (,) трактує справу більше принципіально як льокально. На тім пункті страшно грішит наша „Правда“. Що то кого тут обходить що в таким а таким селі висікли поліцейські бабу Матрону а там якогось другого нещасливого мужика. Допись Вашої часописи „Изъ Сербіи“ становит похвальний контраст.

Дуже міні любо було стрітити ся з Вашим зазивом студіювати рос. земства. Ще кілька неділь перед тим заків я читав Вашу студію „Земскій либерализмъ въ Россіи“ (попала она мнї перший раз в руки в польскім переводі Франка) сказав я своїм виборцям в Коломийщині (,) що мою думкою було-б переобразувати наші нездарі ради повітові на рос. земства. Ся думка дуже до вподоби припала вашим „твердим священникам“ — котрі — во хвалу ім се най буде сказано (,) сим разом при виборі в Колом. хорошо за народне діло постояли. Хотів я уже забрати ся до глубшого студіюваня земств, писав я уже до книгарень рос. в Одесі — та міні кождей (відповів) щоб я подав спеціальне діло — тогди они пришлют. Як Вам яке таке діло відоме прощу мнї написати.

Я спеціально довольний цілим напрямком „Свободной Росіи“ з слідуючих причин:

1.) вірю з власного досвіду і з того щом ся учив, що жаден скок в культурнім розвитку народу не єст можливиий. Що перед соціальною революцією мусит уперед вибороти ся політична свобода, думаю що впливає також з того факту, що при соціальной революції мусит одна кляса суспільности

віддати другій того що є найблище і найбільше дотикає а то єсть свій маєток (,) на що люде тим дражливіші, чим нищій їх стан культурний і на що они консеквектно рішають ся аж під впливом високо розвигото почуть публичного добра. Політична реформа не дотикає так близько егоїзму людского (.) Зачім слабше супротивлене а тим самим менче жертв і при нижшій степені культурнім спотребує борба о політичні прва як о економічні.

2.) Вірю, що лиш тогди на серію і з певним виглядом на хороший успіх веде ся борба (,) коли в рядах комбатантів стоять найбільше справов заінтересовані люде або кляси людей. *Prälge* Справов політичної свободи і єї реформов заінтересовані мабудь в Россіі усі тямущі добросовістні люде — без взгляду на стан і кляси сусп. справов соціальново заінтересована лише одна і то в Россіі як і у нас нетямуща кляса, котра готова сама найщирійшого свого чоловіка (,) що трохи дальше свого носа видят, видати поліції за яку там пропаганду. [Менеж самого арестували Прохорівські мужики (близь Канева) за те, щом на Шевченкову могилу ходив.]

Зі взгляду на ті як і другі мотива поміщені в „Свободн. Росс.“ на котрі я і мої товариші зовсім годимо ся, радіємо дуже Вашим новим видавництвом. Тим більший жаль за те нас обнимає, що клята Львівска Прокураторія — котра далій далій перейде на росс. цензуру (,) заборонила Ваш журнал яко інтересам австр. шкідливий. Єй Богу досада чоловіка бере. Не забавкі вишлю предплату, щоби присилалисте міні „Своб. Росс.“ з ласки Своей запечатану.

Скажу еще кілька слів про мій вибір на посла:

Я сам зразу не надіяв ся (,) щоб мене вибрали (;) я постановив ем лиш (,) користаючи зі свободи слова підчас виборів (,) обійхати цілий повіт і щом знав, виговорити людам о колізії їх інтересів з паньськими і жидівськими т. є. польскої шляхти і жидівського капіталу. По селах знайшов я зразу справді як найсердечнійшій відгомін та инчим віттак повіяло по свінчених правиборах (,) як противник мій князь Пузина пустив кілька тисяч між нарід. Я стрітив ем ся місцями з дуже болючим віроломством (,) але в результаті показало ся: где нарід наш (,) жоть зложеній може з неконче високо стоячих єдиниць (,) має (змогу?) висказати свій суд, там уже переможе правда і виїде моральний суд. Прикро мині визнати однак і таку річ (,) що много людей взяло від Пузини гроші приобіцюючи, що дадут на него голос(,) жоть зовсім на него голосувати не хотіли і такі на него не голосували.

В „Дѣлѣ“ дописи поміщені про вибори суть досить вірні — сидячи тепер на селі не маю я зрештов такого перегляду усіх виборів, щоб Вам подати докладний образ, Мабудь зможу я Вам щось більше написати як почнут ся веріфікації в соймі. Тогди також буду компетентніщій відповісти Вам на ті пункти взглядом характеристики нашого сойму, его партій і стремлінь.

Яко загальну характеристику наших виборців-селян подам тут хіба тільки:

Ще до тамтої каденції соймової рішало о особі руского кандидата на посла до сойму наше Священство. Тепер же голос наших селян став так сильний, що не то що священники на него оглядати ся мусят але просто перед ним капітулювати. У Станіславі і Бо-

городчанах мав Єпископ Пелеш з препоручення Самого Намісника поставити таких 2 русинів, котрі були би йому і правительству на руку. В обох повітах поставили селяне своїх кандидатів дуже чемних і чесних селян і переперли їх против натиску Єпископа (,) Правительства а в Станіславівщині навіть Священників. В Богородчанським навіть і заявили самі Священники Єпископским делегатам, що против волі народу іти не будут і голосували против Єпископского кандидата.

Бувшій посол Січинський вийшов в Збаражчині против волі усього майже місцевого Священства (,) хоть сам Січинськ. єсть Священником (,) але їм правду в очи говорит.

І мене Священники не хотіли (,) та улягли селянам.

В Коломві поперли мою кандидатуру гдеяві Поляки демократи — та за не мушу Вам подяковати — Вас це може здивує, як Ви до цього приходите (,) а оно справді так ся належит.

Ваше імя бачите у них в великім пошанствку та розвідали ся гдєсь они, що я з Вами лично знакомий і з Вами зношу ся — це бачите зробило моеї кандидатурі в їх кружку добру рекляму.

Цям разом кінчу і кланяю ся Вповажаній Пани Добродійці і Вам щиро

Окуневский

Коли Ваша ласка відпишіт міні до Коломи, куди я в неділю на цілий місяць йїду.

Адресуйте на імя Гарасимовича, бо я ще сам не знаю, где мешкати буду. Опісля напишу куди поїду ще перед отворенєм Сейму.

Яворів 13/8 89.

**28-й лист (карточка) дра Т. Окуневського до
М. Драгоманова**

(писана, бачу, в другій половині серпня 1889 р., в усякім разі з поводу арестів до т. зв. Дегенівського процесу. — М. П.)

Не пишете пока нікому нічого и ні-
какихъ книгъ не шлите.

**22-й лист М. Драгоманова до дра Т. Оку-
невського.**

Софія. 6'18 Окт. 1889.

Капанська улица.

Дорогіј земляче,

Не дістав од Вас шче відповіді на лист із Женеви, а вліять пишу як через те, шчо радо завше мені розмовляти з Вами, так і через те, шчо ні до кого мені обернутись у Львові до другого. — Пише мені один россіянин на $\frac{1}{2}$ українофіл, -- чи не можна б здобути програму П р а в д и окремо без тих статей і N-ра, котрі не їдуть до неї, або і противні їй. Россіянин цей член одного кружка льудей молодих, але вже покінчивших університети, і льудей з достатком і доброју наукою, котрі хотять заїматись і політикою, легальною і нелегальною (але не „нігілістською“) і між инчим добре розуміє укр.-галицьку справу, по крайній мірі поділяє наші (з Вами) думки і хоче пропагандірувати їх і серед великоруссів. Так ось йому і треба програми П р а в д и. Я думаю, що жеї не здобудеш, — а приїшлось би хіба

передруковати. Так хто має на неї право літературної власности? Переговоріть, будьте ласкаві, з Барв. Я не маю його адреса, та ї боюсь обертатись до його. Певно, він на мене сердитий, — бо ја навіть не дістаю П р а в д и. Остатній N получивсь в Женеві тої, де була замітка проти Ч у д а к а. Та коли невисилка мені Правди виходить не од високих резонів, а просто од неаккуратности адміністрації, то будьте ласкаві, дайте мій адрес і попросіть дослати недостаючі NN.

Подібну просьбу маю до Вас і взглядом „Зорѣ“. Ја теж не маю жеї з того N-ра, під котрим підписавсь остатне Борковський. Тим часом ја послав в редакцію „Зорѣ“ відповідь Правді. Там були висказані не тільки звісного роду думки, положим, чудацькі, а ї наведені звісні факти, напр. проте, звідки почалась в Европі політика національних централізмів і т. и., котрі не всім відомі в нашій публіці, — то ја б може ї сам надруковав свою статейку при нагоді. Так будьте ласкаві спитайте нового редактора, чи буде він друковати мою статейку, — а як ні, то возміть у нього манускрипт. Та при случаї скажіть йому шчо моја сестра писала мені, шчо вона даје свої писаньня в Зорю між инчим з умовою, шчо б мені послали журнал, а ја не дістаю NN виданних новою редакцією, то мушу плакатись перед сестрою.

Ну, вже ї третья коммисіја! Скажіть Белею, шчо б мені послали Д ъ л о сьуди, а не в Женеву, — та додайте, шчо тої шп, шчо цісарю говорив про сонце, просто вкрав звісну в російських реториках промову Георгіја Кониського до Катерини II: „Всепресвѣтлѣйшая Императрица! Оставимъ астрономамъ довазывать, что земля около солнца обращается. Наше солнце около насъ ходитъ..... Стой, солнце, и не движи ся...“ Ја дуже сміјавсь, читаючи по німецькому те, шчо 40 років назад зубрив у Реториці!

Ну, шчо в Вас нового? Шчо за дурницьа галицькі арести і процесси. Я певниї, шчо і процес Павл. і К. зкінчиться, як Ви споуха, та за те N-(ському) кар'єру спорчено. Не вже не можно покласти „предѣль“ станчиковській прислузі московському урядові? Дуже б добре було, коли б арештовані не пускались в проповідь своїх вір на процессі, а стоїучи на юридичному полі, висміјали поліцейське і прокураторське самодурство і дурость.

Про себе не мају шче багато сказати. Сижу дома та пишу курс (Історію Старого Востоку) шчоб лекше було студентам справлятись, бо ја читају по росіійському. Багато мені це бере часу, так шчо не знају чи і зостанеться шчо на те, шчоб вести хоч наукові праці свої про Україну. Та мені нічого не зоставалось робити: ја властиво вигнаниї із Росії і з України і з Галичини. А болгаре просили помогги їм і навіть напечатали ту працьу, дѣля котрої ја не знаjšов місцьа в земляків і котра більше тичитьсьа Україні ніж Болгарії. Обіцьають і друге таке печатати. Смїх і горе! От ја Вам пришльу відбиток Кузьмичевщини на болгарській мові, тільки вже під маркоју Драгомановщини! — то і Ви посміјетесь.

Бувайте здорові. Ліда Вам кланьаєтьсьа. Решта мојеї республіки шче в Женеві, т. ј. тепер власне в Montreux, куда жінка мусила переїхати через кокльуш хлопчика.

Шче раз бувайте здорові, та не забувајте мене

Ваш М. Др.

29-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Готовісте думати бог зна що про мене мовчати а то просто ніколи було знайти хвилинки часу (,) щоб засісти і відповісти Вам на все хоч побіжно о що питалисте в своїх письмах. Тепер — по кампанії соймовій зайіхав я до Болехова¹¹⁸⁾... полишаючи бурливі publicas ges на якійсь час в завішеню аж загнулю своє адвокацке гніздо¹¹⁹⁾... в Коломиї чи ще в мізерніщій дірі — Городенці.

Доки Вам не напишу о зміні своєї адреси то пишіт: Okuniewski (,) Bolechów. Листи Ваші будут для мене тут тим більше пожадані, що¹²⁰⁾ я тут живу в домі мого вуя Озаркевича, где також перебував дочка его — знакома Ваша Кобринська, котра безконечно радіє кожній звістці про Вас і від Вас.

Коміси Ваші я залагодив у Львові як міг: говорив з редакторами: „Дѣла“ (,) Зорѣ и Правди“ и всім поручив висилати тіи часописи до Вас на Вашу нову адресу в Софію. Барвінській передав Вам 10 чисел Правди I N-ра где містит ся Ваша програмова статя, котрі рівночасно висилаю і сказав міні написати Вам, що він лиш через те не слав Вам журналу Правди (,) бо не знав на певно Вашої адреси — упевнював Вас що він супротив Вас завше був (,) в і мабудь завше буде з глибоким поважаннем і в непохитній прихильности

¹¹⁸⁾ Далі пропущено 11 слів, на бажанє Т. О. — М. П.

¹¹⁹⁾ Далі пропущено, на бажанє Т. О. 9 слів. — М. П.

¹²⁰⁾ Так само 16 слів. — М. П.

і що в решті програмова стаття І N-ра єсть Вашов власностей і Ви можете ві передруковувати (,) где (,) як і кілька хочете.

Він тепер пересилає то що може т. в. 10 чисел.

За редактора „Зорь“ сим разом сороміти ся мушу — він Ваш манускрипт спалив (!) з боязни перед ревізієв; тож і відсилати не ма що. „Зорю“ прибіцяв Вам регулярно до Софії посилати — Велєй часопись „Дьло“ тоже.

З порученя Вашого був я у N. Мимходом кажучи — я дістав усі Ваші листи (,) в котрих Ви про сего пана написали а не відписовав Вам просто тому, щом до тепер з ним не мав спосібности зійти ся. Тепер ужем зійшов ся з ним по людські і менче більше знаю о що єму ходило. N. заявив мені — мабуть тото саме (,) як виджу з листу Вашого (,) що і Вам, що він і єго партія думают (,) що ми стоїмо гдєсь на порозі якихсь європейских змін чи війни (і) хоче завчасу ввійти в контакт з головою демократичного українського руху — значит з Вами (,) аби в той спосіб злучила ся польска і руска демократія разом і коли правительство загрожене якимось несподіванками запукає до народу (,) аби було кому іменем того народу відповісти. Котрі то люде творять іменно сторонництво N. (,) в котрих імени він яко делегат до Вас йїхав — він мені не сказав. Я думам що тих людей на всякій случай дуже не багато. Але приступлю до річи без упередженя.

N. запропонував (,) як казав (переч. „міні“) Вам згоду між поляками а русинами. Тепер він (переч. „сам признав“) сказав (,) що пропозиція ся зі взгляду на час не воєнний сталась безпредметовов; томуж і бесіда наша була більше академічної вартости. Наслухавшись тепер не троха у Львові на темат згоди поляків з русинами (,) цікавий я був (,)

з котрого боку п. Н. до сеї справи приступит. От і сказав міні п. Н. що дорогою до поєднання нашого було би (,) сли би часописи наші перестали дражнити поляків і якимсь инчим тоном відізвили ся до суспільности польскої. Мене (,) признам ся (,) дуже дивно вразило таке речене: як можна до так есенціональної справи з так неесенціонального боку приступати? Вмісто щоб роздивити ся где причина нашої суспільної болізни і роздивившись усунути ту причину з корінем (,) каже ся пацієнтови: „не кричи так дуже — та лекше буде“. Яж і заявив п. Н. мої сумніви що до skutочности єго ліку (,) але п. Н. більше міні не сказав (,) хоть ми 2 години бесідовали з собою. Листу до Белея (,) котрий Ви через него написали (,) п. Н. не передав адресатови. Питав мене п. Н. о мої погляди на справу згоди Русинів з Поляками в Галичині (,) на що я єму відповів (,) що як з одної сторони годжу ся в принципи цілковито на погляд Добродія Драгоманова (,) що згода може лиш витворити ся при роботі і (переч. „в наслідок“) через поставлене практичної програми бажань для краю з обох сторін — польскої і рускої (,) так з другої роздивившись тепер власне добре поміж політичними польськими і рускими діячами (,) мушу сказати на тій самій підставі, що до згоди між нами тепер ще прийти не може, бо людей (,) котріб такі програми випрацювали і силою поперти могли (,) ані тут між нами ані між поляками нема. Особенно між нами їх брак. У нас ще нема чоловіка, котрий би до тепер цілу господарку кравву — не то державну (,) своїм умом обняв і при розправі над бюджетом пові дороги указав — комуж тут укладати програми? А потім еще одна обставина, котрої ваги я до тепер не чув і аж в соймі почув. Всяка солідна праця вимагає часу і для того (,) що ся на ню з боку дивит і не

конче добре ві розумів (,) свучна (;) тимчасом публіка і газетярство вимагають бліхтру і шуму. Як тут видержати солідному працівникови коло спокійної праці, коли усі стануть з него недовольні — скажуть (,) що він якісь млавий (,) недотепний і такі другі річи? На то треба здорової¹²¹⁾ дози інтелігенції (,) щоб протів таких закидів устояти і не оглядаючи ся¹²²⁾ на опінію публичну закотити рукави до спокійної праці з кам? Часто густо з такими людьми, котрі — як міні самому приходило ся чути навіть від дуже поважних членів Союму (,) ставляють до нас такі вимоги: *wszystko Wam damy (,) tylko porzucicie alfabet moskiewski i kalendarz, bo to nas drażni.* Очевисто (,) що при таким обопільнім дитиннім ще дражненю і недозрілості публіки і праси (,) богато принадніше єсть висказати якусь шумну бомбастичну бесіду і легким коштом здобути собі популярність (,) як забрати ся до аналізу потреб краю (;) і так бесіди шумні говорять ся, публіка дразнить ся а чорт з того має хосен.

Н. сказав мині, що він говорячи з Вами (,) чув ся ближшим свої цілі — себ то згоди поляків з Русинами (,) як зі мнов. Ну за це я очевисто з Н. спорити не міг і ми розійшли ся кождий з своїми вражіннями в найлучшій приязни (,) я однак спеціально з тим чувством (,) що ту „згоду“ п. Н. на серію брати не можна. Він собі до Вас зайіхав... бо хотів Вас спізнати і мати то вдоволене (,) що переговорював з чоловіком (,) котрий силою свого духа здобув собі перворядне значіне в Европі. За це я зрештов ему не дорікаю — претивно хвалю (,) але про згоду

¹²¹⁾ Слово „здорової“ дано Т. О-ким тепер замісь первісного „грубої“. — М. П.

¹²²⁾ Зразу було „не оглядати ся на опінію публичну. Тут треба би не аби якого ума“ — М. П.

здає ся уже говорити не буду, бо єму самому відав на серію о ню не ходит (,) а як ходит (,) то якомсь ми ся видит—er ist nicht der Mann dazu.

В такій самій справі згоди Поляків з Русинами а радше утвореня одного польсько-русского демократичного сторонництва заходив до мене еще на початку сесіи соймової д. Вислоух — тот сам (,) котрий був замотаний в процес соціалістів польских недавно. Сесь чоловік зробив на мене знов инче вражінє. Натура у него тонка і інтелігентна, справою національного поступу перенимає ся пристрасно, вірит в більші спосібности поляків до кермованя справами, державними (,) як малоросів і надіє ся багато від такого сполученя польских і руских демократів з тої причини (,) що русини репрезентуют до тепер більше інстинкта демократичні без свідомости єго¹²³⁾ а поляки демократи внесли би до тих мас поведуючих ся пові що лиш інстинктом свідомість демократизму і тогди не так легко би противникам побороти нас. Більше 3 годин вели ми на сесь темат диспуту. Мині тяжко було згодитись з гори на таке підпорядкованє — хотьби лиш наших інстинктів демократичних під свідомість демократів польских; Вислоухови не трафляв до пересвідчення мій аргумент (,) що русини лучачи ся в Галичині з Поляками більше поки що тратят як зискают, бо тратят між русинами усю популярність -- відтинают себе коли не від усеґо (переч. „простого“) народу то певно від єго (переч. „правдивої чи хоч би половичної“) інтелігенції а зискают... поки що лиш досить непевні надії.

Наше порозумінє було тим тяжше (,) що Вислоух думаючи о тїм польсько руским сторонництві мав своїх людей з літератів на думці, котрих я ближше не знаю а я знов

¹²³⁾ Роз. „демократизму.“ — М. П.

мав своїх з нашого сойму, котрих Вислоух не знає. Конець ківців — щоб ступити на ґрунт реальний стали ми розбирати котрих людей він — Вислоух уважає за відповідних до утворення такого сторонництва з польскої а я з рускої сторони. Тут Вислоух знайшов ся в клопоті — виміняв лиш двох з своєї сторони а то: Леваковського і редактора „Курґета Lw.“ Реваковича — більше не міг знайти. Хоть як невеличкий контингент демократів польських — аге усе заявив я готовість — скоро прий(і)де Леваковський до Львова (,) скликати гдекотрих — хоть по часті прихильних сій справі послів руских и инчих людей і зійти ся (,) скоро Вислоух даст знати. Тимчасом Леваковський до Львова не приїжджав і ми ся не зійшли. Працюючись оногда з Вислоухом у Львові зійшов я знов з ним на той темат. От тут сказав міні Вислоух (,) що він сам прийшов по 6 недільній кампанії соймовій до пересвѣдченя (,) що справа згоди еше не доспіла. Ані Леваковський ані Ревакович не мают — він сам не знає чи таланту чи охоти взяти ся до сеї справи.

Заставили Ви мене написати Вам про характеристику скінченої каденції сойму, про нові потреби і бажаня краю, відносини ріжних польських елементів до Русинів і т. п. Завданє не легке (,) тай як роздивив ся я в предметі (,) бачу (,) що хочачи на те усе відповісти (,) треба б книги писати. Томуж вибачайте Добродію що Вам не пишу о всім тїм так як би Ви собі бажали — не пишу головно через те¹²⁴⁾ що не маю часу¹²⁵⁾. Від часу до часу буду Вам за те¹²⁶⁾ слати

¹²⁴⁾ Замість слів „головно через то“, поставлених Т. Ок-им тепер, було зразу „раз“.

¹²⁵⁾ Далі пропущено 11 слів, на бажанє Т. О. — М. П.

¹²⁶⁾ Слова „за те“ вставлені Т. О-ким тепер. — М. П.

где які швіци, та може з того що і зберет ся. Сам разом напишу кілька слів про становище нашого руского клябу в Соїмі. Порушу сю справу тому, бо після мене ані Д'бло ані Черв. Рус(ь) усього — природним зрештов способом (,) не досказують. Мій погляд такий: Щирости у нас досить та умія брак не виключаючи тут очевисто і себе. Будь нас не 16 (,) але лиш 6 таких Гербстів, Ріхтерів або Грегрів — цілий сойм перед рускою справою тремтит! Сойм наш не містит уже в собі такої маси станьчиківскої клікі, котра-б усі неспляхоцкі і не клерикальні змаганя просто числом своїм провалити могла. Противно (,) дебата над писарями громадскими показала (,) що між самими поляками і то виспов аристократів тільки єсть вольнодумніщих елементів(,) що при їх помочи можна би раз по раз Станьчиків і всяких езуїцких вихованців бити тим більше (,) що лівця має між собою людей стоячих зовсім на висоті свого завданя (:) як Романовича, Щепановского, Гавзнера і инчих. В клябі нашім не ма — і се совісно кажу(,) і одного чоловіка (,) котрий би заслугував на імя правдивого Staatstanna. Романчук правда має супокій і такт (,) котрий би го одинокого до того кваліфікував (,) так¹²⁷ жаль що він тільки знаток шкільництва¹²⁸). Лиш совісність его характеру робит те, що до котрої справи озьме ся то зробиґ — скількі сил его старчит старанно. Січинський — чоловік бистрий і спосібний — жаль тільки (,) що свій молодецький вік загірив у теології¹²⁹), а тепер в до-

¹²⁷) Замість слів „жаль що він тільки знаток“, покладених Т. Ок-им тепер, було зразу 8 инчих. — М. П.

¹²⁸) Далі пропущено зо 12 слів, на бажанє Т. О — М. П.

¹²⁹) Замість слова „теології“, поставленого Т. Ок-им тепер, було зразу инче слово. — М. П.

дату прибивають го фінансові клопоти. Чоловік се дуже горячий і вєдит ми ся до політики за амбїтний і палкий. Много ми усі надїєм ся від Телішевского. Се дух дуже спружистий (,) много працює і скоро працює (,) з него повинно щось вийти. Антонвич чи постарів чи прибитий тепер спеціяльво фамілійними вєщастями представив ся мнї неплотним. Кулачковскій отверта голова (,) але без волі до праці; Король ¹³⁰⁾ завзятий, простолінійний і супротив всего що польске нетолерантний. — Зрештою — се люде хоть дєбрї і щирї та бїльше пасивної як активної натури. От і маєте наш клуб. З початку ми взяли ся були — о скїлько нашого розумїня стало (,) до поодиноких економїчних справ — тут і визначив ся своєв плодovitостєв Телішевскій. Результат тої спокійної праці — хоть правда далекої ще до такої програмової після певних принципів як Вєб думали — був знаменитий. До вас тілом і душев прилягли мазурскі селяне — стала нас респектувати лївиця а по тїй шляпі (,) яку одержав намїсник при писарях громадских (,) стали ся о нашу прихильність убїгати самї ставьчики старуючись відорвати нас від неависної їм лївиці. Та стало ся тут щось, що не хотячи трутило нас на зєсїм инчу дорогу. Іменно дневникарство наше не могучи при такім спокійнім реферованю маловажних справ економїчних зарєєструвати щось цікавого в своїх шпальтах (,) дало нам до пізнаня (,) що з нас не довольне. От і з того дня почались в соїмї геци. Що раз остріці слова падали то з одної то з другої ст-рони (,) нарешті довершив всего Король бїльше своїм дражливым голо-

¹³⁰⁾ Далі пропущено 1 слово, на бажанє Т. О., а замїсь дальших слів „простолінійний і супротив всего що польске нетолерантний“, написаних д. Ок-им тепер, пропущено зо 14 первісних слів. — М. П.

сом як сутію річи. Конець справи знаєте з часописей... побдинок мій з Розвадовским закінчив сесію.

Хоть много ся пише і ще буде писати на темат наших побід (,) то я мушу правду визнати (,) що они мене зовсім не радуют. Знаю тільки (,) що від нас відскочила лівия а навіт мазурі селяне почали нам не довіряти. Колисьмо хотіли разом з ними виступати з так званого „Кола селяньского“ — мазурі нас лишили. Коли їх запитав довірочно один поляк (,) що они о нас думают (,) то они сказали: „my myślimy (,) że gdyby Rusini przyszli do władzy (,) to nam nawet nie pozwoliliby po polsku mówić.“

Може бути що я тут ся помиляю і що не вірний подаю Вам суд (,) для того я радо Вам напишу що инче як зайдут такі факта (,) котрі мене інакше переконают. Тепер однак стою я під таким вражінєм (,) що коли гр. Стадніцкий — правда що поганій станьчик — казав нам (,) що наше поступоване при кінци сесії представляє ся як „karгыs rozkarгыsionego dziecka“ і що нам ся здає (,) що Соїм лиш на те є „аби нас вдоволяти“ (,) то він мав по трохи рацію. Не перечу (,) що наша робота була би ся представила яко дуже млава і мізерна латанина (,) але я бачив (,) що проводирі станьчиків більше тої мізерної латанини налякали ся як наших шумних бесід. Тепер Бадені затираючи руки сказав до лівия „gratuluję Wam do aliansu z Rusinami.“

Цікавий я сам якій оборот возьме ся справа в слідуячій сесії за рік. Може хоть о стілько виїде ліпше, що ми молодші постановилисьмо більше приготовані ввійти до неї перестудіювавши хоть где які галузи господарства краевого.

На конець згадаю ще про застановлений процес Дегенів (,) Франка et cons. до котрих і моя сестра Кобриньска належала. Не умію

Вам сказати як прикрі наслідки ся афера у нас по собі лишила. По перше (,) боліємо через те (,) що звязь України з нами, котра через частіший приїзд Українців до Галичини на таку хорошу була ступила дорогу (,) тепер на кілька літ перерве ся. Кому ж скоче ся лізти тепер у кохти поліції? Проста боязь перед арештами відстрашит людей від приїзду до нас. По друге (,) невимовно нам прикро, що коли не усі так гдекотрі наші гості з України попрощалися з нами з таким настроєм душі, котрий дай Боже аби гість ніколи з чужої хатя не виносив. Стало ся то з ріжних причин. І так натрапили они у Львові на людей по більшій части учителів гімназіяльних — котрі довідавши ся о арештах зараз же від них як від яких оглашених відскочили (,) потім самі українці не знаючи компетенцій наших властей думали, що перший ліпший посол до думи державної — от як би батько Кобринської (,) має право або хоть може мати вплив якії на хід судовий справи і брали через те за зле, що ними ся мало хто журит. Не знали они мабудь і того, що коли би не Мадейскій (,) але якії рускій посол був порушив справу арештовань — то був би справу лиш погіршив (,) але зовсім не направив. От так склало ся, що наші гості з прикрим вражінем нас опустили. Се нас дуже болит і тому Вам се пишу. Благодать (,) що якчую (,) в Россіи, коли туди повернули (,) уже їх більше не тєгают.

Щиро Вас здоровлю і кланяюсь Вашій
Вп. Сімій

Окуневскій.

Болахів 6/12 889

P. S.

Тих книжок, котрі Ви міні вислали — як писалисте в листі (,) до студії земств (,) я не дістав.

Вашини!

Лист дра Т. Окуневського до Якова Невестюка

(писаний після заснування радикальної партії, під кінець 1890 р. Ї між паперами Драгоманова. Початок, що йде до посторонньої справи, пропускаю. — М. П.)

Рівночасно з Вашим листом дістав я також лист від Романа Ярославича з Кієва. В тім листі споминає він міні, що кравківські академіки маюч прислати якісь матеріали на мої руки в цілі уложеня інтерпеляції до Намістника за Ваші — академічні справи. Дуже радо в сій справі Вам послужу — скажіт лиш (,) кому там належит, щоби ті матеріали чим скорше сюда вислано.

Так само як Ви написав до мене Роман, щоби я лишив вагання і підписав програму молоді партії. Признаю ся отверто, що по одержаню тих писем Ваших — (переч. „хоть“) так щирих та жичливих я готов уже був підписати програму, хоть незгідна она з моїми думками (,) просто лиш для того, що людем — між ними Романови і Вам — на щось ся здавав мій підпис на програмі потрібний. Та дарма! Програма уже була тогди видруквана а міні Франко сказав, що коли она мині где в чім не по нутру (,) то і підписовати не потрібно. Очевисто (,) не обійшло ся при тім без імпертіненцій — але най то Господь Бог радикальній братії простит.

Я застановив ся добре над сею справою і знав що я трачу не підписавши програми. Я чув (,) що я трачу симпатію найщиріших молодих людей в краю і где кого в Україні (,) а чого мині найбільше жаль ставало — то тої віри, з котров до тепер до мене відносив ся Драгоман. Так щож! Я глубоко чув (,) з другої сторони (,) що я підписуючи програму поповнивбим брехню. Най говорит що

хто хоче а я тверджу, що се зорганізовалась дня 4 і 5 с. м. у Львові не якась реальна партія до практичної праці (,) але до самообразованя нашої молодшої верстви суспільности. „Майстрів ще треба“ — кричав заєдно Охримович — і кричав по моїй думці зовсім справедливо!

Природно і консеквентно увійшли отже до програми такі грімкі речі як колективізм средств продуктивних, реалізм (,) позитивізм, знесенє млітаризму, заведенє меженародних судів мирових (,) виключенє догматизму зі шкїл, загальне тайне голосованє и т. д. Алеж мій Пане! З котрого боку тай з чим як не з мотивов на сонце пїрве ся такий бідний Окуневский на усі ті „ізми“, хоть як би їх переведеня бажав. Хто сего всего з нас не чує (,) але взявши ся до практичного переведеня сих усіх ідей, то мусит ся зійти такі до самого споду або (,) як хочете (,) болота і порпати ся в мелочах. Страшна то ріжниця між творенєм ідей а діл після тих ідей.

До тої праці думок між молодежєв — я чув (,) що я не доріс — до того треба після мене сидіти на якійсь універзитетській катедрі а не реплікі писати в Городенці — до практичного переведеня тих думок взивати знов мене не треба, бо я чую з цілої душі (,) що я при нім стою — лиш молодежи тут не бачу — і зрештов добре (,) що не бачу — бо їй не порпати ся відразу в болоті, коли перед нею праця мисли в переді стоїт.

Так зважте самі яке властиво положінє мое між Вами. Вам — т. е. академікам або хоть би таким людем як Франко — котрий справді єсть майстром ідей (,) підписовати такі широкі ідеї зовсім яло ся — але кудиж мині, практикови між Вас! Як глупо претенсіонально я виглядав би супротив такого Телішевського, Січинського і таких других, котрі прецінь так само добре відчувають прав-

дивість тих ідей Вами висказаних, так самошироко бажають добра нашого мужика а прецінь не горляють — я радикал (.) я тее а тее! Мшні представило ся мое положене з п.дпшсом яко правдиве „Вауегтфängerei“ — пульоване дешевим способом ва грімке популярне імя, не посунувши діла ані крихіточку на перед.

Щобисте мене лихо не зрозуміли (.) то я ще додам (.) що я сего закиду нікому з молодих не робю — противно (.) я рад і то дуже рад (.) що така молода партія повстала — она по мойй думці обійме роботу (.) котру народовці розпочали та лиш до народного язика дійшли а потім стали (.) алето що ся тепер між молодими заклоувало — се лиш по мойй думці зародок ширшої демократичної практичної партії. Уже то саме указує на правдивість мойй думкі, що Драгоман від кількох літ взиває нас до такого громадженя людей коло праці, при котрих би радо злучили ся люде щирі до праці належачі до табору чи то москальофільского чи то народовского. А скажіт самі, кого то з москальофілів привабите Ви сею новою програмою до себе? Це я говорив і Франкови, та в відповідь на те дістав: чи я не шпекулюю припадково по за плечима Даниловича на мандат посольский до Думи державної!

Дальше мусів я ще собі сказати, що я не такий глибоко учений, аби до певно сказати (.) що ліпше би нашому селянству жилось на світі — если би усі средства продукції — ergo і земля сталась колективною власністю. Я бачу противно (.) що наш селянин стоїт нинька і стояти буде за літ 50 на таким степені культури, що у него толочі громадські (.) ліси громадські і такі другі колективні власности будут як найгірше адміністровані (.) що з одного морґа толочі гром. виживит він заледво одну худобину,

підчас коли где инде з того самого морга 6 штук виживити можна. Коли'дальше научний соціалізм має бути правдою (,) то якжеж можна ставити в програмі засаду: вздержування твореня пролетаріяту — коли соціалізм до зовсім противного зміряє! Як можна чоловікови класти імя своє на річи (,) в котрі він сам сумніває ся?

Очевисто (,) при таких обставинах — моя роля в сій цілій справі мала бути з одного боку т. е. супротив Вас молодих ролев якогось паравана чи Strohmана, бо дарма щоби мене молодіж узнала своїм провідником, если я думкою від неї не сильнійший (,) не вищий, супротив нашого практичного мужика я пустий фразеолог а супротив зрілих розумних людей, котрі знають як тяжко хотьби одну одніську ідею в суспільність ввести — еї в діло впровадити — я нікчемний еґоїст, котрий шпекулює на глупоту людську і дешевеньким способом хоче популярність собі здобути. На кождий бік (,) як бачите (,) не завидна роля.

Щож я мав з такими думками зробити?

Здоровлю Вас сердечно

Окуневский

Як прийіде Роман до Кракова (,) зако-
мунікуйте му се письмо тоже.

23 й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

11/23 Апр. 1890. Капанска улица,

Софія.

Шановниј земляче,

Коли Ви сердитесь на мене за те, шчо довго мовчу, — то мајете раціју, а ја як би

почав писати про *circumstances attenuantes* то написав би два аркуші. Скажу тільки такі слова в телеграфному стилі: страшенно багато роботи... хвороби сім'ї тутки ї у Женеві... та ї обернусь просто до бігучих новітчих справ.

Дуже мене втішила стаття Данильука ¹³¹⁾ про котру ја тільки ї знају, шчо з Kur. Lw., бо не получив шче N 8-ого „Народа“. Ја сам думав подібне написати, та рассудив шчо може нетактовно буде мені, негаличанину, забирати голос в спеціальних галицьких справах, то ї скінчив поки на тому, шчо написав своју думку *privatim* Павликові. Резон мав ја такий, шчо „Народ“ покликуєся на мене, проповідуючи згоду між усіма русинами. Ја такої згоди не проповідував і вважају жеї не можливоју, та ї не пожаданною. Ја в загалі не сторонник унісонів. Ја радив тільки усім покинути нечесні способи боротьби, — а далі бажав, шчо б від теперішніх галицьких партій відділились практичні, демократичні ї поступові елементи взовсім нову партію. Згода ж теперішніх партій, та шче ї обов'язкова дльа всіх русинів (ї кому могла приїти на думку така чудасія!) може тільки придавити власне такі елементи. — Шчо до поділу Галичини, то позајак він, при всім теперішнім строї Австрії, так же мало можливіј, јак і „чорный переділь“ (поділ ґрунтів нарівно між панами ї мужиками) то ја не розуміју, чому вже поставили прсто не поставили в своју програму такого переділу? Інтересно б знати від Вас: хто предложив такий пункт, јакі мотиви за нього говорено ї чи був голос проти.

По всьому видко, шчо теперішня сојмова каденція пројде в націоналістичних манифестаціях, з котрих хосна буде мало — хи-

¹³¹⁾ Помилка, зам. „Даниловича“. — М. П.

ба дука збуджувати будуть! Дуже ја жалку-
ју, шчо не випрохав у Вас дозволу нане-
чатати в Народі Вашу характеристику торі-
шної сојмової сессіі. Це б дуже помогло
льудім оглядїтись. Та шче не пізно. Дозволь-
те ј повкладїтєсь на мене: ја викину не
тїцько все, шчо моглоб уразити кого особи-
сто, а ј показати на автора. А треба ж ска-
зати правду. Коли сојмова депутація зведе
всю працю на демонстраціі, то практичним
льудім прийдєсья шукати ґрунту поза сој-
мом, а на другу каденціју поставити инчих
кандїдатів.

Прикро мені, шчо Ви не дістали книг
про Земство і т. и., котрі ја Вам послав із
Жєневи. Бојусь, шчо вони пропадуть зовсім,
— і так згине вже друга моја колекціја (в
Акад. Бр. згинуло кілька моїх книг по зви-
чаєвому праву). Шче до року можна ре-
кльамувати, а через те прошу Вас: прига-
дајте, в якому мїсьаці дістали Ви від мене
лист зо звісткою про посилку (ја памјатају,
шчо послав шче в Јулі, до виїзду в Париж)
і рекльамуйте собі, а мені напишіть число,
то ја буду рекльамувати в Жєневі.

Шчо Ви скажете про „Народ“? По мо-
јому він монотоннїй, — та тїльки винні туг
Ваші „провінціалнї“ радикали, шчо до нього
не пишуть, так шчо бідні Фр. з П-ом му-
сьять усі NN-ри наповнѣати. А чому не пи-
шуть?? Аже-ж трїбуна готова: іди ј говори,
шчо думаєш! Чуднєнько ј те, шчо ні Фр.,
ні П-ка не покликани на раду „нотаблів“, хоч
тут јєсть і свїј добріј бїк, бо потїм шче б
наложили обовјазковї пута ј на јїх
ноги.

Пишіть, б. д., скорїшче, та бїльше ј про
себе. Про мене нічого сказати: буду стра-
шенно занѣатиј тут до Јульа, а там поїду
в Швейцаріју забирати жїнку і малїх. Ду-
мају вискочити в Париж і Лондон попроща-

тись з Європою і поробити деякі виписки.

Посилају Вам своју брошуру. Не забаром пришлю другу. Бачите, шчо болгарськиј Сборникъ заміна мѣні К. Старицу — коли можна так сказати після того, як мене в нову К. Ст. зовсім не кликано писати.

Скажу шче про Кобзаря. Поки кијане велили мені чекати, а галичане мудровали, як абонуватись на Кобзаря, миші і вода попусвали форми стереотипів і всю працју пришлось кинути до бісів. Тепер просто передруковуєсья 2-ий том пражський, тільки в меншому форматі. Грегр згоджуєсья поставити своју фірму, шчо б вберегти від австр. цензури і звісно забере собі за те 50%, котрі б могли взяти собі галичане, як би хто згодивсь узяти на себе відвічальність за виданья. Всього печатаєсья 4000 екз. Накладчик ја персонально.

Шщиро привітају Вас
М. Драгоманов.

24 -й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського,

3/20 Дек. 1890, Софія.

Шановниј земляче,

Оце таки Ви намірили мовчати, — так що ја б уцјать повірив, як би хто мені вијать написав, шчо Вас уже на світі не ма, — коли б газети не нагадували мені про „горьаче купаного Ок-ого“. Справди гріх Вам, шчо Ви мајже рік нічого не пишете мені та шче ју такиј інтересниј момент. А ме між треба мати провідні нитки, шчо б не згубитись у лабіринтах, котрі вже јавно розро-

стаються ж на російську Україну. Мені здається, що ж Романчуцько-Баденівському Ausgleich'у не обійшлося без кивка з України через Ол. Барвінського.

В усякім разі справа може повернутись на користь радикалізму, коли радикали вмітять узятись практично за діло, в тім числі більш практично, ніж у програмі р. укр. рад. партії. Я про се пишу між инчим у тих статтях, що тепер печатаються в „Народі“. — Хотів би почути Вашу думку.

На скільки має шансів радикальна кандидатура в режсрат у Ваших сторонах.

Ще одна справа. В Женеві ще дітом виїшов Кобзарь, то б то Поезії Ш-ка, заборонені цензурою в Росії. Виїшло 4000 екз. (моїм власним коштом), з котрих ја призначив 1000 на Галичину, в розпродаж, чи в роздачу. Видання помічене: Genève H. Georg, — i Prag, Eduard Valečka. Доси Прага взяла 120 екз. В мене був план, щоб перші екз. јшли в Галичину через Прагу, — коли Ваша поліція привикне, то можна спровадити цілиј транспорт просто з Женеви. Так чи не може хто в Вас замовити в Празі у Валечка кілька екземплярів, — а потім ми вишлемо, скільки вгодно.

Жінка ж дочка моја Вам кланяються. Простіть, що мало пишу. Зовсім хоріј. Ревматизм у руках і јачмінъ на оці.

Ваш щиріј

М. Драгоманов.

30-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Добродію!

Я Вам вдячний (,) щосте наконец обізвали ся до мене и в той спосіб приневолили

прецінь Вам відписати (,) а то я був бим майже що днина собі дорікав, що письмо до Вас не пишу (,) и такі бим був¹³³⁾ не написав. Вам се може і смішно буде (,) як скажу (,) що відповідь моя з респекту перед Вами проволікла ся так довго. Що будь писати до Вас годі — треба (,) думав я (,) по такій проволіці написати щось доброго і богато — на такий же лист не ставало часу — от і вся причина так довгої проволіки. А жалую я тепер сильнє (,) щом з Вами переписку на так довгий час перервав! Порадивши ся з Вами, був бим може (,) підпертий Вами (,) хоть где якому лизу запобіг, яке тепер у нас накоїло ся.

Що у нас на щось не будьденного заносит ся (,) знав я уже на певно щось 1½ місяця перед сесією соймовою. До Городенки прийїхав був теперішній презес виділу Краєвого (,) посол до Соїму и до думи державної Хамец, котрий завше в блискім контакті до правительства стояв¹³⁴⁾. Той по своим справозданю посольскім зайшов до мене на 2 годинну конференцію (,) щоб порозуміти ся зі мною в справі рускій. Мовив він, що під впливом міністра заграничних справ Кальнокого і міністра війни Бауера прийшло центральне правительство до пересвідчення (,) що не добре єсть мати в цілій всхідній Галичині увесь нарід рускій протів себе. С того заявленя (,) як и пізніше з декотрих призначань народовців, що они писали якісь меморанда до Кальнокого (,) в котрих представили важність всхідної Галичини під ваглядом стратегічним а ваглядно небезпеченство для австрійскої держави (,) если в сій часті австрійского краю буде ціла маса народу не тільки недовольна австрійским правитель-

¹³³⁾ Далі перечеркнено слова: „про своє завзяте жалію“. — М. П.

¹³⁴⁾ Зразу було „стоїть“. — М. П.

ством (,) але роздражнена Поляками до крайности просто прихильна евентуальному ворогові Австр. — Росії — прийшов я до пересвідчення, що правительство центральне радо би хоть по часті та поневолі ті ненастанні Schmerzens-schrei-і рутенські утихомирити, аби не все (,) що тільки дише и Русином зве ся (,) дишало ненавистев супротів правительства.

Говорив міні дальше Хамец (,) що він і его (переч. „приверженці“) манданти рефлектують именно на наймолодших послів руских т. є. на Тепішевского і на мене, що ми безпристрасно і без упереджень (переч. „прийmemo“) розважимо а в наслідок прийmemo его оферту яко оферту ретельного посередника між Русинами а Правительством („eines redlichen Mäklers — vir bonus“ так називав себе Хамец) и що в той спосіб та нещаст(н)а руска справа хоть по часті утихомирить ся. „Але мусите передовсім“ мовив Хамец „Ви панове (переч. „яко“) члени партії українофільської відтяти ся від Москальофілів (,) котрі нам і Вам заваджают“. ¹³⁵⁾

Я виразив передовсім своє здивованє для чого не на руку стали правительству відразу наші москальофілі (,) коли ще нам усім в свіжій памяті стоїт як Бадені тогид шукав по за плечима народовців порозуміння з ними; потім чому правительство не стараєсь порозуміти з Львівськими — старшими народовцями — від котрих ми молодші всеж такі більше завислі як они від нас провінціоналів (,) приміром з Романчуком (,) головою нашого клубу (;) на то перебиваючи сказав Хамец: „to był błąd rządu że tamtego roku wszedł w kontakt z moskalofilami — tego już więcej nie będzie“. Потім пояснив, що винов-

¹³⁵⁾ Зразу було „члени партії українофільської цілий хвіст від себе відтяти“. — М.П.

ником того блуду був не Бадені (,) але Міністер президент Таффе, котрий протів волі Баденього казав тому послідному навязати зносини з москальофіями (;) аж тепер і Таффе переконав ся (,) що єго лихо поінформовав Ковальскій і другі у Відни і Бадені має тепер вільну руку переговорювати з Народовцями. Що до Романчука то заявив Х. що Бадені го особисто не назидит. [Се і правда що тогід ще назвав намісник Романчука „ворогом своїм особистим і ворогом правительства“ (,) по моїй душі бояв ся троха Бадені Романчука що той не даст ся так легко вивести в поле — як тепер на жаль прецінь дав ся вивести.]

На пропозицію Хамця я рішучо сказав (,) що в жадні пертрактації з правительством не ввійду. Найлучшій спосіб для правительства втихомирити невдоволених Русинів тим (,) що заспокоїт ся одно по другим з їх (переч. „розумних“) справедливих жадань — таким способом без всяких переговорів вдоволюєсь опозицію і она буде коли не зовсім мовчати то певно узрівши добру волю правительства значно спустит з тону а в душі замість вітчаяня і ненависти запаує надія і привязанє до правительства.

Представив я Хамцеві (,) що всякі переговори з Правительством, (,) значить ся у нас з Поляками (,) суть дуже не популярні і вінчат ся регулярно тим, що тіи (,) котрі з Русинів дадут ся зловити на тую удку будущих концесій (,) станут ся уперед у своїх зненавидженими й неможливими а опісля і само правительство заміст їх підперти каже (,) що не має з ким уже пактувати (,) бо за тими контрагентами ніхто не стоїт і відверне ся від них самих. Таким способом (,) казав я (,) знищите нас пактуючих з Вами до крихти а за нашу політичну смерть покажете дулю нашому народови. Ми ще нещасливіші станемо як єсьмо були.

*type reform
сказано: даже 1*

сказано: даже 1

Мене Хамец упевнював (,) що так не буде і так ми по 2 годинній бесіді розійшли (ся). При працаню сказав ще Х. „niech to ziąrno przymemnie rzuczone w Pańu kielkuje“.

Перше (,) що мині зараз по відході Хамця на думку впало (,) було се: якого лиха жадає від нас правительство відлученя ся від Москал. в клюбі? Хочеш заспокоїти Русинів і зробити їх вірними і певними на чорну годину (,) то чомуж лиш заспокоїти одну партію (,) коли можна усі?! Прецінь в нашій національній ері се на руку буде і милим буде так Українцям як і Москалям коли замість латинських букв (,) на котрі ся тільки нарікає (,) будете в рускім урядовім письмі писати рускими. За рускі гімназії або семінарії учительські подякуют так добре одні як і другі а уже не морю о концесіях нашому мужикови! По що тут розбита клюбу?! Я став підозривати (,) що панове Поляки маючі тежер керму правительства краєвого в с(в)оїх руках а приволоені центральним правительством щось хочь про forma для Русинів зробити (,) задумали при тій нагоді упечи свої каштани. Мині ніяк в голові помістити ся не могло (,) що мсже центральне правительство*), коли оно справді задумало щиро нас втихомирити (,) мати в тім за додатний інтерес, щоби ми розбили ся.

Прийїхавши до Львова учув я, що уже щось в повітря висит. І всі то зрештов чули, що на щось ся заносит — всі питали що оно таке є.

Поміж Народовцями запримітив я тогди лиш одного чоловіка, котрий рішучо домагав ся зірваня всякої звязи і солідарности з москальофіями та навязаня переговорів з правитель. а сим був Олександр Барвіньский. З Романчуком я кілька разів о тім говорив — навіть зараз першого дня по мойім

*) В ориг., через помилку: „центральному правительству“. — М. П.

приїзді до Львова представив му цілу ситуацію (,) о котрій я довідав ся і зробив го уважним, щоби хто по за єго плечима не посягав на розбите нашого клубу. Опінія о потрібі єдности клубу була тогди єще так сильна, що коли я сказав раз о Січиньским (,) що по тамтогорічних єго заявленях я бою ся аби він не (переч. „був тим, котрий“) схотів розбивати клубу — він за то образив ся і за то мусілисьмо ся в трійку в Романчуком лагодити

З яркого виступлюваня Барвіньського против Романчука і з наріканя першого на послідного я зауважав (,) що тут стирают ся оба стремління (,) одно: Барвін. зірвати з москал. (,) друге Ром. удержанє єдности і згоди з ними в клубі.

Гдєсь в половині сесії узнав Романчук раз в розговорі зі мною веденє переговорів з правительством за квестію, котру не можна так prima vista відкидовати. Тогди ми уже знали (,) що Телішевский і Барвін. суть дуже частими госьтьями у Намістника і з ним пертрактуют.

Король заінтерпелював раз в клубі офіційально Телішевского о тих переговорах. Інтерпеліяція була поставлена невластиво і Телішевский викрутив ся формальностями (,) не сказавши ніч го. Під конец сесії (,) коли уже голосніще загурили люде про якісь пакти (,) інтерпелює Король Романчука уже про ті пактя. Романчук сам особисто відпер ся яко би він якісь переговори вів — він справді їх не вів — але додав (,) що він таки переговори (,) хоть би ся они вели (,) не уважає за шкідливі для рускої справи. (Досло:но уже собі не пригадує!)

Антоневичь на слідуючим засіданю не вдоводив ся такою відповідею — але більше єму не сказано.

Додам єще до того (:) майже рівночасно (,) коли тоті інтерпеліяції в клубі ставляли ся (,) Романчук піддав під дискусію

клубу свою програму політичну, котра мала ся виголосити на зїїзді нотаблів гдєсь на латиньскі рїздвяні свята 890 (,) маюч ім ся скликати в ціли примиреня партій. В програмі тій стояло ще (,) що стремимо до розділу Галичани. Сей пункт в програмі лишено ¹³⁶⁾. По тім всім за 3 чи за 4 дни виголосив Романчук свою звісну програму політичну в соїмі на велике (переч „наше“) нас усіх здивованє. Крім Телішевського і Січиньского ніхто о тім наглім кроці не знав — не знав ні я ні Гаморак ні Савчак — хоть ми усі були до тепер втаємничувані в закулісові справи.

О скілько я знаю (,) то до того драстичного а солідній зрештов натурі Романчука зовсім не лицюючого поступку ¹³⁷⁾ Романчука зневолив го Телішевский а вглядно стоячий за ним Намістник поставившій таке заявленє Романчука за услівє своїх концесій для Русинів.

Настрій між нами по тім заявленю Романчука а опісля Січиньского був фатальний. Зразу заявили Король і Кулачковский (,) що безусловно виступають з клубу (,) Романчук ходив як строений (,) упевнював (,) що він не хотів другої партії ображати. Москальофілі зажадали скликания клубу — Романчук побояв ся й не скликав.

Коли я Романчуку заявив (,) що міні зовсім не припала го серця его вірнопідданість католицизмови ¹³⁸⁾ (,) визнав міні Романчук — що чейже я го не держу за явогось строгого католика — але ситуація вимагала доконче такого заявленя.

¹³⁶⁾ Далі пропущено 6 слів, на бажанє Т. О. М. П.

¹³⁷⁾ В ориґіналі, через помилку: „не лицюючий поступок“ — М. П.

¹³⁸⁾ „Католицизмови“ написано Т. О-ким. тепер, а зразу було натомість 2 инчі слова. — М. П.

„А зречіє сія там в клубі?“ питає мене намісник. „А сѳз (,) wystаріа Moskaloffle z klubu“? питає мене брат намісника Станіслав Бадені. Я кажу — довідавшася доперва перед хвилею о тім що міні Кулачковский і Король казали — „naturalnie, że wystаріа“. А ја сія боję же не wystаріа — мовит Б. — кто (:), czy dziekan czy profesor (переч. „wystаріа“) бѳdzie miał śmiałość występywać z klubu (,) kiedy tu сія глѳси wierność dynastyi i katolickiemu kościółowi?“

Я і не сподівав ся (,) щоб слова Баденного так скоро потвердили ся, бо уже на другий день нікто з москальофілів не виступав з клубу.

Мов грім з неба вдарив в Романчука (,) Телішев(ского) і Січин(ского) голос пращальний в соймі Намісника, котрий публично випер ся всіх тайних приречень Русинам. Всі послі уже вийшли були з салі (около 12 години в ночи) лиш 8 нас задержав Романчук — в тім вбігає між нас Намісник (,) кличе Телішевского в другий кут и очивидячки з няє ся — що зрештов Телішевский потвердив — що він так говорити мусів!, але то що они Бад. і Тел. говорили то єго — Бад. вяже.

То само повторив намісник на другий день, коли сим разом уже сам Романчук (по раз першій в сій справі (,) Савчак і Телішевский прийшли до него на аудієнцію.

Про мене питав ся Намісник чи ја гадаю головою мур розбивати? Коли не розумію теперішної ситуації, то най сиджу в Городенці ¹³⁹⁾ а до політики не мішаюсь ¹⁴⁰⁾ про матрополіту мав сказати, що він Намісник на серію не бере провідництва тогож

¹³⁹⁾ На бажанє Т. О. пропущено далі 4 слова. — М. П.

¹⁴⁰⁾ Так само далі 11 слів — М. П.

в рускій справі — „bo on by nas tam zaprowadził (,) gdzie ani nikt z was ani ja sobie tego nie życzę.“

Згоджую ся зовсім з Вами (,) що ціла ся баталія соймова повернутись може в користь радикалізму. Оно de facto так уже і є. Ницька уже провінція чує, що се суть одинокі люде, котрі в публичнім житю не брешут. Учера дістав я характеристичний лист від мого бувшого учителя гімназіяльного Амврозія Шанковського (,) тепер професора з Черновец — видит ми ся (,) Вам лично знакомого, котрий Вам тут до прочитаня пересилаю. Так як він думают трохи не всі розумніщі москальофіли. (Лист той прошу міні назад звернути)

Лиш одна біда з наших партіев радикальнов. Так як она тепер стоїт т. є. з видимою гсловою Павлика — она чоґось дуже несимпатична в краю. Не знаю чи завзяте єго характеру або як то люде (переч. „властиво“) звут „йїдкість“ єго поводить — що люде (,) котрим уже давно думки радикальні чи там демократичні справді стали дорогі (,) не мают волі (переч. „під прапор Павлика пійти“) до „радикалів“ просто тому пристати, бо ім особа видимого голови партії дуже не по нутру. А знов тяжко го ким другим заступити, бож так безінтересовного, справам партії щиро відданого чоловіка тай ще до того за ні за що так совісно працюючого нікто партії не даст.

До тогож Павлик при всій своїй особистій скромности не може позбутись манії практичного організатора суспільности (,) Коли партія заледво складає ся з кількадесяти студентів університетских — правда і Богу дяковати — дуже спосібних хлопців — тай ще може з несповна 10 скінчених нас уже студентів (,) як Данилович — Гарасимович — я — і таких других не богато (,) Павлик радби уже тепер сотворити радикаль-

ний комітет виборчій до думи державної ставити послів радикальних на всі округи і т. д. і т. д. Очевисто (,) робота така без відповідних сил підприємята удати ся абсолютно не може — ніяково отже поривати ся чоловікови на те тільки (,) щоб зробити величезне фіяско і скомпромітоватись. Станеш але це Павликови толкувати — то він (переч. „зараз посуджу чоловіка“) трохі що не бризне тобі в очи (,) що ти відступник або що таке друге.

Бачучи таку неподатливість та неестетичність чоловіка (,) дальше комплетну рівнодушність до того чи він стремячи до певної ціли осягне ві — значит ся витязем вийде чи не осягне і скомпромітує себе і своїх сторонників — я знаючи світ троха з того боку як то обезсиляє ся всяка партія чи там армія чи яка будь маса людей, коли одна програє наступає по другій, як противно кожний хотьби найменчій політичний суцес осягнений борбою додає духа і віри в себе — я радив і раджу заедно Павликови (,) щоби він поки що не кидав себе і партію свою в акцію політичну — ділову — але щоби обмежив ся на критикованю теперішними обставинами витвореної ситуації а то тим більше що суспільність наша в Галичині не то що не поняла (переч. „належито“) ще шкідливости теперішної угодової акції (,) але противно где чого навіт доброго з того надіє ся.

Для радикалів яко партії по моему тепер доба критиковати і витворювати собі доперва на ясных а не брехливих підставах оперту партію і аж тогди коли масі нашої суспільности або хоть середної інтелігенції стане ясною хибність теперішної політики Ром. (,) аж тогди прийде пора на діла радикалів. Чи Ви би повірили, що Ваші золоті слова, що Русини повинні принципіально

лиш¹⁴¹⁾ до того стреміти (,) аби „статись частиною демократичної більшости в галицькій Соймі й австрійській раді державній“ навіть належитого зрозуміння не знаходять поміж тою нашою середною інтелігенцією! Для маси треба фактів, догадів¹⁴²⁾ хоть як ясних за мало. У нас приміром — сли лише даст Бадені приказ своїм старостам (,) щоби віжливіще як до тепер обходили ся з священниками і тії (старости) потрактуют їх при нагоді цигарами, або най жандарми станут ся кланяти по дорозі священникам — побачилибисте чи бисте кого з них переконали (,) що угода з правит. не єсть спасенне діло.

Тим однак я зовсім сказати не хочу (,) щоби единиці признаючи себе за приналежних до партії радикалів заложили тепер руки в справах політичних. От колисьто був у мене Данилович з Коломиї і ми урадили таке, що він на всякій випадок має ставляти свою кандидатуру на пссла до думи державної в Коломийськім окрузі. Хоть у нас самих не велика надія, що він вийде. Я сам про себе справді не знаю, чи буду в Городеньськім кандидовати — чи ні — оно покаже ся по зборах (,) котрі певно на другій місяць скличут ся. А зрештов кандидатів таких, котріб признавали ся хоть по части до Радикалізму (,) не ма. Дальше (,) коли я уже при радикалізмі, то признаю ся (,) що міні трудно рішитись (,) котров стежков радикали маот тепер іти. Чи тов (,) котров міні інстинкт каже, щоби не голсеити прилюдно: „ми радикали (,) ми соціялісти, ми стремимо до колективізму средств продукційних“ і таке друге (,) а замість того у перед приучити ся а потім домагати ся рефрми оподаткованя після найновіщих системів (переч.

¹⁴¹⁾ „доказів“? — М. П.

¹⁴²⁾ „лиш“ очевидячки не Драгоманівське. — М. П.

„демократичних“) науки фінансової, до зміни права голосованя в душі демокр. і т. д. чи напротив знаючи наперед (,) що ми тепер так чи сяк багато не зробимо — грімко признатись до соціалізму (,) радикалізму і (,) як где котрі горячі хлопці хотіли (,) ще до якого страшнішого ізму (,) щоб тільки заставити публіку до думки і виробити (вибороти?) також у нас право горожанства для соціалізму?

Ріжниця в поглядах на тій точці була одною з причин (,) що я не підписав програми радикальної. Радби я почути Ваш погляд на сю справу.

Мині ся видит, що коли партія хоче бути діловою а не лиш літературною (,) то її тоті грімкі фрази треба-б на боці лишати. Колиж она тепер ще *de facto* діловою — яко партія бути не може — то порадьте як ліпше зрбити?

Ну (,) натепер досить!

Поезії Шевченка з Прагі я собі спроваджу.

Я допитував ся за книжками, котрі Ви мині вислали були з Женеві і гдесь пропали (,) так мині вітповіли, що то надавця, котрому рецензія видано (,) має право доходити

Мині се дуже прикро!

З листу тамтогорічного а і теперішного можете зробити, коли потрібно (,) ужиток а Вашої дискреції лишая що можна а що не годит ся до публікована¹⁴³⁾.

Здоровлю Вас и Вповажану Рідню сердечно
Окуневский.

Городенка 17 січня 891.

P. S. Чи Ви держите у Себе Червону

¹⁴³⁾ Далі пропущено 2 реченя, на бажаня Т. О. — П. М.

Русь? Она теперь справді ніколи чемніше¹⁴⁴⁾ пише від Діла. Але для зрозуміння цілого нашого хаосу — я — коли бисте зажадали (.) приславбим Вам усі числа від кінця Союму.

Як міні рак не перебіжат дорогу або приміром вибори до думи державної не насючут за вчасно (.) то я в маю¹⁴⁴⁾ буду в Києві, в Одесі а як пощастит ся то і у Вас.

Лист о. Амвросія Шанковського до дра Т. Окуневського.

(Оригінал між паперами М. Драгоманова).

Черновцы 30. XII. 890

Высокопочтенный и Любезнѣйшій Господине Докторъ!

Передъ всѣмъ пріймѣтъ щиросердечну подяку за присланье мнѣ „Sprawozdania“ и стенографическихъ записокъ изъ засѣданія соймового — одне бо и другіи для мене дуже интересантны тѣмъ больше, що дурная политика Русиновъ мене денервуе, тожь теперь больше справами званія моего занимаю ся.

Отвертое выступленье въ соймѣ изъ Вашей стороны утѣшило мене дуже. Я отъ долшого часу тримаю народъ нашъ русскій за „пропацій“ — починаю однако вѣрити, що може еще радикалы выратуютъ его. Наибольша бѣда была, если бы партія угодовцевъ а Ia тройка нашли или выробили большинство собѣ — сумны тогдѣ виды! *Interessa narodu ruskiego scisle związane z interessami państwa*

¹⁴⁴⁾ В оригіналі, через помилку; „нікчемніше“. — М. П.

¹⁴⁵⁾ Слово „маю“ підчеркнено Др-вим. — М. П.

Austryackiego i narodu polskiego (якъ се пише „Правда“) значить Польша чи тамъ самостоятельна чи австрійска яко tertium do Cis i Trans-Латанія! А що польское управленье може, то коштуемо уже теперь.

Но отъ! розписался я старый. Даруйте, но мене на вспоминку лядской шляхты трастѣя трясе!

Хорошо списалисьте ся съ выборами въ Городенцѣ. Слава Вамъ!

Пріймѣть съ новымъ гѣдомъ щирны благожеланья отъ мене и отъ Викторины Ивановны и увѣренье вѣложного почитанья и приданности

А. Шанковскій.

25-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневскаго.

Salmansdorf, bei Wien, Hôtel z. d. 3 Löwen.
12 авг. 1891.

Дорогий земляче,

Давно не писав Вам. Дуже хорував і всі галицько-руські думки і почуття виливав у Народі.

Оце довідав ся од брата Вашого, шчо Ви хочете їхать у Россію, бути аж у Москві і Петербурзі. В Москві розшукайте проф.. Н. і представтеь яему од мене. За рекомендацію скажіть яему, шчо знаєте од мене, як він интересовався программою Правди і як ми з ним розмовляли про федералізм в Парижі напроти Gare Montparnasse. Може бути, шчо він куди виїхав на літо, то Ви розвідайте. В Россіі по великих містах єсть адресні столи, в котрих за 3 копійки Вам дадутъ справку.

В Петербурзі розшукайте ¹⁴⁶⁾. Интересно

¹⁴⁶⁾ Далі пропущено ціле реченє з іменами знакомих Др ва. — М. П.

щчо тепер вони казатимуть про гал. і укр. справи, та і про мене грішного...

А Ви самі щчо скажете? Хотів би ја знати Вашу думку про ту кампанію, котру ја веду в Народі. — А щче цікавіше з об'єктивного боку знати Вашу думку про стан річеј у Галичині, — напр. про те, які види маје будущча сессія сојмова.

Оце з Відня послав ја в К. Ст. додаток до статті Кузмичевського про Буняку і вжив Ваших заміток. А щчо Ви там послі не були? Не роскопували могили?

Пишіть, б. л., скорше і більше. Це буде навіть філантропічно. Ја сяжу тут в найгіршому стані. Мої великі зімні боли в усій верхній часті тіла, котрі ссфіјські лікарі брали то за ревматизм, то за невральгії, в Відні признали за послідки аневризми в аорті. Бог би з неју і з больями: ја б радиј і жити з ними і померти хоч зараз. Та ось лихо: аневризма надавила на нерв, котриј править голосовими органами, — і ја 2 тиждні без голосу. Навряд, щчо б се пројшло. Значить, мојему професорству — кінець! Досиджу оце під Віднем вакації до 1 Октобра, — а потім ні сюди, ні туди. А тут радять: keine Anstrengung, — vo(l)ständige Ruhe і т. и. речі, добрі тільки дльа багатих. Ви тільки представте собі пролетаріја в стані Фридриха III!, — Кумедіја та ј годі. То по кр. мірі розвеселіть та зајміть хорого цікавим листом

Ваш М. Др.

Жінка Вам кланьяјесъа.

32-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажаний Пане!

На Ваш лист... ¹⁴⁷⁾ Я був на французській виставі в Москві — опісля в N. і в N. Час до того всего у мене був короткий, тож не приглянув ся я може належно тим відносинам (,) котрі б Вас інтересовали а всеж такі где що Вас може зацікавит.

В N. застав я різкий розділ між 3 групами наших людей а N. так міні ріжниці між ними описав:

I Лівобережні Українці (себ то група ¹⁴⁸⁾). N. N. хотіли би як так зладити з дотеперішними місцевими московськими відносинами. До конституційних свобод Росії і України хотят они дійти повільним двиганем ся культури (.) На політику Галичини они впливати не хотят (.) Отже „вусшій світогляд і повільніше темпо політичного розвитку“ отсе їх характеристика.

II. Правобережні Укр. (група N. (,) Кониського і Вовка) змагают на підставі западної науки „скорим темпом“ приготувати конституційний устрій на Україні живо інтересуют ся справами Галичини і старают ся вплинути на політику Галицку в тім напрямку(,) щоби поалагодити ненависні відносини між поляками а русинами в Галичині, щоби спори ті і міжусобиці між поляками а русинами не відбивали ся по Україні таким поганим ехом як дотепер (,) через що всякі змаганя до федерації народів на аутономічних засадах в Росії не могли поступити на перед. Отже „скоріше темпо — ширшій світогляд“.

Становиско до Драгоманова обох тих груп — мовив дальше N. -таке:

¹⁴⁷⁾ На бажанє Т. О. пропущено далі 4 реченя. — М. П.

¹⁴⁸⁾ Далі пропущено 10 слів. — М. П.

Лівобережним Укр. він не по душі за те, що він за багато в своїй пропаганді ввопит западництва (,) за те милий він ім через те (,) що він ту „западну науку хотів би перевести через московську реторту“. Нам правобережним наоборот — милий він за своє западництво а не милий за то перекладжене западної науки через „московську реторту“.

Тут дав собі п. Н. волю і сказав: „Московська культура сеж пірва (,) котра усе нищит а на місце знищеного ставляє велику нулю“.

Тут я собі пригадав то що міні раз в розговорі сказав презес нашого галицького відділу кравого (,) батько моральвий нашої „нової ери“ Хамец: „Dragomanow to ukrainiec zaszczepiony na moskalu a N. to ukrainiec zaszczepiony na polaku“.

Ш. Про радикалів Київських сказав міні Н. що заведе мене до Н., щоби я їх думки сам спізнав а про Галицьких сказав: Галицькі Радикали се ще не партія, бо політична партія се збірка займаючих уже суспільне становиско (,) ділаючих людей. А тимчасом се самі майже студенти. Павликови відказав Н. всяких способностей називаючи го — уже не тямю як дословно — але виходило щось в роді божевільного. Не будь Франкова пропаганда літературна то і чути би не було голосних через міру галицьких радикалів.

До дра Н. зайшов я з Н. — тут застав я Ковалевського. Н. зробив на мене вражінє рішучого ділового чоловіка з ясною позитивною головою. На мій запит чим займає ся укр. радикальна партія в Н. відповів: „Робимо ту роботу (,) котрої би другі Українські партії не зробили — стараємо ся о розширенє по Україні „Народа“ і остоюємо права української національності в тих кружках (,) куди другі Українці не заходять, т. е. між російськими радикалами.“

В дальшій тягу вивязала ся між N. з одної а нами всіма з другої сторони ярка ¹⁴⁹⁾ дуже диспута через виречене N. (,) що він, „где лиш буде мочи — буде шкодити „Народови“. Від 9-го казав N. числа я уже перестав го читати — мої нерви для єго лектури за слабї (;) „докі „Народ“ буде кокетувати з Москальфілями доти я єму всіма силами перешкоджатї буду“. N. закинув (,) що це не гідно імени наукового N. так завзято против якоїсь ідеї виступати. N. сказав: пропагуйте собі радикалізм (,) соціалізм — що хочете (,) се мені не страшно (,) але московщини не знесу. Я старав ся — о скільком знав (,) пояснити N. що радикали Галичкі зовсім не кокетують з Москалями і що если тут або там щось подібного в Народі прірвало ся (,) се може „ідея фіх“ Павлика (,) але зовсім не всіх або хотьби якоїсь поважної частї радикалів. Тут минї заявив Ковалевський а. потвердив і N-н (,) щоби переказати редакції Народу (,) аби більше таких речень як: кожда інтелігентна людина в Галичині повинна знати російську літературу (,) більше в „Народі“ не появляло ся ¹⁵⁰⁾

¹⁴⁹⁾ В ориг. через помилку „якра“. — М. П.

¹⁵⁰⁾ Все мов „кокетованє“ з москальфілями надруковано в „Народі“, то й можна перекопати ся яке воно було — тут я сконстантую хйба, що ніякого ні ідейного ні навіть формального попуску москвофільству з мого боку не було. А в яких особистих відносінах я був з москвофілами, на самім верху мого „кокетованя“ з ними, видко буде найкраще з отсего факту: того часу, коло написаня отсего листа д. О-кого, згаданій д. N. був у мене у Львові тай сказав мені, майже на порозі: „я оце, каже, думав, чи зайти до вас, чи ні? — думаю: ану-ж я зайду й застану у вас Маркова!... хоч я й сам — додав він через мінутку після такого чемного при-

В загальні мушу тут додати (,) що всі 3 групи N. а ще більше N-ска Громада дуже мині дорікали за симпатії радикалів до Москальофілів. Я завважав (,) що російщина усім українским групам (,) котрі лиш я тепер видів (,) так противна і ненависна як нам з Галичині шляхечлива польска. Людей формально судороги брали, коли про Москальофілів говорити ставали.

У N. сказав ще N. (,) щоби радикали Галицкі брали ся за толкованє Кенана (,) Герцена (,) Дрепера і т. и. а він сам гроші на наклад даст. За то слово взяв го від разу Ковалевській.

N. познакомив мене з одним чоловіком молодим Грушецьким ¹⁵¹⁾.

Колим зайшов до N. і товаришів его по думці (був при тім N., N., N., N.) том довідав ся тут (,) що різниця між ними а N. лежить головно в польонофільстві N. а спеціально в его послідній угодівій акції супротив Галичини. Поділу на лівобережних і правобережних Укр. групи они не признавали а на Кониського „Правду“ сердили ся. „Чі-яж она (?) питав ся N. Чи Ви признаєте єї своїм органом? Я казав (,) що ні. Таж она і не наша (,) так чі-яж она? (") За те що Ви пропагуєте западничество, они не лиш не сердят ся (,) але противно дуже тому раді.

В N. громаді не запримітив я від 8 літ т. є від послідного мого побуту жадного поступу. Тот сам ліризм при стакані чаркі чаю і більше нич. Се загальний настрій. Дві личности виресли правда по над сферу а то N-а і N-ого (,) але загалу они на инчу до-

віту — був у Маркова й не бачу тут нічого лихого“. „А я — відповів я, по правді — не в таких близьких відносинах із москвофілами, аби собі взаємно візити робити“. — М. П. (24. X. 1904.

¹⁵¹⁾ Має бути „Грушівським“. Далі пропущено ціле реченє. — М. П.

рогу навести ще не встигли. Н. зрештов більше трудящій і пильний чоловік як з яснов політичних думков. Інспектор Н. Н. Н. знакомий мій з давніших часів закидує цілий сій Н. громаді, що нею руководят якісь 2 спиртні полякі. Одного фамілію тямю (,) називає ся він Н. — другого важнішого забув. Щирим і даровитим (переч. „дуже“) молодим чоловіком представив ся міні молоденький радикал Н. Н.

Тільки про мої спостереження — більше (,) як що цікавого (,) спитайте (,) а я (,) як буду знати (,) відпишу.

У нашій Соїмі заносить ся на 2 клуби я останусь (,) після всієї правдоподібности (,) диким (,) если мене не викинут, бо мій один вибір еще не верифікований. А тогид за Сембратовича уже хотіли викидати.

Романчук і Барвіньський яко тако реперують послідним виступом своєю опінію в краю. Романчук — з котрим говорив я перед місяцем (,) все ще надіє ся сповнення приречень зі сторони правительства — потім (,) казав (,) готов перейти в безглядну опозицію. Калейдоскоп політичний зрештов що хвиля зміня(є) ся. Я Вам зрештов буду ще про се все подрібно писати а Вас прошу на тепер лиш о одно(;) коли тяжко Вам буде більше написати (,) напишіт хоть про Ваш стан здоровля(,) я обовязав ся дати про се звістку до Росії (,) там дуже питають за тим.

Сегодня Ваші Імянини: З душі жичу Вам Будьте здорові.

Ваш Окуневский

Городенка 20/XI 891

26-й лист М. Драгсманова до дра Т. Оку-
невського.

Софія, 26 Нов. 1891.

Шановниј земльаче,

Дуже вдячниј ја Вам за Ваш лист. Він дуже інтересниј, хоч і невеселиј. Найбільше невесело бачити јавне „помраченіє“ розуму N. N. Побрихувати дльа „святотї справи“, або шчоб заховатись у нору в рішучїй час, він завше вмів, — та тільки аргументи вмів вибирати ліпші ніж тепер. Шчо він розуміє під „московськоју реторикоју“¹⁵²⁾ В мене всьакојї реторики завше було менше, ніж у него — а царя московського і православіја ја ніколи не славив, як N. в својї(х) писаньнях з N. і чеј јесть в N. льуде, котрі памјатајуть як ја писав і проти того славліньња ј проти...¹⁵³⁾

А шчо галицька угода видумана дльа того, шчоб здобути в Россїї конституціју скоршим темпом, — те вже зовсім смішно. Мабуть це було імпровізовано спеціально дльа Вас, јако дльа парламе(н)тського мужа. В Правді шчось такојї програми не бачив, — а бачив протє, дже, не мотивованє москвојїдство ј понофільство-панофільство.

Ви хочете знати про моје здоровја. Ось Вам повість про него. Волість моја звєсьа аневризма аорти (в дузі, — аrcus). Підбиралась вона до мене, як тепер бачу, давно, а вибухла рішучє торїк в осени болями в лївій руці ј грудях, а дальше по всему тілу од појасадо ухів, так шчо (я?) був подібниј зу-

¹⁵²⁾ Неб. Драгоманів помиляє ся, вживаючи слова „реторика“ зам. „реторта“, вжитого д. О-ким, а властиво N. —м.—М. П.

¹⁵³⁾ Пропущено далї 8 слів. — М. П.

бові, котриј болить. Мої тутешні лікарі бачили в болісті перше ревматизм, а далі невральгїї. Весноју мені стало легше, а в Јуні вїяать трохи гірше. З тим ја приїхав у Відень. Вибірајучись в дорогу, ја підняв скриньку з книгами — і зараз же почув хрипоту в горлі, котру ја звернув на тьагу вітру. Дорогоју ј у Відні, — де ја багато бігав і сходив на верхні етажі, — хрипота все вбільшувалась. Тим часом ја тільки на 4-ий день добивсьа до пр. Нотнагеля, — котриј опредїлив мою болїзнь: *z weifello- ses aneurysma aortae (arcus)*, але ліків маже ніяких не дав, сказавши: їдьте в Болгарїю, не робїть ніяких напружїнь (keine Anstrengung), не ходїть на гору, не говорїть. — Під кінець спитав: а голос такиј у Вас завше? — Ні, це тільки в остатні дні. — На це *Nothnagel* нічого не сказав. — На другиј день мене повели до смирнішчого, до *Neusser*. Цеј звернув увагу на голос і послав мене до ларингоскописта. Остатнїй мене добре вимучив, — так шчо ја зовсім стратив голос, — і признав у мене парализаціју *per- vus resurgens* коло лївого голосника, як послїдок нагнїту артерїї. На другиј день аналізували мені кров, чи не ма сїфілісу, — і яго не знаїшли. Так оставсьа ја без голосу і з болями, хоч не великими. Лічили мене палїативами і утїшали тим, шчо болїсть моја анатомична і проти неї нічого не можна робити. Через кїлько тижнів глос трошечки вернувсьа, але болї в лївій половинї грудї стали гострі. Тут приїшли листи од мого парижського приятельа, лікаря Гольштеїна, котриј писав, шчо в Парижі аневризми лічать великими дозами *kali jodati*, котрі, коли жолудок не переносить, вводять клістирем. Г. настојував, шчо б ја предложив Неїссеровї сьу систему ліку. Неїссер згодивсьа попробовати і через 2 $\frac{1}{2}$ тижнїв признав замїтне поліпшенєнє і дозволив мені їхати в Софіју

і там продовжувати лік. Болізнъ Радки в Відні, потім дорога, далі впорядкуваньня в Софії, — було вхудшили мене, — але по троху стало јти до ліпшого, хоч дуже-дуже поволеньки. Болі јсть і часом досить нестерпимі, але голос кріпчаје, хоч лекціј ја шче не починав. Мушу, — хоч не хоч, — почати 1 Дек. і не знају шчо з того буде, — хоч міністр мені вменшив лекціј з 6 на 3 в тиждень. В систему ліку входить јак можно менше сидіти, а јак можно більше лежати, мајучи на грудіх або мокру глину, або мішочок з холодноју водоју. Значить, література цвісти при такому способі житътя не може. Лежу і читају матеріали дльа буд(у)чих праць, коли одужају. По парижській системі треба так лічитись 2 роки, — звісно шче при умові спокою морального ј фізичного. Де того взяти а також чим жити в ці 2 роки, — цього медицина не знаје. Не знају і ја.

Најгірше дльа мене, шчо через мою нікчемність у Відні, жінка моја не могла зважитись на операціју, котру јїј треба булоб зробити, — і сама дуже слабује, коли тим часом діти все таки потрібујуть клопоту ј здоровја. Јакиј при тому може бути мїј спокїј, фізичниј, а надто моральниј, можете собі виобразити. — Ну, — та „земля подъ нами не разступится, а вверхъ не взлетѣти“, јак каже Псковський літописецъ, — або „јакось то буде“, јак каже волинська пісінька. Побачимо, шчо скажуть мої лекціј з Декабря. Чи винесу, чи вијать страчу ј те шчо набув за 3 місьацьа ліку?

А по сіј мові бувајте здорові та пишть.

Ваш М. Др.

8 Дек. Посилају лист аж тепер. Перед примусовим початком лекціј провів днів з 10 в стані духа ј тіла описујем не о тьажкім. Читав уже дві лекціј : одну $\frac{1}{4}$ години, другу — $\frac{1}{2}$. Јакось та буде!

**Записка дра Т. Окуневського зі збору
руських сеймових послів у Львові 14-го марта
1892 р.**

(Писана олівцем, дана мені автором
під кінець грудня 1904 р. Не була у Драго-
манова. — М. П.)

14/3 892

Ант(оневич): Заповідь (?) его все —
зорганізувати так як було.

Кожний з нас повинен тут забути о своїм
партикулярнім становищу

Найсильн(ійше попірає?) внесене Ку-
лачк(овського).

Нас тепер зовсім не поважают

Перемискі Русини суть того самого мні-
нія (,) щоби був один клуб.

Паралелька Перемиска (,) по гадці Ант.
не має будучности. Ученикі і Учителі нара-
жені на секатури. Отже багато взгляду на
ту Колон. гімназію не належит брати.

Король взиває (,) щоби народовскі то-
вариші висказали ся чи уважают потребу за-
в'язана клубу.

Телішев(ський): Малоруска (справа)
єст не лиш справа язикова (,) але раг ехсел-
ленсе політ(ична,) не годит ся отже з Кулач-
к(овським,) Окун(евським), Рожанков(ським).

Романчук і Телішевский понимают си-
туацію 1890 р. в той спосіб (,) що они з опо-
зиції не уступили (,) лиш сукцесіве уступят
о стілько о скілько буде вдоволити прави-
те(льство). Они Рсм. і Тел. мають обовязок
підпірати інтерпеляції всякі (,) котрі змі-
ряют до еманципованя Руси з під власти
Поляків.

Що до тепер. ситуації то народов(ці)
поставили принципіальну засаду: національ-
ности і з тої засади зійти не можут. Коли
то всі узнадут то годит ся з внесенєм Ко-
роля. Не годить ся Теліш. з думкою Антон.
що гімназія нічо не варта.

Сполученє в один клуб уважають за пожадане а що до поступованя то найсвм(патичнійше) внесене Короля.

Антоневич прислужив ся не добре рускій справі. Інсінуовав Ант. в брошурі (,) що Телш. перфідно (поступав?) На засіданя не ходив. Тимчасом на 16 засі(дань) був 15 разів. Ант. закинув зраду і грубий утілітаризм. Над тим занавіса упасти не може. Антоневич каже (,) що він совістно і в добрій думці.

С а в ч а к. Паралелька не буде, але гімназія.

Правитель(ство) богато завинило (,) бо не дало того (,) що приобіцяло.

„З Вашої сторони маю (?) слово неґадії національности“.

Ми бунтуєм нарід скликуючи тисячки анальфabetів(.)

О к у н(евський) — несмак (.)

К у л а ч к(овський). Поляки ще 48 року так само воювали против нас — ми не статисти (,) щоб тільки придивлят(ьсь) що новоеристи робити будут.

Король. Не ма з нас нікого ктоби не обіцяв вступити до руск. клубу — віча численні домагаються того. Кор. належит до народо(в)ц(ів), але фонетиков бридит ся. Нам ще за мало було науки через 1½ року (,) бо чую (,) що потреба завязаня клубу не конечна: вносит — зъзд н о т а б л і в(.)

С і ч и в(ський). Найтяжшу колоду(москвальнофільство) котру нам поляки під ноги кидают — належит взяти з під віг

Отже крок Ром(анчука) може був не на часі (далі стерлося, бачу 2 слова. М. П.) що до гваранцій не обдуманий (,) отже крок не фалшивий (,) не неполітичний

„а відрубність“.

Стан галицько-руського народу в 1892 р.

(Промова яку мав був мати в соймі др. Окуневський).¹⁵⁴⁾

Високий Сойме!

Стоїмо при позиції видатків на найголовнішу інституцію нашої автономії — на сойм краєвий, котрий своїм законодавством впливає на долю людности цілого краю.

Отже на місци буде, забрати й мені голос про загальну ситуацію в краю; застановити ся трохи над тим, до чого край наш дійшов по зверх тридцятьлітнім автономічним життю — по зверх 30-літній діяльності сеї палати. А видко, не дійшов наш край до чогось дуже доброго, бо треба лиш трохи глянути поза стіни сеї палати і сего города, треба лиш трохи усунути собі з перед очей блиск поверховної прикраси, в яку прибралася наша автономія з єї кнѣтушами та карабелями; треба лиш трѣхи отверезити ся з любої мани формальних автономічних гонорів та безсильних *dignitarstw*, а поглянути

¹⁵⁴⁾ Сю промову післали ми були з Коломиї в вересни 1892 р. до Львова дрови Т. Окуневському з просьбою, вигосити єї в соймі. Та др. Окуневський сего не зробив, кажучи, що не доріс до такого становища. Промову зложили ми три: др. Сев. Данилович, др. К. Трильовський і я. Вона доховала ся дослова в моїй рукопаси. Даю єї тут не лиш яко причинок задля встановленя ріжницї поглядів між нами й дром Окуневським, про яку тільки говориться далі в сій переписці, але й яко документ історичний, де змальовано досить добре стан нашого народу за панованя намістника гр. К. Бадевього. Чи той стан від тоді поправив ся — се лишаємо до осуду самих ш. читачів. Промова не була у Драгоманова. — М. П.

супокійно і тверезо на оточуючий нас на-
рід, котрий на своїх плечах тоту цілу авто-
номію двигає, котрий всі ті видатки, що
ми тут порішили і порішимо, мусить своєю
працею і кровію заплатити — а побачимо,
що народови зовсім не стало ліпше, але про-
тивно стало далеко гірше, як було перед по-
чатком нашої автономії. Побачимо, що наша
діяльність не принесла народови нічого, по-
бачимо тільки прояви загального недовіря
до теперішньої системи управи в загалі —
як автономічної, так і правительственної.
А може найяскравішим і найстрашнішим до-
казом того недовіря народу до управи краю —
то власне відограваючийся перед нашими очи-
ма факт очайдушної масової еміграції нашого
народу в Росію. Годі казати, щоби у нас до-
си еміграції не було; годі казати що від нас
сего року виїмгрувало більше людей, ніж
попередніх років. Еміграція нашого народу
в світ за очи тягне ся від давна: малисмо
яскраві приміри того, от хоть би в вадовицькім
процесі. На дотеперішню еміграцію майже
ніхто серйозно не вважав — тільки ся емі-
грація, може навіть на щастє, так лучилася,
що звернула на себе велику увагу цілого краю
і держави. А звернено на неї увагу не зі широ-
сти для народу, не з охоти пізнати причину
тої еміграції і зайнятися долею народа, що
мусить робити такі очайдушні кроки, але
з чисто державно-політичних причин. Такого
заінтересованя долею нашого народа я, на під-
ставі дотеперішньої практики, властям на-
шим навіть не імпутую.

У нас в Галичині рік-у-рік умирає 50
тисяч людей з голоду; у нас голодові зарази і хо-
роби не виходять з краю; у нас сотнями тисяч
вивандрують люде що року в Америку,
Бесарабію, Молдавію, Угорщину, — але сим
усім ніхто не журиться. І тепер управляючі
верстви зажурилися не бідю емігрантів
у Росію, але, — скажу просто й отверто, —

компромітацією нашої державної і крайової управи перед сусідною державою, над котру Австрія чулася і мусить чутися вищою що до форми суспільного і політичного життя. Держава, котра поставила собі за завдачу, нести благодать конституційного життя на Восток, раптом бачить, що той самий нарід, котрий після §§-ів і кодексів наших політичних законів, живе і дихає тими свободами і користями конституційними, — без найменшого жалю за конституцією і автономією, кидає все своє тутешнє добро, і громадно тікає в обійми деспотичного велита Востока. Видко, що той нарід ані трохи ніякої втрати не чує.

Що-ж за причина може бути, що наш нарід не цінить конституційних свобод, списаних в наших §§-ах? Або ті §§ не виконуються так як писані, або народ про них нічого й не знає. І одно і друге свідчили би дуже сумно про фактичний стан нашого політичного життя в краю. А, на жаль, обі тоті причини діють тут. Гірко приходить мені тут сказати, що наша політична свобода і вся наша конституція для простого народа на ділі зовсім не існують, мимо того, що в §§-ах вона писана для всіх. Конституція і свобода користування з неї на ділі є тільки для пануючих верстов, і всі власти, як автономічні, так і правительственні, держаться стисло тої засади, що — *quod licet Jovi non licet bovi*, або, як наш мужик каже: не для пса ковбаса! Вам, панове, може се трохи за остро звучить, але кождий з вас в душі своїй мусить бути переконаний, що се щира правда; кождий з вас, зачинаючи від п. намістника, міг би навести тисячі примірів і мене в тім згляді виручити. Вам не ялося з сим виступати, але я хоть трохи мушу близче пояснити того, що я тільки що сказав.

Поминавши вже підвалини нашої конституції, котра збудована на тім, щоби запов-

нити скрізь перевагу пануючим верствам, — навіть з тої одрєбини політичних прав, по-лишених для простого народу, не дозволяють йому користати.

Зачнім від головної річи, від вибору ре-презентаційних тіл. У нас так звані „свобідні“ вибори серед народу так зросли ся з прави-тельственным примусом, що почавши від на-містника аж до остатного писаря в старостві чи раді повітовій, не можуть собі навіть пред-ставити виборів без урядового примусу, без насильств жандармерії. Хиба лише ви, па-нове з більших посілостей, вибираєте собі свобідно, кого хочете, але хлоп з менчих по-сілостей вибирає все при асистенції цілого апарату насильств. У нас, на горе, дійшло до того, що виявлене своїй свобідної волі при виборах, уважає ся для хлопа за найгірший проступок, за котрий тяжко его переслідують, і він натерпить ся за того більше, ніж за не знати які злочинства. Чи то вибори до ради державної, чи до сойму, чи до ради по-вітової, чи хотьби тільки до ради громадскої, — мусить хлоп так вибирати, як хоче ста-роство і йдуча з ним рука в руку рада по-вітова. І бідний хлоп знає, що про инакше не сміє навіть думати, бо насядуть на него: і пан-дідич, і жид дихвар, і староство, і жан-дарми, і рада повітова, і уряди податкові, і власти і не-власти, і его, бідного, так спечуть, що і в десятій воді не вмие ся. А противно, хлоп бачить, ще тоті, котрі роблять усе тільки по указу, тоті мають усякі протекції, на них усі кріз пальці дивляться і все їм покривають.

З того вийшло таке, що свобідні вибори у нас зійшли ad absurdum. Всі хлопи, котрі дбають о своє приватне добро, по просту уті-кають від виборів, щоби си біди не зачепити. Тут мушу зазначити, що говорю не тільки про хлопів-Русинів, але і про хлопів-Мазу-рів, котрим при всяких виборах ліють ся такі самі насильства, як на те малисмо добрі до-

*немає виборів в
м. Миколаїв. Миколаїв
в. Миколаїв*

кази при остатних виборах до ради державної. А коли вже при великих трудах поведешся хлопам перевести вибори по своїй гадці, протів волі пана старости, то однак хлопці з тої побіди не можуть хіснувати, бо протів тих виборів вносить противна сторона, підпирана властями, найбезпідставніщі протести, котрі власти з засади углядвають тільки в тій цілі, щоби не дати запанувати свобідній волі народа. При полагоджуваню тих протестів діються такі нечувані правні аномалії, що протестуюча сторона сама орікає про неважність виборів. Знаємож загально, що напр. при виборах до рад громадских сам упавший вїт вносить протест і відтак сам видає до намістництва посвідчене, чи переведені в его некористь вибори були легальні, чи ні. Розумієся, що він таке посвідчене все видасть у свою користь і сам птверджує, що він допустився при виборах нелегальности, хотьби ті вибори були переведені як найлегальніще. Староство і намістництво опирає ся на тих справозданах, як на не знати яких певних документах і з приємністю уневажняют вибори, котрі їм не на руку випали.

То само *mutatis mutandis* можна сказати і про вибори до сойму і ради державної. Як го пануючим верствам треба справоздана при таких виборах, таке воно від староства приходить. А дуже сумним і деморалізуючим для варода є факт, що староства і ради повітові ніколи не дивляться на моральну вартість віта, котрого вони підпирають, а досить для них тільки, щоби такий вїт при всіх виборах держав з ними, то може собі в громаді робити, що хоче. На всі єго безправности, надужатя і розкраданє громадского маєтку дивляться крізь пальці, а ніякі скарги на него, чи то до староства, чи до ради повітової, чи куди небудь инде, нічого не допомагають, бо він усюди має плечі і оборону, а вже пан староста від того голова, щоби він був вітом

у громаді, доки схоче, хоть, би там не знати які вибори переводили.

Виходить з того, на жаль, таке, що бідні хлопи боряться за пошанованє законів, за ратованє громадского майна протів властей, котрі чейже самі установлені на те, щоби виступати протів беззаконностей і боронити публичного добра. Страшно се звучить, однак воно чиста правда.

Приміри на се далоби майже кожде село. З мого власного досвіду знаю, що всі села в косівськім повіті є так адміністровані. І Данта з его пеклом завстидавби той, хто би хотів обективно виявити, на яких систематичних беззаконностях стоїть уся адміністрація і автономія косівського повіту. З соток образків покажу декотрі, бо, аби все виказати, мусівбим що найменче до кінця сеї сесії говорити: (От напр. Уторопи, Прокурава, Космач, Ясенів горішний (Матіас) Устеріки, Яворів ¹⁵⁵).

Не ліпше дієся і в коломійськім повіті (Балинци, Мишин, Березови, Стопчатів, Хомяківка, Киданче, Слобода рунг. ¹⁵⁶).

І сусідній снятинський повіт не ліпше презентуєся. (Видинів, Хлібичин пільний, Вовчківці, Тростянець, Підвисока) ¹⁵⁷).

Переїдім тепер до шанованя конституційних свобод через наші власти. Тутки вже власти і їх органи не можуть собі ніяк представити, щоби конституція була писана для хлопа. Право для хлопа розуміють староства і жандарми лише в корчмі, на відцустах та ярмарках, але на всякі инчі народні зібраня, хоть-

¹⁵⁵) Тут мали бути наведені докладно факти, зібрані нами. Сі факти тай дальші, означені подібно, ми списали окреме і їх д. Окуневський використав у своїх соймових промовах. — М. П.

¹⁵⁶) Так само.

¹⁵⁷) Так само. — М. П.

би найлегальніше устроєні, коли на тих зборах має ся обговорювати публичні справи, староства дивлять ся дуже кривим оком, і кожде таке зібране уважають уже само собою яко бунт протів правительства. Наші власти ніяк не можуть піймати, що конституційне жите народів стоїть власне на свободних зборах. Таким зборам власти всюди кладуть величезні перешкоди, а як уже не можуть цілком заказати, то якоюсь инчою ключкою доводять до того, щоби ябори не відбули ся, а коли вже збори й відбудуть ся, то всіх учасників, де можуть, переслідують. От вам приміри.

(Балинці, Станіславів З збори і процеси. Тисьмениця. Цістинь. Ілинці. Коломија віче і Баньковскиј (староста). Віча робітничі загально. — Збори Нар. Спілок — Бортники, Долина. За мазурскі кунірації від Вислоуха дізнатися)¹⁵⁸)

Так отже власти не допускають нарід до того, щоби він міг над своїм положенем прилюдно застановити ся і средства поправи свої долі обдумати; не допускають навіть до того, щоби народ старав ся сам собі помочи; не допускають навіть до того, щоби народ болай знав, що у нас існує якась конституційна свобода зборів і слова.

Що до усвяченої конституцією свободи особи і домашного супкоюю, в застосованю до хлопів, то вже нема що й говорити. У нас мимо всяких законів вже вжилося таке, що хлопа кождей старший, від жандарма почавши, наганьбить і набе, кільки хоче, чи то в канцелярії урядовій, чи по за канцелярією: ревізії в домах хлопських і читальнях відбувають ся без найменчої підстави і задержаня яких небудь приписів. А арештувати хлопа, то нікому не робить найменчих скрупулів. Тутки особливо чинні староства на основі патенту з 1854 р. (?), котрий на посміховище

¹⁵⁸) Так само. — М. П.

до 10 1927
Томасі
Даво а

цілої конституції лишив ся ще доси не скасований і котрий всякі свободи по просту касує.

Так отже стоить наша конституція, в застосованю до хлопа. Не дивниця, що він ві благодчти не розуміє і без задуманя таку конституцію мінє за абсолютну управу російську. Хлоп видить, що для него, під зглядом політичних свобод, нема ніяких ріжниць — в Австрії, чи в Росії. І тут, і там він мусить тільки слухати, повинувати ся та терпіти всякі кривди і насильства, і хоть сє у нас діє ся протів закона, а в Росії по закону, то для мужика на одно виходить.

А може у нас з хлопом ліпше обходять ся, ніж у Росії? Мсжє у нас зверхні верстви виховані під впливом конституційної свободи і в почутю рівности всіх людей, дійсно трактують хлопа яко свободного горожанина і рівного собі, так щоби він туткя бодай в своїм соціалнім положеню чувся вищим від мужика деспотичної Росії?

На се годі відповісти: так! У нас, на жаль, усі пануючі верстви в суспільности в своїм обходженю з хлопом ані крихти не поступили поза традиції панщизняні і підданчі. Те ви, панове, самі найліпше знаєте з практики. В устах пануючих верстов і, на жаль, всіх органів властей, хл п злучений завше з епітетами: мурга, пняюга, лінюх і т. д. Таке трактованє на словах, таке трактованє і на ділі. Хлопа вважають усі яко парія, держать ся від него з далека і хиба тоді наближаються до него, коли єг треба використати. Тож не дивниця, щò хлоп наш не має ніякого довірія до всіх сурдутовців.

Скажете, панове, що того, що віками зложидося, годі від разу усунути — на то-ж преці є просвіта, на котру край і держава тільки ложать! Просвіта має доконати, як ви, панове Поляки кажете, uobywatelnienia ludu — має з него зробити свободного горожанина

і подати йому средства до здобуття собі кращого суспільного становища! Правда, що така є ціль просвіти, але чи-ж у нас вона є така?

Наші публичні просвітні заведення, а передовсім школи народні розминаються зовсім з тою цілею. Преціж маємо від кількадесять років кілька тисяч шкіл народних, а рівень просвіти у нас зовсім не підноситься. Статистика вказує, що доси у нас з тих усіх шкіл ледви по двох на одну школу письменних на рік виходить. Сотки тисяч дітей ходять по кілька літ до школи, ба ще й на науку доповняючу, а однак з того всего нема й сліду. Даремний страчений дитьми час, даремні видатки родичів-хлопів, на котрі вони з остатного тягнуть. У нас школи народні вже й заложені не на те, щоби дійсно учити нарід чогось користного, а існують тільки для пустої форми і для польонізації. У нас ві всіх народних школах на Русі ввелося таке, що єдиною заслугою учителя народних шкіл вважаєсся, щоби діти набирали духа польського і калічили по польски, не розуміючи впрочім самі себе. А подаються й інші предмети в язиці викладовім, на Русі в рускім, — то зміст їх так поверховний і беззв'язний, що на умисловий розвій дитини не може мати ніякого впливу. А впрочім хоть би учитель і хотів дещо реального навчити дітей, то не є в стані, бо мусить увесь свій час уживати на абрихтоване бодай кількох хлопців яко-тако в язиці польскім, аби мав чим похвалитися перед інспектором і здобути собі узнанє і протекцію.

З того виходить таке, що народна школа є для дітей чимось чужим, примусовим, де дитина перебуває шість або й вісім літ панщини. Не скажу вже про те, що примус шкільний є чистим absurdum, доки край не

Тільки в
лише 700
в 1927

Значення
нашій
Тужама

постарався о те, щоби убогі діти мали о чім до школи ходити.

Тільки про урядову просвіту. А тепер погляньмо на приватні просвітні змаганя у нас. Нема може в цілій Европі такого краю, не виключаючи й Росії, котрий би в сім згляді стояв низче. Мимо того, що у нас у всіх цюгалніеніе і ошвіата луду на язиці і фразою тою на всі боки кздаєся— то може нігде інтелігенція так мало тих слів не бере на серію, як у нас; нігде інтелігенція так мало не чуєся обозязаною до ширеня просвіти між народом, бо у нас в холодній практиці всі держаться тої засади, що хлопа вчити непорадно. Тому то і всякі приватні змаганя до просвіти народної у нас уважають ся по просгу воружбством і бунтадією, і навіть власти, як можуть, безпосередно й посередно перешкоджають приватним просвітним змаганям. Іще пропаганда раболіпія перед пануючими верствами у нас яко-тако толеруєся, і в тім згляді робить ся дещо для параді, але коли лише хто будь хоть трохи стане просвічати нарід не в дуці польско-панского раболіпія, то на него зараз кривлять ся і старають ся єму перешкоджати всякими можливими способами, а мотиви до такого переслідованя находять звичайно в політиці. Так виступав ся і доси прогів общества ім. Качковского, ніби то за єго уровне москальофільство, а властиво за те, що воно не ділає в дуці польско-панскім. Так само відноситься і до тов. Просвіти, хоть остатним часом зачинають в тім згляді показувати до него більше довірія, але беспечно воліли би вони ще й тепер, аби і Просвіти не було. А по всіх читальнях руских, чи то москвофільских, чи народовских, чи радикальних, то шибаяють ся шавдарі та комісарі навіть о півночи (так напр. сталося в Пістини). А шибаять ся вони, звісно не на те, аби до просвіти заохочувати, але на те, щоби по указу

2

людей від просвіти відстрашувати. Толеруєся вправді Кóлька *rolnicze* на Мазурщині, а у нас на Русі навіть для пропаганди політичної протегуєся, але лиш так довго, доки вони держаться на панскім воловоді, але коли тільки таке кóлька хоть трохи схоче звільнитися від залежності від суспільної ієрархії, то переслідуюєся єго так само, якби першуліпшу руску радикальну читальню.

Так отже наша просвіта зовсім не в силі виробити *uobuwatelniã ludu*, не є в силі впоїти в нарід, як сказав п. намісник, при отвореню сойму, привязавя до краю; не є в силі довести до того, щоби наш хлоп залюбився в наших краєвих відносінах і щоби єму так дуже жаль було покидати край.

Таке то положенє галицького мужика під зглядом політичним, суспільним і просвітним. Погляньмож тепер на єго економічне положенє, котре остаточяо рїшає о вдоволеню або невдоволеню народних мас.

Головним і майже єдиним жерелом удержаня нашого народу є земля і заробок коло землі. Край наш майже чисто рільничий. Більше як $\frac{3}{4}$ людности живе з рїлі і з заробку коло рїлі, чи то яко дрібні властателі, чи яко зарібники. А однак тільки половина землі є в руках мужиків, — половина припадає на більші посілости. Тої мужицкої землі є для мужиків найперше за мало а потім вона обтяжена такими публичними тягарами, що мало що лишаєся на жите для властателя, а врешті і ціле наше економічне законодавство відноситься ворожо до мужицких господарств — по просту нищить їх на користь більших посіlostей. Після статистики, на одну мужицку родину випадає загалом 5 моргів поля, що після виказів міністерства рільництва представляє ледви 150 зпр. річного доходу *brutto*.

Вже сама та сума доходу зовсім не вистарчає для прожиття одної родини через рік. Алеж з того мусити ще мужик покрити тьму тьменну ріжних тягарів публичних і амортизувати свій капітал, вложений в рілю. А самі сталі публичні тягари т. е. податки державні з автономічними додатками і індемнізаційними пожирають більшу половину доходу з рілі. Досить подивитися на перший ліпший платничий аркуш податку ґрунтового, то переконаємо ся, що се правда. Сталый податок державний вносить до 23% катастрального доходу, а додатки краєві, індемнізаційні, повітові, громадські, шкільні і дорогові вносять в більшости случаїв близько 200% податку державного, що значить до купи близько 70% катастрального доходу. До того приходить ще податок домовий з додатками, котрі також мусить мужик з ґрунту покрити.

Се були би сталі тягари, по котрих лишаєся мужикови ледви 30% его доходу з рілі. Але з тих 30% він мусить покрити ще багато инчих несталых тягарів, як: конкуренції на будинки парафіяльні, школи, оплати шарваркові, оплати за функції церковні, процеси, оплати спадкові і цілу купу всяких дрібних драчок — так що якби все се зрачував, то з тих 30% ему безпечно нічого не лишитья, а ще ему й не стане. І навіть дуже дивно, відки мужики на тото все беруть, що вони вже доси не вигибли. Не вигибли ще зовсім то правда, — але систематично гинуть. Дрібна власність топиться в їх руках під тягарем довгів, котрі вони мусять затагати, бо лише з тих позичок можуть жити, позаяк увесь дохід з рілі пожирають публичні тягари. При таким стані не може хлоп в жаден спосіб поправити свої господарки. Через тото мужицка земля чим раз більше винищуєся, і дохід з землі стає чим раз менчий. А тимчасом публичні тягари

чим раз більше тиснуть, бо катастральний дохід прийнято сталий.

До тих грошових тягарів приходить гнет нашого економічного законодавства на малу власність. Всі наші, на жаль, краєві закони відносячися до культури краю, є мовби навмисне вираховані на того, аби мужика до решти знищити. Такий є закон ловецький, котрий все нагадує останки фєвдалізму. Мужик несміє навіть свої власности від диких звірів хоронити, а пани мають право виховувати дику звірину на шкоду мужикам і нищити мужицкі політки. Такий є закон рибацький, відобравший від мужиків весь пожиток з рік. Такий є закон дороговий, котрий всю роботу коло доріг звазив на дрібну власність, на мужиків, котрих, якби на сміх, поставлено що до роботизни на рівні з тисячоморговими обшарами панськими.

До таких законів, економічно руйнуючих малу власність мужицку належить і закон гіпотечний, котрий високий сойм видав для урегулюваня стссунків малої власности, а він вийшов в практиці на погубу єї, і може жаден закон тільки тягарів і оплат не наложив на малу власність, як власне закон гіпотечний. Розумію тут обовязок легалізації контракту, такси інтабуляційні а вкінци обовязок урегулюваня стану табулярного відповідно до стану фізичного посіданя, котрий то обовязок по просту руйнує мужиків. Тут наведу один яркійший примір (Слобода рунгурська і Рунгури, повіту коломийського¹⁵⁹)

Такий страшенний гнет на менчу власність витворює рік річно чим раз більше пролетаріяту рільного. Пролетаріят той твориться раз через парцеляцію дрібних ґрунтів, бо хоть загалом, як скажемо, випадає по 5 моргів на мужицку родину, то фактично

¹⁵⁹) Мало бути обговорено докладно. — М. П.

земля мужицка так розділена, що майже половина мужиків не має навіть одного морга поля. А впрочім в прирівнаню до пролетаріату западних країв, то всі наші селяне, хотьби багаті, є пролеріями.

Весь той, безземельний і малоземельний рільний пролетаріат обмежений на зарібки. Деж тих зарібків тим міліонам народа шукати? Промислу у нас нема майже ніякого, а де він є, то заледви затрудняє частину міських мешканців, а весь сільський пролетаріат обмежений на заробок по панських ланах і лісах. Який же то заробок? Чи можна з него хоть по собачому вижити? Чи 10 або 15. кр, денно за тяжку роботу на студени вистарчить хоть на половину належитого прокормлення денного? Чи може тих 50 або 60 зр. річно, що пан дає наймитови, котрий має з того і віктуватися, і одягатися, і одержувати родину, можна вважати таким заробком, щоби при нім хоть дихати? Поминаю вже, що обходженеся у нас з наймитами та робітниками є чисто варварске і треба хіба нашого віками пригнобленого, з усяких чувств людських обдертого мужика, щоби з зимною кровію таке терпіти; треба крайної нужди і загрози голодової смерти, щоби чоловік добровільно тому піддавався. Ба, у нас декому ще й того за мало було: аджеж не так давно розбивалися в сій палаті і за бучками для мужика-робітника, яко додаток до тої щедрої заплати.

Табож і тих тяжких зарібків у нас за мало для всеї маси пролетаріату. А за мало не так може задля числа пролетаріату, як задля безграничного визискуваня сил наемників. Нема у нас жадного урегульованя стосунку рільного робітника до рільного капіталіста. Рільний пан-капіталіст не має над собою жадного закона промислового, котрий би хоть трохи границі визискуваню поклав. Рільні робітники не мають найменчої прав-

ної охорони і помочи, навіть такої, як промислові робітники. День праці наймита двірського зачинається у нас літом о 4-ій годині рано а кінчиться о 11 годині вночі, значить 19 годин, а лишніх 5 годин ночі мусить наймит іти пасти худобу, так що і дримаючи робить панську роботу. Де отже при урегульованих стосунках робітничих треба би найменче 2 робітників, там пан-капіталіст обробляється одним. Не дивниця, що наші рільні пани-капіталісти так противляться впровадженю робітничих охоронних законів і до господарки рільної.

Законне урегульованє стосунків робітничих, сотворене кріпкої організації поміж робітниками рільними могло би ще багато зарадити лихови і конечність еміграції на довгий час усунути. Скажете: тут винна непорядність самого рільного пролетаріату, і сам п. намістник в тім згляді мав слухність, коли сказав: „wrodzona niedoleżność naszego ludu nie daje mu rozpuścić szerszych zagonów dla zdobycia sobie szerszego zarobku“. Але-ж винні й власти, що не дозволяють запускати таких „szerszych zagonów“. Власти не дозволяють мужикови-робітникови організуватися в свідому клясу, і стрейками та змовами здобувати собі „odpowiedni zarobek“. А хиба п. намістник виразивши сам жаль над тим фактом, буде таку свідому клясову організацію протегувати? І дійсно, слухність також має пан намістник, сказавши, що мужик-робітник „złe rozumie swój interes chleba“. Він ограничається на пісній несоленій картофлі, хоть при ліпшій клясовій організації міг би вже хоть таку платню здобути, щоби мав усе кусень здорового хліба і хоть раз на тиждень мясо.

Таке то положенє мужика в нашій краю. Політичво пригноблюваний, суспільно упосліджений, в темвоті удержуваний, економічно визискуваний, без правної охорони, без

найменшої надії на поліпшене, а противно стоячий над пропастію голоду і нужди. Цілком натурально, що в такому стані хапає ся він кожної стебелівки ратунку, і вишукує сам собі пораду, як може — бо від інтелігенції в тім згляді ніякої помочи не має. Сам собі вишукав дорогу в далеку Америку, сам знайшов для нас зовсім тайні дороги до еміграції в Росію. Тут безпечно жадна інтелігентна рука яких небудь політичних поглядів не ділала — тут ділала стихійна сила нужди, котра звернула маси народу туди, відки незаними нам дорогами і способами доходила якась може лише фантастична і цілком фальшива чутка про ліпший гаразд. Що той напрям еміграційної течії випав так фатально для політичного становиска нашої держави, то не винні тому, як то слушно п. намістник сам сказав, ніякі політичні переконання, а винна тому ціла адміністрація державна і автономічна нашого краю, котра мужика до представленого по вище невідрадного стану довела.

Може сей факт застановить трохи наші пануючі верстви; може не скінчиться все тільки на пустих проголошеннях теплих фраз, хоть дуже слаба надія на те. П. намістник, яко представитель власти державної, яко зверхній виконавець всієї адміністрації в загалі, державної автономічної, згадав лише про потребу праці над „*umogalnienie i oświecenie*“ народа, своєю дорогою не сказавши якого рода *umogalnienie i oświecenie* він розуміє, але ані трохи не натякнув на те, щоби сотворити тут для мужика справедливіші стосунки політичні й економічні і щоби взятися до ґрунтовної переміни тих стосунків на користь робучого люду.

Доси такого напрямку в публичній діяльності всіх наших домінуючих політичних партій в краю, руских і польських, не було, а змаганя нових організуючихся партій, котрі

власне поставили собі за ціль озвонну переміну наших політичних і економічних стосунків в користь мас народа, переслідуються на кождім кроці. Так переслідуються змаганя робітничих партій, так ставляться правні й неправні перешкоди рускій радикальній партії, в імени котрої я оце маю честь до вас промовляти.

Руска радикальна партія, молода вправді і тільки що організуючися, поставила собі за ціль довести рускі маси мужиків до свідомости політичної, до вибореня загального безпосередного голосованя і до здобутя тим способом політичної сили потрібної для того, щоби наші суспільно-економічні стосунки перемінити в користь працюючої маси—щоби наші уполсіджені, темні мужики стали свідомими, образованими горожанами, і щоби їх економічний бит був забезпечений і давав їм можливість по людски жити і користати з усіх благ культури й суспільного поступу. Впрочім я думаю, що панове знаєте близче програму тої партії, котра два роки тому була публично оголошена. Тага партія працює над тим, щоби маси нашого народу тутки в краю чулися вдоволеними, щоби не потребували, — як каже п. намістним, — шукати десь за границями рю. Головні змаганя радикалів сталися вже теперки змаганями мас народа, де він хоть трохи є свідомий, і народ сам зачинає чути, що тільки тою дорогою вийде з суспільного заволоду. А усунене того суспільного заволоду є першою умовою безпечности держави, бо в критичних хвилях рішає у мас народа тільки почуте добробиту.

Сю бесіду говорю при сій позиції, видатків на сойм кравий для того, що бажавбим, щоби ся палата, яко важне законодавче тіло схотіла на се положене мас народа в краю звернути серіозну увагу і схотіла щиро ділати в напрямі поправи тих стосунків; щоби сей наш

сойм став на становиску цілковитої автономії і на становиску повних неограничених горожанських свобод — щоби всюди їх боронив і в тім дусі впливав на розвій і поступ наших конституційних законів; щоби стояв на становиску розширення виборчих прав мас народа, на становиску загальної, всесторонньої реальної просвіти цілої маси народа; на становиску широких і радикальних реформ економічних в дусі цілковитої економічної еманципації мас народа.

Маю надію, що колись мусить сповнитися се мое бажання, бо інакше, коли дотеперішною дорогою будете уперто далі йти, то впаде на вас відповідальність за всі о много страшніші від сеї еміграції суспільні катастрофи, відповідальність за те, що малисте можливість

(Кінця промови, невеличкого, нема. Було в ній сказано, що польська соймова більшість могла відвернути суспільні катастрофи в Галичині, та не хотіла того зробити. Промова кінчила ся заявою дра Т. Окуневського, що він буде голосувати проти бюджету. — М. П.).

27-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

12/24 Яанв. 93. Улиця Денкоглу. Софія.
Високоповажаниј Земляче,

Забули ви мене зовсім! — і це мені жалко двічі, раз особисто, а в друге ја застајусь без Ваших вказівок стану річей у Галичині, а це підрива мені можливість служби посередника між галичанами і українцями. Ја певнісінькиј, шчо службу цю ја веду в загалі не дуже добра. так, на лихо, ніхто другий не јавляјесьа мені на зміну. Хиба Кониськиј !!

Починаючи тепер на ново розмову з Вами, — не мною перервану! — ја не можу обминути пригоди Вашого розриву з ред. „Народу“. Мушу сказати, шчо ја не дивувався тому, шчо Ви не підписали першої програми „партіји“, — дуже обстракт(н)ої. Про це писав ја П-ку, як і против таких статей, як „Радик. Посол“. Моја думка була, шчо не так треба говорити про партію, як про справи народні, котрі треба виводити на світло. В 1891 р. до такого ј повернулась праця „партіји“, котру підпирали ј Ви. З сего боку приступ Ваш до кльубу народовців, по мојему, був помилкою — як вийде помилкою все, шчо зраховано на сталість теперішньої політичної еквилібристики в Австрії гр. Таафе. Једина практична політика в Австрії, а надто в Галичині по мојому може бутити, котра основана на думці, шчо теперішні еквилібристи безпремінно зламлять ноги, — і котра, чекаючи цего кінця буде старатись просвітити народ і організувати його, шчо б він міг стати за свої інтереси, а не за еквилібристив.

Мені здяється, шчо все, шчо сталось в остатні місяці в Галичині, починаючи од еміграції і кінчаючи розривом між самими народовцями, зтверджа те, шчо ја говорю.

Інтересно, що будуть (робити) тепер народовці в будучій сесії сојму? Шчо б викликати Вас розказати мені шчо небудь поучаюшче про такі речі, ја питају Вашу думку, чи не добре б було, як би з боку русинів був зроблений внесок про парламентську анкету справи еміграції? Инакше вся розмова про цю справу звернесь на попівщину і, — в кінці все таки језуїтська „реформа“ пројде.

Не памјатају ја вже чи писав ја Вам, чи передавав через Вашого брата, шчо ја вспів ужити в К. Ст. Вашої дописі про Буняку. Чи не зібралось у Вас ішче чого про него?

Коли ви цікаві провідати шчо про нас особисто, то ја скажу, шчо здоровља моје цей рік ліше, але все таки ні к чорту не годи(ть)сьа, шчо хлопця нашого ми мусили зоставити в Парижі, страха ради карантина, а також дља науки, — і шчо багато је шансів, шчо літом усі переберемось у Париж.

Жінка моја ј дочка Вам кланьајутьсьа

Ваш шчириј прихільник

М. Драгоманов.

33-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

(писаний між 24/І і 13/ІІ. 1893.)

Дорогий та Ласкавий Земляче!

Двічі я урадовав ся Вашим письмом : раз що Ви до мене написали власне в ту пору, коли я найбільше відчував потребу з Вами поговорити а потім щом вичитав в нім що Ви чуетесь здоровшими. Слабість Ваша нас тут пригнобила була.

Тямлючи, що Вам наймиліше діставати вісти з самого жерела — абз (,) як Ви кажете „сирого мяса“ посилаю Вам сим разом 3 письма : письмо мого товариша адвоката Олесніцкого — чоловіка по мовму дуже спосібного, котрий як колись обійме керму політики руско галицкої в свої руці то певно она краще і скорше піде в перед (описує він хвилі перед послідними зборами народної ради у Львові) 2.) лист мій до митрополита Сембратовича 3.) відповідь Сембратовича. Листи довірочні, я чую що навіт грішу посилаючи їх Вам до прочитаня, але най сей мій поступок грішний буде мироку, як вірю я в щирість і хосенність посередництва Вашого між нами а Українцями.

До листу мого написаного до Митрополіта вважаю незлишним додати одну увагу. Ваш голос щоб важкої в послідних часах у нас події — еміґрації наших селян до Росії не заблагнити в kwestії попівекій (,) на котру то дорогу друлив ві звістний рескрипт Намістгика Баденього — був дуже на часі — і о скілько я вважаю (,) приймив ся між освіченою у нас публікою а причинив ся до того і наш Франко своїми статями в „Курґері“. Мнї отже ясно, що еміґрація селян і причини (,) котрі ві викликали (,) зовсім що инче а що инче реформи нашого священства. (Не знаю чисте читали мої статі в Ділі про еміґрацію — в них я свої погляди на еміґрацію висказав) Та коли я уважав за потрібае написати письмо до Митрополіти то виходив я з слідуючого погляду на справу — погляду — котрий мене ділить від Павлика і теперішної редакції „Народа“. Хоть я поділяю гадку Павлика а з ним і теперішого „Народа“, що віддане політики в руці священства ¹⁶⁰⁾ булоби погребанем нашої як і кожної народної справи (,) так само як і просвіта ведена або прокровительствована самим священством ¹⁶¹⁾ до жадного путьного результату не доведе (пригадую собі як один раз — еще за моїх хлопчих літ один уніяцкій священник ¹⁶²⁾ тепер він деканом став — з емфазою другим товаришам своїм ¹⁶³⁾ в хаті мого батька толкував що просвіта народна то попівскій „ґріб“) — та не можу я жадною мірою так далеко іти (,) щоб

¹⁶⁰⁾ „Священства“ написано д. Ок-им тепер, а в ориґіналі стоїть „попів“. — М. П.

¹⁶¹⁾ „самим священством“ написав д. О-ий тепер, а в ориґіналі стоїть „попами“. — М. П.

¹⁶²⁾ „Уніяцкій священник“ написано д. Ок-им тепер, а в ориґіналі стоїть „піп“. — М. П.

¹⁶³⁾ „Товаришам своїм“ написано д. Ок-им тепер, а в ориґіналі стоїть „попам“.

аж тішити ся як того руского попа иноді незаслужено б'ють, як він в наслідок переживших ся законів о патронаті -- конкуренції церковній і парохіяльній -- в наслідок *jura stolae* з дня на день вікчемніе — що раз слабшого ума молодіж тому станови ся віддає. Коли культурний стан нашого селянина ещєму незволяє обійти ся без попа (про Ваших анабаптистів скажу пізніше) то хотів бим мати того руского попа чистого (,) чесного чоловіка — чистого характером і совістю (,) з дисципліною як у жовнярів і з таким же пожертвованєм. Менеб тішило мати такого руского попа. Ваша статя недавна в „Народі“ (,) щоб визволити Церков з під впливу власти політичної, під котрій то вплив допомогли — коби здорові — захвати церков — самі наші рускі попи (,) коли їх було щось кільканацять послів в думі державній (,) та ухвалили маевий закон з 874 р. — не противна здає ся моєй думці. Та у Павлика інакше (:) чим попови гірше тим більша потіха — чим попівство безчесніше ¹⁶⁴⁾ тим ліше для народа Я цього не розумію — і тут ми найперше інстинктом а потім думками і в бесіді з редакцієв Народа ся розійшли. За ці мої погляди назвав мене Данилович (,) що я народовец чистої крові а не радикал.

В тім дусі написав я лист до Митрополита а о скілько і як Митроп. на него відповів прочитайте собі в єго листі.

Коли Ви уже самі згадуєте про то що я розійшов ся з редакцієв Народа то розповісти міні випадєє про другу важнішу причину нашого недорозуміння. У Павлика заприятив я — при всій єго скромности личной одну манію: стати генералом радикальної

¹⁶⁴⁾ Такої дивоглядної думки у мене ні в кого з радикалів ніколи не було: я-ж навіть воював проти „безчестя“ (розумію: нечестности, а не гонорів) попівства. М. П.

партії. Ну (,) себ ще не гріх — коби по розумному попри то діло робити! От завелась у нас еміграція — іди туди — зорганізуй чи з сего чи тамтого боку кордону рух — подай тим несвідомим елементарним силам народу свідомий напрям (:) варт будеш статись генералом — най буде і радикальним. Але ні (,) він сего не зробив — т. за то дразнит він темні інстинкта у мас народу (.) Возив ся я на ті віча радикальні — та се просте „Bauernfängerei“: „Романчук запродав ся панам“.... — „зрада“ кричат мужики. Рускі посла нічого в соймі не робят (,) нічого не знають (,) одні голосуют за, другі протів конверзії та самі не знають для чого (так пише Хлібороб) а пятаку (!) на день берут! Добродій Павлик добре знає як то іменно рускі посла сиділи по нечах та студіювали справу тої конверзії та який то хосен маюг посла з тої пятакі у Львові (,) алеж і знає який то ефект викличе у бідного руского мужьяка „пятака“ на день! І чому-ж не ужити такого аргументу (,) щоб тільки захватити маси народні в свої руки. А тим час ом масам народним все одно — най би і від чорта сшилила полекша в податках (,) най би і в хінськїм язичі прислали му декрет (,) що він процес з сусїдов виграв — він го радо прийме (,) не оглядаючись чи се му виборов народовец (,) радикал чи москальофіл чи польський шляхтич чи німец (,) аби лиш без єго труда і жертви дано єму се було. З сим пересвідченєм (,) що якому будь народови усе добро маєсь дати даром а не власнов борбов я згодитись не можу ¹⁶⁵⁾ Що тільки через радикалів всяка

¹⁶⁵⁾ Майже все отсе чисті непорозуміння, що до радикалів, в тім числі й що до мене, котрий нічогосінько такого в „Хліборобі“ не писав, ані на вічах ані приватно не говорив, ні на які ефекти, генеральство радикальне, захоплене мас народних у свої руки не по-

Видіти в газеті „Хлібороб“

благодать на маси спливе (,) що лиш радикали добра мужикам бажають (,) не пересвідчит по моему нікого без відповідної роботи і пахне по моему самодурством. Більше тихої роботи а менче крику не завадилоб а горячкове гонене за захваченем мас народних в свої руки тільки шкодит роботі. На тім пункті ми згодитись не могли а за мій заміт Bauernfänger-ства роздразнились ми.

В погляді на наше селянство ми також розходии ся. Павлик любить его до заслїпленя, апотеозує его природний змісл — навіт его грубі інстинкти¹⁶⁶⁾ — у мене зродилось в політичнім взгляді пересвідченє: *der Mensch beginnt erst von der Opferwilligkeit zu den öffentlichen Zwecken.*

От такі ріжниці розділяли нас заєдно від себе та вишлили наїонець на верх публично при нагоді мого приступленя до Ро-

лював, ні про яку працю послів (окрім хиба д. О-кого) не знав. — уже й не кажучи про те, що я просто не спосібний на та ке войованє з ким небудь, яке закидає нам д. О. Що віча радикальні були серіозною школою політичного освідомленя народних мас а не „Bauernfängerei“ — що радикали ніколи не домагали ся дурничок для селян, але домагали ся від селян власне боротьби, на те, між иншим, аби „інтелігенти“ працю їхню обертали в їхню користь, а не проти них — се може всякий сконстатувати з першого-ліпшого врадикальних часописей. Що-ж до об'їздки мною захоплених еміґрацією повітів та ще й організації еміґрації, — то на те у мене не було ні часу, ні засобів, і воно переходило й сили одної людини, хотьби то був всесвітний велит. — М. П.

¹⁶⁶⁾ Що до „грубих інстинктів“, то се помилка д. О-кого; недостачі жертволюбности на публичні цілі также годі закинути нашому селянству радикальному. — М. П.

манчувівського клубу. Сей крок і Ви осудили — тому ж хочу про се где що сказати: Ще підчас послідної осінної сесії мину (переч. „стало“) а так само Романчуку (,) Телішевському і Січинському було ясно (,) що з політиков нової ери — і зависимости від правительства належит зірвати і пійти під тим взглядом — т. є. независимої опозиції на ту саму дорогу, по котрій ішлисьмо на початку каденції соймової. Недавне офіційальне зірванє з новов еров на послідних зборах народної ради і лист Олесніцкого тут долучений пересвідчит чей і Вас (,) що я що до своїх товаришів соймових (Барвінського — як знаєте нема між нами) не помилув ся був ані крихіткі. Коли клуб соймовий народовскій зібрав ся в послідних днях сесії на нараду в цілі уконституованя і мене там запрошено (,) я зажадав (,) щоб викенено з програми всякій натяк на яку будь а передовсім гр. католицьку віру. Сему жаданю мому вдоволено. Я чув, що в душі між нами принципіяльної ріжницї уже не було. Січинський домагав ся безвзглядної опозиції, Романчук вторував му а лиш чекав на відповідну хвилю до зірваня з правительством — Телішевскій (,) цілов тов еров і родинними нещастями пригноблений (,) радий був видобутись з того всего. Мимо того всего я (,) щоб становиска (,) яке собі радикали в послідних роках вибороли (,) не запропастити і формальним приступленєм до Романчуківського клубу їх відрубности не затерти (,) виміг ем від клубу народовского (,) щоб приступленє мов так в клубі як і офіційально по за клубом прийнято з застереженєм вільної руки в справах економічних і соціальных¹⁶⁷⁾ застерігаючи собі право рішати в котрій справі я хочу мати вільну руку. Мину

¹⁶⁷⁾ Др-ів дописав з боку: „в дежаких“, а дальші слова „в гдеяких квестіях“ підчеркнув — М. П.

здавало ся (,) що того аж надто досить було! Але недовіряючи ще собі чи не робю помилки я маючи нікого другого з радикалів під руков удав ся до Франка і поспитав его о суд заків я до Ром. приступив. Франко без найменшого скрупулу сказав (,) що так зробити належит — був лиш тої думкі (,) що належит спеціально вчислити квестії, що до котрих я застерігаю собі вільну руку а не казати „в гдеяких квестіях“. Міні видало ся мов заявлене лучшим і так я зробив. Радикали (,) признаючись всегда що они націонали (,) повинні були по моїй гадці з моїм кроком зсолідаризоватись, в застереженнях моїх своєю окремішністю політичну аж надто досить забезпечену видіти а не публично мене вирікати ся. В клюбах парламентарних не такі ще ріжницї принципіальні заходять а до вспільної акції¹⁶⁸⁾ лучат ся члени поодинокі (,) щож доперва тут, коли de facto ані Січинський ані Романчук ані Телішевський ані тепер Гаморак ані Савчак не тільки не противні підношенню економічних справ селянських в парламенті і соймі (,) але з цілої душі б піднесли, коби лиш знали з котрого боку до них взятись, аби лиш що з того вийшло. Ходити при таких обставинах (переч. „собі“) в Соймі самопас — для того тільки що я „радивал“ а не „народовець“ видалось міні дитиннов амбіційів і то було головним мотивом мого приступленя не до новоєрського — але до народовського вклубу.

Коли я це усе в Коломні моїм товаришам розповів (,) признав зразу Данилович (,) що властиво при моїм приступленю до Романчука уступили Народовці, принявши все то чого я хотів (,) але опісля заявили міні Коломийські радикали, що я сего кроку уже за дня сего не повинен був робити, бо

¹⁶⁸⁾ Слова „до вспільної акції“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

народовці безконечно ворожо відносять ся до радикалів (Тогди був свіжий поганий факт непринятя Франка до Тов. Шевченка)¹⁶⁹⁾

Моя гадка (,) що я сеї ненависти партійної до сойму вносити не повинен — не удержалась і мої товариші рішили в Коломиї випечатати то заявлене в Народі, що они з моім приступленем до народовского клубу не маюч нічого вспільного.

Від того часу трохі не піврік минув а я в цілій покорі духа признаюсь, що до тепер не виджу в чім властиво мій гріх лежить. Заміт Ваш найбільше мене тепер застановляє, бо я пересвідчений (,) що зроблений він без всякої партійної анимозії. Прощу Вас (,) напишіт мині для чого Ви так думаєте? Я припускаю (,) що хоробою всіх Галичан (котра певно часто і мене не минає) єст невидержалість і нетвердість в принципах — обясніт отже по Вашому (,) радо дам ся переконати.

Коли партія наша радикальна з кінцем тамтого року стала якось заникати — що радикал то инчої думки — я може бути в почутю слабости тої партії сказав собі: „Kannst du nicht das Ganze bilden schliesse dich dem Ganzen an“. До тогож я старав ся — живучи в тогди хоть на довго у Львові скляяти Львівских своїх одномишленників, щоб хоть редакцію „Народа“ перенести з Коломиї до Львова. На Коломию достаточню по моему „Хлібороба“ а така часопись, котра має бути посередником між культурними ідеями западу а Галицкою рускою суспільностею — трактована більше засадничо як агітаційно (,) повинна непремінно держатись столиці краю. Та мої заходи скінчилися на нічім (,) бо не стетало до того чоловіка у Львові.

¹⁶⁹⁾ Др-ів підчеркнув слова від „поганий“ і зачеркнув з боку. — М. П.

Питаюся иноді совісти своєї власної, чи прецінь я не хитру сам перед собою (,) приступаючи до Клюбів Ром. за для того щоб статись в світі політичним „можливищем“, бож звісно при теперішній загальній реакції в Ціслітанії посеред шляхетчини польської „радикал“ то не принадна реклама для політичної кар'єри — та совість моя відповідає мені: Не в тім гріх (,) щом приступив з застереженням певним до Клубів Ром. але в тім може бути гріх, як я там держатись буду. Товариш мій Січинський сказав по моім приступленю до Клубів: я радий з того, бо тепер я безпечний, що ми рабами не ставемо¹⁷⁰⁾ (Тогди ще офіційально з новов еров не зірвано). Я справді в тім дусі подав руку моім товаришам — та може бути, що в тім добросердію похибка лежить. Надіюся, що Ви в тім взгляді мені відповісте.

Питаєтесь Ви мене в листі своїм чи не належалоб в соймі (так я Вас розумію) при найближшій сесії зробити анкету (,) котраб піднялась задачі розслідити причини еміграції наших селян до Росії? Таку анкету запропонував ще тамтої сесії зробити в виділі краєвим Савчак. З разу — так оповідав мені Савчак (,) пристали на то майже усі члени виділу краєвого¹⁷¹⁾, та коли прийшло рішати чи Савчак має яко делегат Виділу їхати розсліджувати справу на місці — зямали виділові справу. В Соймі оно можливо і я предложу справу Клубови. Ёслиб люди з веснов знов рушились тудя — на що не заносит ся зрештов — то певно згодив би ся на такий проект і цілий Сойм або хоть більшість членів ёго.

¹⁷⁰⁾ Слова від „бз“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

¹⁷¹⁾ Слова „виділу краєвого“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

На кінци згадаю ще про Ваших анабаптистів. Я постановив собі в одній або в кількох читальнях прочитати Вашу статтю нашим селянам та прислухатись їх бесіді після того. Як буде усе напечатано то непременно зробю. Поки що я рад би знати одно: Що єст послідною метою тих статей? Чи Виб хотіли, щоб наші селяне справді прилучили ся до тої секти — значит ся пропаганда релігійна у самім споді має в ціли уморальнення селянства (,) чи маєте ціль політичну (:) зрушити маси приступнов і найбільше зрозумілов для них ідеєв, заґріти до якоїсь вижшої гадкі а потім спрямувати в соціяльний бік?

Я говорив колисьто в Коломні з Гарасимовичем про сю справу. Він єи понимав яко пропаґанду релігійну — мовив (,) що хтось там ім навіт пропонував (,) щоб старали ся ширити штунду між нашим селянством (,) але они це узнали за невідповідне брати ся за таку середновічну роботу. Цікавий я, що мині скажут самі селяне. Про се я Вам напишу.

На сей раз буде досить!

Ваш Окуневский

P. S.

Перешліт або кажіт мині переслати коли ласка тот місячник Кієвскої Старини (,) в котрім випечатано про Буняку — в такий глуши як я живу — нізвідкі дістати. Та мав би я до Вас ще одну просьбу зовсім личну. Коби ви Ви мині переслали свою фотографію. Був би я Вам за се вдячний.

Долучені листи прошу мині назад прислати. А Вповажній Добродійці пересилаю мій глубокий поклін.

**Лист дра Т. Окуневського до митрополита
Сильвестра Сембратовича.**

(18. XII. 1892¹⁷²)

Ваше Високопреосвященство Отче
Митрополіте!

Кажут, що царям і князям найтяжше довідатись правди. — Може і з нашим Митрополітою — подумав я собі (,) так, — може і его окружили люди закриваючі лестними словами перед Ёго очима пропасть безчестну а Він не видачи єї веде туди ціле своє священство. — Так я подумав собі і — рішив ся на се письмо. — Чи здасть ся оно на що — Бог знає — я одно чую: чую, що хочу правду сказати а минувшість моя дає може хоть трохи запорукі, що я боронячи правди — навіть супротив Свого Митрополіти (,) скорше нечемним як лестним бути можу. — В такій тяжкій добі як тепер уважаю послідне більшим гріхом від першого. — Дві річі спонукали мене особливо до сего кроку:

1) Звісний рескрипт Намістника до Епископів наших в справі еміґрації наших селян до Росії, —

2) очевидне стремлене правительства — особливо краввого і вижших наших польскопаньских сфер до відданя Ёзуїтам вихованя молодежи нашої духовнєї та захованє ся нашого Епископату супротив обох сих подій.

В першій справі не вразило мене так дуже, що нашим бідним пригнобленим священникам посмів в зухвалости своїй верховник власти політичної тавий тяжкий заміт зробити, -- сего зрештов треба було нашій

¹⁷², Копія сего листа, зладжена самим драом Окуневським, була в руках Драгоманова. З тої копії передав мені др. Окуневський копію, котру й друкую. — М. П.

Нієрархіі Споґєсзnej до дальшого безперешкодного веденя політики в нашім краю і до відвернення уваги від властивої економічно-соціальної нужди, за котру власне ті пани винні і чомуж сего не зробити? — Тяжкож прецінь ім публично признатись, що то они і їх предкі через порабощене селян, відобране ім всякої личної свободи, присилене їх до панських ланів мов який інвентар робочий (,) потім через несовісне переведене регуляції сервітутів і через „святу“ пропінанцію зробили з чоловіка — індолентного бездушного раба — коли не скотину, котра тепер очевисто не може від разу почувтись повним чоловіком — готовим для вижших цілей посвятити свою пригату а животіючу лиш з дня на день тим більше що тому недавному ще рабови землі а тим самим і хліба не стало, бо що краща земля панською стала. — До таких річей тяжко признатись і через те той тяжкий закид зроблений руским священникам зовсім зрзу-мілий. І Намісник — хоть він на словах вірний слуга свого Монархі — в душі польський Пан! Та безконечно дивує мене а зімлою певно більшу половину здорової рускої а навіть польської інтелігенції як могли Ви Високопреосвященний сей рескрипт прийняти? Чому не стало рускому Метрополитови відваги постояти о честь свого Священства і кинути Намісникови в очи тим рескриптом так, щоб на всегда почув свій лукавий крок? В мині кров бурит ся, коли згадаю на ту хвилию і спитаю себе: гдєж наші Князі — Князі Церкви?! Перед силов Митрополитів колись королі дрожали — а тепер...?! Як можна було таку справу вмісто самому оборонити честь своїх підвласних, немічних, всякими політичними законами, старостами, патронами і Бог зна ще чим пригноблених руских священників переказати з легким серцем самообороні того бідного сільського попа?

Чи ж тому попови на якійсь там голодівці з жінкою і дітьми боротись з Намістником, коли Митрополит мовчить?!

З усеї душі Вам Високопреосвященний скажу: будь я на Вашім місці, то я бим не смів вкрити своєї голови Мітров Яхимовичів, докібим тої плями не змив.

А представте собі Високопреосвященний Отче яким би животворним духом повіялоби сеї хвилі між бідними рускими священниками, еслиби они почули, що Митрополит їх вожд — їх добрий пастир в місто скликувати їх тепер на параді як почитати Ювілей Папи римського, прискочив з усеї сили до оборони чести свого священника і хотьби свій архієпископський престол і свою мітру на вагу поставив а від свого не відступив (,) упімнув ся хотьби у корони о віддане чести, котру его слуга лукаво потолочив! Яку моральну силу зискалибсьте тогди у свого народу?! А так що?! Парад церковних було уже не трохі (,) але від них народови ні тепло ні зимно. —

Високопреосвященний Отче! дайте доказ кращого характеру і сили духа! Жертва на висоті Вашого становиска для чести народної принесена — се річ велика — она загіє тисячі сердець до славних чесних високих діл. — Загійте до тих діл душі молоді а не деморалізуйте їх немочев — трустостев!

А тепер про друге:

Про латинізацію нашого обряду тай про віддане нашого семинара під провід єзуїтів.

Високопреосвященний Отче! Чи суть між Вашими дорадниками люди, котрі в силі суть глибину сеї справи змірити і всі консеквенції ві предвидіти? Не лиш з боку церковного. — Вас звуть не лиш князем Церкви (,) але в браку інших і князем народу. — Той нарід не має ще крім руских священнических родин своєї виробленої ін-

телігеяці, котра у всіх народів цивілізованих повинна бути двигачем ідей народних і за вижші культурні добра того народу постояти винна. — Підчас коли латинський священник в нашім краю держав ся заедно і держить ся тепер еще бездушно лиш клямкі паньскої, навіть такий, котрий з простого народу вийшов — то руский священник хоть се му на шкоду виходило і виходить, розпинаєсь за тверезостев мужика, закладає дия него читальні, каси пожичкові, шпіхлері громадскі, парцелковє лани паньскі, даєсь тяжко зневажити послідній сволочи при голосованю за руским хлопскім кандидатом (,) руска попівна учить чоґо вмє рускі діти мужицкі а трохі не всеї теперішної інтеліґенції рускої, священник батьком або дідом був. — Колиж Ви Високопреосвященний той одинокий корінь — ті одинокі гнізда (,) з котрих яка така руска інтеліґенція виводила ся знищите і нічо на то місце не поставите крім Целебсів і Сзуїтів — що тоґди буде? Свідомість народна прокинулася у нашої світкої інтеліґенції дуже не давно а поповичі світскі еще не відробили народови того (бо не сотворили ще до тепер досить сильної світкої інтеліґенції) що їх батьки священники на їх удержанє і виобраюванє від народу взяли. Позвольте най відроблят!

Зі становиска чисто демократичного радикального можеби і лучше було, якби найскорше завести целібат, бо не затемнювалиби ся так народні справи клєрикалізмом як до тепер, где зі взляду на священників — батьків родин не одно промовчати належало. — Лучше булоб певно і для дисципліни церковної, але коли згадаю, що тоті усі бідні средства нашого народу, котрі тепер пливають на вихованє якої такої інтеліґенції рускої (,) через руки Целебсів Бог зна куди попливуть, то мені жаль і страшно стає і людей наших і праці їх гіркої. —

У Ваших руках по семінарах така чудна молодіж — свіжа, горяча, рвуча ся до нових ідей, до світла ; чиж для тої молодіжи нема між тисячами руских священників, або чиж не можна би хоть підготовити хоть одного чоловіка, котрий би не тероризмом, не ревізіями та ексклюзіями але світлом свобідної науки і теплотов сердца вбудив у неї любов до вищих, кращих річей. — Природа, поезія, краса правдива — най она буде грецко-індійско-арабска чи яка хоче (,) не може бути ідеям Христовим противна. Ідеї не згнобить ректор ревізієв — не прожене ексклюзієв.

А на тлі тої всесвітної науки і правди Христової моральної знайшлиб під таким проводом молоді адепти священнического стану певне місце в своїм серцю і для свого рідного народу томленого тепер всякими легальними і нелегальними средствами та можеб дійшли разом зі своїми Князями до пересвідчення що в тяжкій добі боротьби оістноване того народу не напезить і не вільно пастирю пустити паству свою на провидініє Господне а самому з уданов побожністю сховатись нібито на молобенъ до Церкви а по правді сервілізмом, гіпокризієв або такі і очевиднов зрадов народної справи як¹⁷³ спекулювати на товстіщу посаду — але постояти за права народні так як Епіскоп Шгросмаєр за своїх Хорватів а не один уже до тепер руский священник за свій руский нарід, доки від руских Епіскопів не повіяло холодом на ті сердечні щирі змаганя руского священства !

З глибоким поважанем Вашого Високопреосвященства Слуга

Др. Окуневский.

¹⁷³) Пропущено далі прізвище одного попа, на бажанє д. Окуневського. — М. П.

Відповідь митрополита Сильвестра Сембратовича на лист дра. Т. Окуневського.

(Була в руках Драгоманова. Диктована комусь, — власноручний лише підпис і зазначені лалі слова.)

Адрес на коверті — лист був запечатаний двома митрополичими печатками і рекомендований —: „Высокоповажанный Панъ Дръ Теофиль Окуневскій адвокатъ краевый, послъ на Соймъ краевый и пр. въ Городенцѣ“)

С В И Х.¹⁷⁴⁾

Высокоповажанный Пана Меценасъ!

Съ тымъ чувствомъ, яке одушевляло Ваше серце, якъ виражаєтеся: „сказати правду“ — коли высылались до мене листъ зъ дня 18 с. м. — съ тымъ самымъ мовлю чувствомъ беру и я за перо, щобы Вамъ отвѣсти, а то тымъ бѣльше, коли познавъ емъ, що листъ Вашъ въ доброй цѣли и доброй вѣрѣ написались — а добры рады и добры уваги я отъ кожного радо приймаю. — Глубоко отчуваю я повинности моего становиска, але явжежь трудне оно въ часахъ нынѣшныхъ! Удары переносила Церковь руска и за Владыкъ давнѣйшихъ, нынѣ ти удары не только частѣйшій, але и болеснѣйшій, бо часто и отъ своихъ. Но ничъ дивного, що она в теперь отъ нихъ не есть свободна, то бо предсказавъ своей Церкви самъ Божественный Спаситель и Его Апостолы... ..

Не хотячи довго розводитися приступаю до предмету, насампередъ що до рескрипту.

Предовсѣмъ треба Вамъ знати, що многи письма рѣкрѣчно приходятъ до Ординарятѣвъ отъ Властей чи то свѣтскихъ чи духовныхъ, отъ Министерства, Намѣстництва,

¹⁷⁴⁾ Слава Богу Иесу Христу. — М. П.

зъ Риму и пр.; едній того рода, що для свого полагодження потребують оголошеня, — инші, котрї суть довѣрочні, якъ донесенія дотычачї чь-то цѣлого¹⁷⁵⁾ Клиру чи поодинокихъ особъ, Ти послѣдній пѣсля мого мнѣнія повиннї залагоджуватися повагою и вступленіємъ ся самого Архієрея, котрїй стоячи на челѣ Духовенства обовязанный естъ взяти его въ оборону и усунути всякї пѣдозрѣнія противъ него пѣднесевї. Если було якесь письмо, чи рескриптъ того рода, якъ то часописы пѣднесли и о котрымъ Вы споминаете, Ординаріятамъ заудѣлене, то по моеї гадцѣ оно въ першой линїи обходило самого Архієрея, хотяя було звернене противъ Клиру, — его то обовязкомъ святымъ було розслѣдити и узнавши слушнѣсть Клиръ наказати, — въ противнѣмъ же случаю не публикувати, — но самому хотяйбы съ небезпеченствомъ попасти у якої Власти въ неласку або якъ Вы выражаєте ся — „своѣй Архієпископскїй престолъ и матруна вагу поставити“ — ѣтперти несправедливи закиды и усунути всякї пѣдозрѣнія — и що я не заложивъ емъ николи въ такихъ разакъ рукъ, на тѣлько чей маю довѣрія и у Васъ и у моего¹⁷⁶⁾ Клиру. Абы же Клиръ мавъ таке переконане, я на щасте — за що най буде Всевышнему слава — дотеперь не потребувавъ емъ для обороны чести мого Священства удаватися ажъ до помочи и прибѣгати ажъ до скликаня чи то самого Клиру, чи мїрянъ — або даже до интерпеляціи чи то въ Сеймѣ чи Радѣ державной. — Все що до той точки ѣдноситися могло¹⁷⁷⁾ залагоджене по цѣлой моеї совѣсти. Неслушный протос докѣръ що

¹⁷⁵⁾ „цѣлого“ дописано рукою С Сембратовича. — М. П.

¹⁷⁶⁾ Слова „моего“ і дальші „же“, „ажъ“ (1-ше) додано рукою С. Сембратовича. — М. П.

¹⁷⁷⁾ Слова „ѣдноситися могло“ доданї рукою С. Сембратовича. — М. П.

до той справы пріймаю по словамъ Вашимъ дѣйстно съ „легкимъ сердцемъ“, бо съ чистою и супокійною совѣстію.

Що до другой Вами Высокоповажанный Пана Меценасъ, пѣднесеной справы, справы семинарицкой, то понимаю я самъ важность ея такъ зѣ¹⁷⁸⁾ взгляду на Церковь якъ нарѣдъ рускій и могу Васъ завѣрити, що дорадники, якихъ маю и то многихъ, суть певно переняті тою самою любовію до Церкви и народа що и я — и знаютъ ихъ положеніе и потребности, такъ що не потребую совсемъ оглядаться за иншими, котрымъ тїажъ справы Церкви и народа суть чужі. — Погляды Ваші на ту справу и Ваші пересвѣдченя и я подѣляю. Одну тѣлько позвольте менѣ зрѣбити увагу, що якъ зъ одной стороны мило менѣ и сердечно радуюся, що нашъ Клиръ достарчае намъ такъ много інтелигенціи, котра занимае що разъ бѣльше становиска въ всѣхъ верствахъ нашої суспѣльности, котрі такъ много добра и благословенія приносятъ для пѣднесенія и ратованя нашего бѣдного народу селяньского и мѣщаньского, — такъ зъ другой стороны не могу замолчати, щобы Вамъ отверто не высказати, що еслибы наше Священство мало колись се се нещасте, щобы выдавало мужей, котрі бы скрѣпляли ряды противникѣвъ нашої Церкви и людскости, то волѣвъ бымы въ такѣмъ разѣ, щобы принятый бувъ въ Клиръ целибатъ. Маю однакожь надѣю въ Богѣ, що того не буде потреба. Въ прочѣмъ нашъ нарѣдъ глубоко религійный — и сподѣю ся, що и тїѣ заблудшій повернуть на лоно св. Церкви яко ей и Руси¹⁷⁹⁾ вѣрній дѣти. — Вѣсти про передачу семинара въ руки ОО. Бзуитѣвъ пѣд-

такъ же!
Большинство
есть чужд
лишь в
178)

¹⁷⁸⁾ „зѣ“ поправлено рукою С. Сембратовича; сразу было написано „со“. — М. П.

¹⁷⁹⁾ Слова „и Руси“ дописані рукою С. Сембратовича. — М. П.

несли и по́дносять лишь часописы, — але що тіи вѣсты не мають жадной по́дстави, могу Васъ запевнити и цѣлкомъ успокоити. Въ правдѣ узнавъ я за добре и на часѣ здѣлати змѣны въ зарядѣ семинара, но тіи не сомнѣваюся, що выйдуть въ користь и добро такъ руского Клиру якъ и народа, о чомъ, гадаю, що всѣ пересвѣдчатся. Не далека будучнѣсть выяснить ситуацію.

По томъ даномъ выясненію¹⁸⁰⁾ прошу прийняти мое запевнене о щирой для Васъ житливости и поважаню съ котрымъ маю честь позѣставати

Высокоповажаного Пана Меценаса въ Христѣ слуга

Сильвестеръ Сембратовичъ
Митрополитъ

Львѣвъ 26|12 892.

28-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

1/13 Фебр. 93.¹⁸¹⁾ Улица Денкоглу, Софія.

Дорогиј земляче,

Дуже вдячниј Вам за лист і за прилоги. — Збуду перше найбільші з прилог. Ви, певно, і самі побачили з відповіді С. Сембратовича, що Ваш лист до него — „не въ коня кормъ“, як каже московське прислів'я. Вам хочеться, щоб попи zostавались

¹⁸⁰⁾ „вы“ поправлено рукою С. Сембратовича; зразу було „изъясненію“; егож рукою вписано дальші слова: „и поважаню съ котрымъ маю честь позѣставати“. — М. П.

¹⁸¹⁾ В оригіналі, через помилку, 92. — М. П.

при такому „безпорядку“, — щоб з їх родин виходили такі народні діячі, щоб робили на користь народу і культури, — але добриј архијереј такого безпорядку потерпіти не може. Коли так, — то хай буде ліпше целібат! каже він і резонно каже. В загалі дуже важке діло помирити като-(чи каео-) лицтво з прогрессом. Це шче сьак-так вдаєсья в протестантів, та і то в радикальних сектах, в котрих власне християнство перейшло вже давно в універсальний деїзм, — а цей тепер переходить в еволюціонізм. А в католиків уже одна неможливість признати навіть віротерпимість, не лічучи вже ієрархії, єсть такі ціпи на ногах, шчо за прогрессом їм не їти. Недавно ја познакомивсья з одним іезуїтом, — добра льудина і учена, — так він мені таке сказав: ми за свободу релігій там, де ми не більшність, а де ми більшність там жеї не можемо допускати. Через те з католиками можно шче як сьак жити мирно хиба в Америці, та в Англії, — а не нашому континенті. Ја знакомиј добре з Анат. Леруа-Больє і розмовляв недавно в De Vogue, — котрі всильуютьсья втягти катол. ієрархію в сціальну справу і з котрих першиј рішуче хоче звернути католицізм на ліберальну дорогу, — так і сам Ан. ЛБ. тільки жде, шчо католики примирьаютьсья з свободою досліду. Католицкиј демократизм або і соціалізм шчирі тілько в Америці, Ірландії, та хиба в Швейцарії, — а напр. во Франції, мені казав De Vogue, американські єпископи, котрі співають про республіку і пролетаріјат, як правдиву паству для Церкви, — дивують, або і льакають франц. єпископів. Американці та такі свіцькі льуде, як Леруа Больє, De Mun і др. похнули трохи Льва ХІІІ, та ще не знају, чи за ним іде Лев ХІV, або Піј Х, — а окрім того в сторонах, де церква не поділена од держави, — уряди не потерпльають амери-

канських єпископів-демократів, а тим паче в Австрії. Я певнісінький, що в Австрії навіть Штроссмаєр — остатній єпископ націоналіст — не урядовий. Побачите, кого на него місце знайдуть, як він умре!

стало в Соціалістичній фракції

З моїх статей у Народі Ви можете бачити мою думку про *modus vivendi* з попами: 1) щоб вони признали свободу досліду, 2) щоб вони стояли на боці демосу, хоч із філантропії, а не з соціалізму. Але як далеко до сего, — а надто в Галичині, — ergo: війна між нами і попами фатальна. Ми можемо, пожалує, бути менше агресивними, але все таки будемо підкопувати церкву, а попи навіть не можуть не бути агресивними. Сембр. мусив проклясти Вас уже за одно те, що Ви не зхотіли в Соїмі признати його політичним шефом.

Що до теперішньої колотнечі, піднятої рескриптом Бадені про попів галицьких, то це справа, котра великої принципіальної ваги навіть не може мати. Це хвилечка на великих хвилях, котрі волнують океан боротьби між церквою і вільною думкою та і хвилечка, пушчена одною церквою проти зостатків другої. Я свою думку сказав у „Народі“, — а в листах до П-ка писав не раз про те, що „Хліб“ та і „Народ“ з тактики перекинулись на бік намістника, то б то поступив і проти принціпа, і не тактично, — а до Фр. писав, що і він пересолив і тепер, як пересолив недавно, вихваляючи целібат. Моја думка — держатись як найдалі од цієї попівської квестії і робити своје діло і проти іезуїтів і проти уніацьких попів.

Допладу буде сказати тут про мої писаньня „баптистські“. Перш усього вони значаються дльа „штундистів“ у Росії і мають цілі: 1) дати їм щось п. українському про справи дльа них інтересні, — то б то трохи спинити їх „обрусеніє“ — добровільне — а 2) виходьачи з їх точок по-

казати їм перспективу дальшого поступу. Коли вже тепер балтистів на Україні 20.000, все письменних і зорганізованих, то се на наші відносини ціла публіка, котрої варто заньатись. Я розказуїу ції публіці про їх американських та англійських братів і про те, шчо вони пішли дальше од них і за тим¹⁸²⁾ вказуїу шче дальшу дорогу, — в усякім разі вихід до того, шчо англичане звуть а р g a s t i c a l c h r i s t i a n i s m, од спорів про ікони та про те, чи хреститись в річках, чи в бочках, та од фанатизму і істерики, котрі в них вбільшуїутьсьа через Побѣдоносцева. Накінець ја звожу їх на політичну дорогу, показуїючи їм звязок їх долі зо справоїу свободи совісти і других свобод. В дальшїї брошурї про R o g e r W i l l i a m s ја докладно розказу про сїу справу. В брошурї про Ів. Лейденського¹⁸³⁾ покажу небезпечні боки релігїїної істерики, і пророків, — котрі заміньаїуть пошівську обрядність і пошів. Ја не думаїу, шчо зразу знаїду собі багато читателів у „штундистів“, — та все когось та знаїду. Роздавати таким льудїм, як „шт-сти“, книжки найменшїї рїск. Та може хто і другїї зверне на них увагу — і почне говорити з ними в такому же духу. Залишати ж штундистів наших на „свїї розум“, на намови нїмців — по своїому обрядовцїв, навїть і антиобрядовству, — це булоб глупо!

Далї в Галичинї ја хочу показати льудїм, шчо ось же єсть наші ж простї земляки, котрі живуть без пошів, — а окрім того збудити і тут думку, про p r a c t i c a l c h r i s t i a n i s m і про волю совісти. Ја думаїу, шчо це по меншїї мїрї не пошкодить. Коли ж би й хто з галичан задумав виїти з унїаць-

¹⁸²⁾ „За тим“ покладено мною, зам. ориг. „стих“, чи як там, бо годї відчитати — М. П.

¹⁸³⁾ Брошур про Вїліямса й Івана Лейденського Дрїв не встиг написати. — М. П.

кожі церкви формально і заложити собі своєю громадою релігійну, — в роді баптистів, — то, по моєму, це було б тільки прекрасно. В резонах Гар(асимовича) ја бачу або доктринерство або боязнь перед новою справою. Коли дльа него баптисти „середневична“ річ, то хай просто пропагує селъанам Спенсера. А так залишити діло, шчо дльа нас Спенсер, а дльа мужика Сембратович, — це ј нечесно ј не розумно. Скубти пощів à la Хлібороб і не давати народу перспективи прогрессу це „школярська“ гра з інспектором.

Перехожу до Вашојі незгоди з „Народом“, — і почну з того, шчо, по моєму, важнішче, — з приступу Вашого до народ. клубу. Ваш лист даје мені нові факти. Дося мені говорено було, шчо народовськиј клуб мусив бути всилениј (напр. Вами) дльа того, шчоб було кому получати од уряду концесіјі, котрі в виду віјни з Россіјеју, уряд готов дати (та, — бідниј! — не знав кому!) А тепер Ви пишете, шчо Ви приступили тоді, коли клуб готовивсья розірвати „угоду“, — але і в таким разі ліпше було пождати, поки народовці жејі розірвуть. З неумитими дамами в білих рукавичках не слід танцьувати! За тим в усьакім разі треба було виразнішче поставити умови, шче виразнішче, ніж радив Фр-ко: згоден — в націон. пункті, в усіх інших залищају собі волю. — Ја ј тепер не можу згодитись на думки про спілку з народовцъами. Не думајте, шчо ја доктринерськиј інтрансігент. Ја, бачте, по симпатіјам англичанин, стоју за дорогу компромізів, — та тільки в мене на це јесть така формула: компроміз в кільковости, — при повнім задержанъу прапора, а не в јаковости, при зреченъу од прапору. Пояснъу медіцинським приміром. Мені дајуть арсенік перше 1 пильульбу, на завтра 2 і т. д. до 9-ти, — але завше арсенік, — але народовці звичајно сипльають глину замісь арсеніка! — під тим

предлогом, шчо 9 пильуль мені багато, а то ј просто потому шчо не знајуть де глина, а де арсеник. Народовці не тілько непевні тим, шчо завтра не забудуть усеґо, на чім присягајутьсьа, і не побіжуть до Вашого противника (от і тепер „Дѣло“ в передовіј статі угоду рве, сподівајесьа помочи „других партіј“ — а далі Вахнянин у Рим јіде orientem convertere!), — а просто кидајуть болотом на Ваші принціпи. Скільки раз в Ділі, — не кажу вже в Правді, — радикалізм по принціпу був објавлениј „баламуцтвом“? Як жеж з такими лъудьми компромізи робити? Вони в ліпшім случају, або діточки, або крутіји — в усьакім разі ненадежні ј небезпечні.

Шчо радикали, такі јакі вони јесть, мајуть свої хйби, — з цим ја зґодеи, — але це зовсім друге діло. То хйби індівідуумів, а не принціпальні. Ја не пропускају ніодного N-ра Народу ј Хлібор. без критики, часом досить різкојі, а јак нерви розіјдутьсьа, то навіть кусајусь, — а все таки ја з Нар. і Хліб. не можу розіјтись, не мају права. З П-кѡм особисто ја часто спорьусь, між инчим і через јего „народничество“, — та думају, шчо лъудина не логична машина: може власне мужикофільство П-ка, походьаче од јего роду, — між инчим і держить јего так міцно при демократичніј справі, од ктројі так легко тікајуть поповичі з часів шче „Мети“. Ја не думају, шчоб П-к „генеральствував“, скорше він хоче завести „дисципліновану партіју“, — коли навіть на лице не ма шче ј елементів до дисциплінуванья. Ја часто це кажу П-ку, — та иноді думају, шчо це розсуждају, јак кабинетниј філософ, — а на світі може так буваје, шчо почне лъудина вдвох муштруватись та кричати: дівізіон на право! — аж дивись хто небудь і перельакајесьа, а потім справді дівізіон набересьа. А окрім того це в Ваших австріјських газетах завше ма-

но! Билішеся
критика!

нера хвалитись своєю партією і т. п. Через те я часто раджу П-ку говорити не так: ми, наш, наша партія, — як о принципах, котрі нехай усяквй на вуса замотує собі, — та все таки держусь з „Народом“ і П-ком. По правді мушу сказати, шчо Ви там якісь нервозні: Фр. з покон віку гривсєся з П-ком, Ви розішлись з Коломіїцями, — так і жду, шчо коломіїці розійдуть (ся) між собою. Я тут мало шчо розумію і можу тільки

плакати, плакати, плакати:

о горе намъ рожденнымъ въ свѣтѣ!

Ваші статті про еміграцію читав у Парижі. Вони багато помогли мені до просвіченєня В-ва (в Парижі) которого N. заморочив був до угоди, — так шчо і тепер, коли я Ваші статті його розморочили, він не годен до діла: до народовців не може пристати, — і од нас отбивсєся!

Радив я підняти справу анкети про еміграцію, думаючи, шчо зараз буде соїм. Це я радив не так через те, шчо я надіясєся прєяможі реальної користи дльа Ваших аграрних справ од анкети, як через те, шчо вбачав у тому добрий агітаційний захід. В усякім разі анкета парламентарна виїшлаб сурьозніше, ніж анкета виділова. Цєа просто чиновницька ледабрєдцєа, зваживши на состав виділу. В анкетовій комитет соїмовій мусіли бувіти лєудє рїжних партій, і непременно русини, котрі всеж повели б діло чистіше, і хто зна, могли б виробити і справді сурьозний реферат про стан річєй в селах. Окрім того одна постанова справи анкети поставила б соїмові партії на чистоту, — і не дала б одвести руську справу в канал полємики о попівстві, викопаниї намістником. — Ось мої резони.

А Ви мені, будьте паскаві, скажіть шчо ж думають робити народовці? Я якось не можу собі цєго здумати, — знаючи акторів. Та й „Дїло“ також пусте, — а „Правда“

видимо хоче „возвратитися на своя блевотини“, — як каже салонно апостол.

Не розумію жа Варв. Для чого він упорядковав кумедію з моєї програмою, — а тепер Куліш пише, що в його виманено переклад Д. Жуана для „одного альманаха“, а про Правду нічого не казано і йому ні одного N досі не показано. В Росії в загалі жеї ковають од лудеї власне угодовці. І як вони при тому москаля побити хотіли і *Oriente m convertere*, — нічого не розберу!

Похвастався ја Вам здоров'ям, та стало гірше: розкашлявся через холод та своје іодисте лікарство, через те між инчим не можу знайти Вам і потрібного N-ра К. Ст(а)рини). Вона в мене в кабінеті, куди зімоју треба їти, як у Сібір. Скажу поки, що ја напечатав усю Вашу записку про Буняку.

Посилају Вам за те статью про Галичину невідомого автора Р. Я. Може знайдете цікавим, як у Петербурзі говорять про наших. Мені прислали, спасибі! 10 екз. Посилају Вам і м'ї болгарсько-українські студії. Коли б Ви могли хоч розібрати, об чім там іде, — та прислати мені з пару легенд релігійних; то б ја Вам подбакував щиро.

Мої дами Вам кланяються дуже. Може побачите М-ме Кобринську, то кланяйтесь і скажіть, що мій жевевський книгар вислав її *Se(i)gnobos — La civilization contemporaine*, — та ја не мају звістки чи вона дістала ту книгу, а мені інтересно було б почути ї те, що М-ме К. думає робити з тією книгою, відповідно до нашої розмови в Відні 91 р.

Щиро прихильніј Вам

М. Драгоманов.

Перечитав на прощаньня лист та згадав Романчукову класифікацію радикалів на

молодих-віденців, націоналів, — і старих коломіїців, космополітів. Шчо за софістика! Ну, нехай би чоловік сказав, шчо понеже ми поставили в своју программу деякі ліберальні (рад.) пункти, то ми сподіваємось піддержки і поміркованих, чи як там радикалів. Але звідки тут узьались націонали і космополіти. Хиба Ром. арифметикоју національноју ракује? або хиба ми, коломіїці, — менш яго о національність нашу дбаємо? Я напр. позволю собі спитати: хиба Романчук видав Истор Пісні і т. и., хиба Ром. од Пегербурга до Чикаго голосив про укр. націю (скажу Вам при нагоді, шчо як укр. аї нець (ја) вибраниј, на лондонському зїзді фольклористів, в інтернаціон. раду по студіі вар. житья і словесности (folk-lore), — а також тепер в раду ф. л. конгресу в Чикаго, хоч не допущчениј в Зап. Тов. Шевченка) Ми тільки не признаємо всьаких формальностей, або пережитих думок і інституці за національні свѣтошчі. Так хиба Ром. сам не писав у Батьк. шчо може народ наш обере собі штунду за нар. релігіју. А які віденці націонали в порівняньнью з нами видно з того, шчо нам приходиться вдержувати їх, шчо б не цілувались з москалефілами, коли ті їм ніяких уступок навіть не роблять. Віденці кажуть, шчо вони так роблять „з тактики“; вони і за попів резолюціју Р-ку прислали з „тактики“. За такоју тактикоју можна і прінципи розгубити, як розгубили їх народовці, виїшовши од Шевченка, а діїшовши до Бадені та Сембратовича, все з „тактики“. Хаї ми будемо вічно прокльатими, а ми прінципами гратись не станемо. Справа національної спільности наша з народовцями чи з другими може бути в тім, шчо ми признаємо укр. націю і краєвиј ґрунт дльа праці, — а політична спільність може бути тоді, як знайдуться в них і в нас спільні точки программы; компроміз же може бути

тільки тоді, коли народовці признають волю думок ріжним фракціям однієї нації хоч би так, як признають поляки, навіть католики, польаків *Mojszejuszówego w u z p a n i a*, — признають голосно в теорії і на практиці, допускаючи наших льудей в усі національні інституції, котрі вони захопили в свої руки, — і з них напр. Тов ім. Ш-ка через чисте мошенство, аламавши тої статут, котрий був вироблений по волі Милорадовички, при моїм участю в 1873 р. Тільки тоді буде гарантія, шчо народовці не вскочать уп'яць у яку нову еру і не обкальбають своїм брудом і тих „поміркованих“ радикалів-націоналів, котрі їм довіряють ся.

34-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажний Добродію!

Кілько разів приходит ми ся політикувати (,) чую зближене до Вас. Ужем постановив написати Вам гдещо з того, щом при теперішній сесії нового в Соїмі застав. Та поки се зробю (,) прошу Вас о написане своєї думки на отсе питане, котре приходит ся нам ршати :

Чи приступати народовским послам в думі державній до Славянської коаліції чи ні?

Се ршене має тепер видати з мотивами наш соймовий клуб а запотребовав сего нашого ршеня Романчук против Барвіньского.

Яка тут конфузія думок під тим взглядом панує — се Ви певно уже Самі відчули читаючи погляди „Дѣла“ (,) Франка, Буковини і т. д.

Приміром з Франком говорив я учера про се трохи не цілий вечір. Я був за приступленем — він против. Ёго головний аргу-

мент той, що не треба нам тепер наражувати собі Корону, котра в Австрії має велику силу тим більше що нам молодочехи нічогосінько не допоможут — они лишень хотят загірбати чужими руками грань, їм ходит лиш о їх гісторичне право державне та душене німців а привципи ліберальні і радикальні у них гдєсь на десятім шляні. Я му аргументовав не лиш загальнов симпатієв до Славянської ідеї та традицієв як Кирило Методієвске брацтво, змаганя нашого Шашкевича (,) але і тим що союз з молодочехами се значит різка принципіяльна політика против раболіпія правительственного. Конец кінців ми один другого не переконали.

Завтра т. є 15/І сходит ся народовскій Клуб Сеймовий з послами до Думи державної (,) щоб ту справу обговорити. Опісля уже наступит рішенє. Мині булиб дуже цінні Ваші аргумента за сим або тамтим поглядом.

Мишає ся (,) правда (,) ло сего питаня богато личного та побічного. Між инчим і то, що Барвінщина уже гет здеморалізовала Львів і він тут у Львові більшість за собою має. Романчук тратит що раз більше у Львові ґрувт під ногами. Заносить ся отже на то цо по нашій евентуальній ухвалі приступленя до славян. Коаліції наступит сецессія з клубу руского віденьского Романчука і Телішевского. Всі бо прочі послы підут за Барвінським (.) Та мині важна Ваша принципіяльна гадка.

Будьтеж ласкаві Добродію напишіт мині се скоренько а я Вам за те вівдячу ся довшим письмом про політичну тутешню ситуацію.

Адрес: Львів: Палата Сеймова.

Здоровлю Вас всім добром

Ваш Окувєский.

Львів 14/І 894.

На листі написано рукою Драгоманова (оливцем) ось які слова (може, конспект його викладу в софійським університеті):

„Что пожелаетъ (зверху: повелить) государь, то имѣетъ силу закона, такъ какъ (переч. „закономъ“) постановленіемъ о царевичѣ, изданномъ при врученіи ему власти, народъ (передасть) ему и перенесъ (?) на него всю власть и силу.

Романовы (і далі вичислено, хто з них царював спокійно, а кого вбито, і проти кого з них піднімамо революціі). — М. П.

29-ий лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

5/17 Яанв. 94. Софія,

Високоповажній Добродію.

Зараз дістав Ваш лист і поспішаюсь одповісти, щоб одповідь пішла звідсі шче сьгодні.

Як раз в справі, про котру Ви пишете, ја послав статейку до Народу, та не знају, чи за такими „неодкладними справами“, як полемика Кобр-ої з П-ком (достојна оперетки!) вона буде напечатана в 1 N.

Чи приступати р. послам до слав. клубу — ја власне не знају бо не знају тајн віденських парламентаристики і не знају, чи обовязкова дльа сего клубу віра в корону св. Вацлава. Коли ні, — то сказав би приступати. А коли обовязкова, — то не приступати, — бо тут ја на $\frac{3}{4}$ згоден з Фр-ом (окрім а в а н т у р, — фраза, котру мов би то чују не од Фр., а од Барв.) Корона св. Вацлава по мюжему дурниця з принципального і з практичного боку, бо ніякі парламент австр. на неї не згодиться, тај Германія під боком,

— а чехи не Росія, шчоб душили німців. Австр. народам, а надто русинам і т. п., треба не корон, а фeдeралізму правдивого, як у Швейцарії, або рівности національної, як у Бельгії. А се треба вибороти усім демократіям усіх австр. народів на ґрунті загального голосуваньня. — В сьу точку треба бити тепер Ціслітанцям, не забуваючи і Транслітанців, котрі мусьять перш усього добиватись виборчої реформи. Про се треба кричати нашим депутатам, — чи в Слав. клубі, чи окремо. В усьакім разі Ром. і Теліш. треба розірвати з Барв. Се головне! А послі буде час організувати нові клуби, мабуть, починаючи з низу, з таких товариств, як Ваше Городенське, про котре вчeра прочитав у Хліборобі. Се буде нова групуировка коло принципiальної політики. А практичних безпосередних здобутків тепер усе рівно не буде ні од теперішнього парламенту ні од союму, — а од польаків кєли шчо буде, то власне тоді, як Ви розірвете з Барв., бо тоді польаки муситимуть шчось кидати Барв., шчоб показувати, що Ви помильаєтесь. А сама чиста Барвинщина тільки заведе Вас у болото пансько-римське. —

Така моја думка на скоро написана. Буду ждати Вашого листу нетерпеливо

Здоровльу Вас, Ваш
М. Др.

**30-ий лист М. Драгоманова до дра
Т. Окуневського.**

6/18 Янв. 94. Софія.

Високоповажниј Добродіју,

Учeра, говорючи про Франка, ја мав на думці статтьбу яго в Народі, де він не радить „слабому народу, русинам, політики авантур“. Одіславши на скоро лист мiј, ја

звернув увагу в Вашому листу на слова Франка, шчо не треба наражувати проти себе Корону. Хоч мабуть моја думка і јасна, а все напишу і про „Корону“.

Се в Франка виліз у гору грунт рутенський, котрого чи мало і в „наших радикалів“ і котриј власне вискакује в гарьачиј час, тоді, колиб мусив вириватись самиј радикалізм. З принципіального боку аргумент про корону міг би сказати і Барв., а не Фр-ко. З практичного, — корона після 1848 р. стілько обраджалась і стілько потім поступалась, шчо і перелічити не можна, — і, коли жејі припруть, то преспокіјно призна чешське право, котре-ж готова була признати в 1871 р. На корону, значить, дивитись нічого, — тим паче, шчо всьака опозиціја в конст. крају јесть „опозиціја вірнопіддана“.

Додам до писанного вчера шче ј те, шчо сказав обширнішче в статїті, посланїј (у) Народ, — а власне, шчо треба-б кому небудь з галицьких послів стати послом всеукраїнським, то-б то говорити і за буковинських і за угорських русинів, а також і за нас. Се можуть робити лишень ті, хто одкине всьакиј хвилевїј оппортунізм, а стане за політику прїнципів і буде в сојмах і парламенті говорити за стїни, до народу, — до будущих парламентів.

Шче скажу з поводу агїтаціјі до спільности усіх партїј руських. Треба провести гръраницьу між новоју спільностъю і староју. Стара була механїчна, безпрограмна і череа те на вид погоджені партїї на ділі підкупувались одна під другу. Тепер треба скупльатись кодо программы з таких пунктів: 1) охорона інтересу демоса 2) незалежність політ. діјальности русинів. Посліднїј пункт потрібује виклучїньнъа з спілки, јак Барв., так і Маркова. Думају ја, шчо мабуть обоје львівські генер. штаби москвоф і народовецькиј пішли-б на остракізм, — а путъашчі льуде

з провінції увішлиб у спілку і виробили нову політичну партію, або партію політичної акції дльа розширеньня прав русинів, — при котрому національні, літературні, релігійні і т. и. незгоди партій рішались би вільною конкуренцією перед народом. —

Жду Вашого листу

Ваш М. Драгоманов.

31-й лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

29 Яанв. 94. Софія.

Високоповажній Добродію,

Получив оде ја лист од Павлика, котри просить мене отговорити Вас, шчоб не виступали проти його кандидатури в Бродях. По правді кажучи, мені така просьба не подобаєся, бо моїм звичаїам противно навязуватись другим з своїми радами, котрих у мене вони не просять. Ви ж навіть не одповіли мені на мої недавні листи, хоч обіщали написати про теперішню політ. ситуацію в Галичині. Певно ж, Ви мали на те свої рації. — Але припертиї до стіни, пишу до Вас не просьбу і не раду, а деякі уваги.

Ја думају, шчо П-кові не ма рації зрєкатись своєї кандидатури на користь Громницького вже по тому, шчо П-кова кандидатура поставлена ранішче і не ним одним, а товариством Н В. Далі одступку личить робити дужчому, а не слабшому. Народовці і так мајуть 7 чи 8 депутатів, — то хай би вони одступили 1 місце радика(ла)м, а не радикали. До того ж народовці не зволили навіть приїти поговорити з радикалами на зїзд 2 Фебр. Та ј шчо вони тепер ті народовці? з ким вони? — З Барв.?, чи з Романчуком? Шчо таке Романчук тепер?

То чи ж можна одступати місце Х, У, Z-ам?

Ось головні уваги, котрі тепер приїшли мені на думку. Простіть, шчо нав'язуюсь.

Ваш М. Др.

35-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

(писанвй між 27 I. і 15 II. 1894 р.)

Високоповажаний Добродію!

Радую ся (,) що можу Вам знов где що написати.

В нашім Соймі так скучно як ще ніколи. Все робит на мене вражине тих гречних дітвй, котрим батько чи мати дарункі з міста понавозила тай ставши між них каже: тому дам хто не сваволив, хто ся не мазав. Такі наші пересічні послы польскі тай где які рускі.

Всьо за лоб вхватали оба Бадені — лиш від часу до часу занесе щось непевним звуком від Сапєги або якогось другого панка резонуючого на темат (,) що Бадені своєв політиков розбивши народовців на 2 табори споводував (,) що Народовців здоровіща часть кидає ся тепер тим завзятіще через Барвінщяну на Поляків — але ті всі голоси ледвочути (,) усе клонит ся перед силов і розумом правительства кравого (,) все жде своїх мандатів з ласки намісника.

Завязане Кмітету N 1. Барвінського-Вахнянина повстало в наслідок візваня намісника (,) котрий покликавши бачу до себе Вахн. сказав му: *róbcie coś, bo tamci* (т. в. поляки) *już się związują* а *ja przecież za was robić nie będę*.

Мав при тім приобіцяти 21 мандатів посольських до Сойму. Я поспитав Вахнянина на скілько вони будут могли рефлектovati на независимі кандидатури (,) при-

міром такі як Олесніцький, Данилович(,) дальше на такі повіти рускі где як повіт Косів приміром Бог зна за що послуге такій ограничений ех міністер Залескій (,) та Вахнянин мині просто відпові, що він жадної фузіі з независимими знати не хоче (,) що такі Олесніцькі (не то Даниловичі) у них не можливі і що врешті таких фігур як Залескій они тикати не можуть (.) По такій відповіді кому ж би не стало ясно, що нарид хоть би як здісціплінований (,) але привикшій до борби виборчої не видержит і хотьби мав пійти стрімголов не даст ся удержати в тих тісних путах (,) котрі Compagnie Бадені - Барвінській-Вахнянин придумали для (переч. „осягнення“) „22 руских концессій“. Чути тут було іменно зразу голоси (,) щоб позволити Барвінському сю слідууючу 6 літню каденцію соймову з своїми приверженцями перепослувати — ему діла не мішати, позволити взяти від Поляків що ся взяти даст а самим независимим „руки по швамъ“ задержати тільки критикуєче і контролюєче становиско. Думку сю рішучо підпірав в приватних розговорах зі мною професор Грушівский і я в части наклонював ся головно з того powodu, що кожда програна (а що независимі сим разом програюг то здає ся не улягає сумніву) викликує відтак в нашій політиці погану апатію і безчинність так що коли до 6 літ Барвінській і тов. зужиюг ся — а що они в спілці з Баденіми зужиюг ся скоро то певно — то не буде кому взяти спадщини по них.

Коли я так важив ся сам з собою а (переч. „акція“) опозиція соймова через слабість Романчука спочила через кілька день в моіх руках (,) трафила ся звісна Вам дебата шкільна (,) в котрій Барвінській (,) для приподобаня ся очивисто Полякам і зазначеня інакшого свого супротив них становиска виголосив рівно звісну Вам протів нас промову.

Се озлобило всіх. О тім (,) щоб полішити політику кравву Барвіньському (,) перестали всі говорити. Я скликав на 27 січня зїад молодих моїх колегів адвокатів і инчих до Львова і тут порішено:

1.) абсолютно іти в борбу з Барвінщинам.

2.) опертись при тім рішучо на засадах: національній і демократичній.

3.) принципіально у Львові не творити жадної фузії з москвофілами.

Дебата що до точки 2) в котрій брав живу участь Данилович (,) виказала очевидний наклін до радикалізму (,) так що моментально Данилович був заклопотаний як усправедливити еше окреме істноване радикального товариства а взглядно і евентуально навіть радикального комітету та порішив на рещті, що він офіціально не приступає до сего нового сторонництва людого для того, щоби пергорескованою фірмою радикальною не обтяжити роботи сему новому сторонництву.

Постанову ad 3) викл(ик)ала загально признана потреба прояснити уже раз в краю два ріжні напрями культурні і політичні, котрі до тепер варились в однім рутенськїм горшку, дэпроваджували до неможливої перфідії і хитрости одной партії против другої, а на ділі спивали всяку культурну роботу, а крім того той факт (,) що множество народовців головно за для вічного кокетованя Романчука з Москвофілами кидались в обнятія Барвінщині.

Маючи завязок сего нового (переч. „товариства“) сторонництва по части в своїх руках я стараюсь тепер споводувати Романчука щоби яко емерит політичний передав керму нового діла в молодші і більше рішучі руки.

На мій превеликій жаль такого чоловіка одного у Львові не ма (,) тож власне сегодня був я у Романчука (,) представив му мій плян

і ми оба урадили акцію сю нову віддати в руки:

1.) Нагірному яко голові 2.) Стефановичу яко заступн. 3.) Белею 4.) Дру Косу адвокату зі Львова.

Сам чую (,) що склад сей не вповні вдоволяючий. Белей змучений, Кос иноді неможливий скептик і апатичний. Та щож вдіяти. Треба будувати з того матеріялу, який єст.

Романчуву я радив (,) щоб обняв предсідательство в Просьвіті.

Очевисто (,) я homo novus у Львові посеред професорскої політики (,) мусів ставити пропозиції Свої так скромно як лиш можна, щоб не дістати по пальцях.

На завтра в тій справі скликуєсь Народна Рада (:) Телішевский, Романчук і я

Характеристичне буде може для Вас ось що :

Так як тамтого року Кулачковский не допустив до консолідації руского клубу на національній підставі (,) так сего року Антонович (,) Гарсимович і Король доконче силкувались зложити один клуб з виключенем Барвіньського.

Коли зборя 27 січня рішили 13 голосами против 3 (між тими послідними Олесніцкий) завязати комітет виборчий а zarazом засновок нового людового товариства без офіціальної спілки з Москвофілами (,) то москвофільські послы зразу дуже на нас сердились. Та колись то сказав міні Рѳжанковский (,) що они самі заходят ся коло того, щоб тіи елементи, котрі оглядают ся на Петербург або берут з відти гроші (,) ампутувати від свого тіла.

Се признане було для мене дуже цінне. Та чи в практиці вийде щось з того, дужем сам цікавий.

Конець кінців я мушу сконстатовати практичні уже змаганя у нас до ґрупованя сторонництв коло нових культурних а. взгля-

дно політичних засад, а що се являється під самий час виборів (,) може діло прискорити, що по моему посеред нашої рутеньщини дуже пожадане.

Цінним дуже буде мені Ваш суд о сих наших ділах. Відповідь свою прошу міні прислати до Городенки, бо уже сеї суботи кінчит ся сойм і я вертаю зараз до себе.

На 15/2 здається скликано буде ширшій зїзд до Львова (,) на котрім справа має обговорити ся ширше і точнійше і завязати ся независимий народний комітет.

Покі що здоровлю сердечно

Окуневский.

36-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажний Добродію!

Ані кризь думку міні не приходило коли будь виступати против кандидатури Павлика.¹⁸⁴⁾ Противно! може ніхто не радовав би ся так его побідою над Барвівщиною як я, але по моему не я (,) лиш сам Павлик собі ворогом! Нарочно шлю Вам N 24 Дїла (,) коли го у себе не маєте, аби сте ся переконали, як він нещасливо в своїй власній справі до діла бере ся.¹⁸⁵⁾ Коли між мною а Павликом

¹⁸⁴⁾ На з'їзді 2. II. 1894 у Львові я дізнався на певно, що д. Ок-ий був противний моему кандидованю і радив, аби я зрікся в користь о. Громницького. — М. П.

¹⁸⁵⁾ В „Дїлі“ зроблено мені, бачу, такі самі закиди, що в „Kurj. Lwowski“. Я післав був остатному справлене хибних вісток, але він того не надрукував, а потому сказав мені д. Франко — тодішній співробітник „К. Лв.“ — що справлене мое пропало меж редакційними паперами. — М. П.

які різниці заходили, то личні симпатії або антипатії — як Ви се думали (,) тут абсолютно ні при чому — я лиш бачу і того безконечно жалую, що булаб тепер чудна порадикальному напрямови пійти вгору, та через него — признаю (,) найщирішого може між нами для селянина чоловіка (,) не піде вгору. Він (,) правда (,) страстно любить сього руского мужика (,) але не знаю чи через свою слабість чи через ту односторонню любов до селянства (,) стратив всяке чуте і розумінє всяких инчих верств суспільности крім селянства, не привязує до них найменшої ваги ані інтересу а за то вірит сліпо в високій вироблений уже інстинктом змісл політичний нашого мужика та в безконечну преданність нашого селянина радикальній партії а найпаче Павлику. А се такій нещасний блуд! Перед кількома днями був у мене Павлик та жалував ся - се перший раз я у него почув — на те що вибірці бродські понадували уже инчих кандидатів тай щось, він кмітит (,) і супротив него они не такі дуже щирі — і від него грошей жадують!

А мимо того я пересвідчений, що коли Павлик не вийде послом — що я і думаю — він всюди инде буде шукати причини (,) лиш не там где она справді лежить!

Дуже міні прикро, що це до Вас писати мушу (;) я бим і не писав як бим не знав одного, що Павлик лиш Вас одного ще ¹⁸⁶⁾ слугає і респектує а добро партії радикальної доконче вимагає радикальної зміни в управі сеї партії. Я думаю (,) що треба собі рішучо сказати, що або моя партія ест Zukunftsmusik а тогди я лиш теоретично висказую свої принципіальні думки із того бо-

¹⁸⁶⁾ Слова „Вас одного ще“ і дальші „Zukunftsmusik“, „послом“ підчеркнені Др-вим.
— М. П.

ку на засаді западної науки критикую теперішній лад, або я уже теперішнім практичним діячем, хочу бути послом і так дальше а тогди уже спустити мушу і зійти зі строгої принципіальности і йти в компроміси, котрі очевидно — так як тепер в Австрії а тим більше в Галичині справи стоять (.) з максімальнов і мінімальнов програмов на серіо погодити ся не дадут. Міні безконечно жаль, що Павлик і Данілович сего розуміти не хотят тай горячковим запалюванем ся до практичної посольської діяльности кидают ідейну сторону своєї партії¹⁸⁷⁾, марнують лиш пусто сили, стягают на себе підозрінє (.) що їм так само як і Барвіньському лишень о личне вивижшенє ходит а в кінци не осягнувши свого роблят ся лиш смішними.

Я глибоко пересвідчений, що не будь тих штучних зривів та шумних криків радикалів, котрі в самім радикальнім таборі довели до того що у Львові приміром „братство академічне“ уже розпадає ся (.) Будзиновскій та Левіцкій ідуть на ножі з Коломийськими радикалами—а будь лиш солідна робота як у Франка¹⁸⁸⁾ — то тепер усі ті народовці не довольні Барвіньським (.) з Олесніцким на чолі булиби ся опинили в радикальнім таборі! А так останесь тільки Павлик між seinem Leiborgan!

¹⁸⁷⁾ Ніколи я, — так само як і д. Данілович, не кидав ідейного боку своєї партії, навіть у розгарі моєї кандидатської агітації в Брідщині, і через те між иншим, і не був вибраний. Додам, що ані перед тим, ані після того я й не думав кандидувати. — М. П.

¹⁸⁸⁾ Слова „солідна робота як у Франка“ і дальші „з Олесніцким“, „Клюб Соймовий“, „одного або 2 голосів“, „Романчук, Телішевскій, я, Гурик (.) Гаморак“, „Савчак і Січиньскій“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

Що до вашої Соймової роботи — особливо борби клубової послів парламентарних з соймовими (,) скажу на тепер тільки: Між нами кипит завзята борба. Сходилисьмо ся уже кілька разів. Я нарочно для Вас веду записки (,) котрі в сей час по скіньченій сесії Вам перешлю. Дійшлисьмо нарешті до того, що Клуб Соймовий — на жаль (,) тільки більшостію одного або 2 голосів рішит сьогодні або завтра декларацію Contra політики ласкі Барв. і Вахнянина (,) та кождий з нас противників Барвіньского а тими суть: Романчук, Телішевскій, я, Гурик (,) Гаморак, видит то, що найближша будучність що найменче на 6 літ належит не до нас (,) але до Барвіньского. У Львові між професорами страшна деморалізація, всьо корит ся перед Барвіньским, котрий по всей правдоподібности виїде послom і в Бродах.

Найпоганіше стоять тепер Савчак і Сичинскій. Першій просто запуганий, дрожацій о своє істноване,¹⁸⁹⁾ другій очевидячки звязав ся тихцем з Баденім при нагоді нової ери і наданя му парохії Стопчатів (,) тепер раз зриває(с)ь нищити Барвіньского (котрого в додатку лично не терпит) другійже раз виступає протів Романчука, коли той хоче зірвати з Баденім а тим самим побити Барвіньщину. Таксі нужди я ще не бачив.

Здоровлю Вас сердечно і дякую Вам щиро за Вашу готовість (,) з якою Ви міні написали свої погляди в справі приступлення послів парламентарних до партій молодече-скої.

Ваш

13/2 94.

Окуневскій.

¹⁸⁹⁾ Далі пропущено 9 слів, на бажане дра О. Т. — М. П.

**32-й лист М. Драгоманова до дра Т. Оку-
невського.**

13/25 Фебр. 94. Улиця Денкоглу. Софія.

Високоповажній Добродію,

Спасибі Вам за скоріј лист. Він дешчо
вніс мені свіжого в голову. Дуже буду вдя-
чний Вам, коли Ви пришлете мені Ваш дне-
вник переговорів клубних.

Мене не дивує, шчо Барвинщина пе-
ремага, — бо завше перемага щось јасне
темрвау. Читају ја в N. Fr. Presse про де-
бати сојмові і нічого не розберу, шчо гово-
рить, чоґо хоче Романчук? Коли б Барвин-
щина не јшла поряд з брехнеју дльа Укра-
јини, то можна б було на нејі дивитись спо-
кіјно, јак на пробу. А Романчуківщина один
туман. Јак собі хочете, а G(azeta) Nar. права:
одно з двох, або радикалізм, або Барвинщина.

Кажучи про радикалізм, ја зовсім не
думају про П-ка і коломијців. Вони можуть
щче більше помильатись, — а все таки ради-
кальні прінципи будуть не менше вірні. Ја
не розуміју Вашојі постанови справи: шчо
коли б П-к і Ко були инші, то Олесн. і Ко.
були б з радикалами. Та будьте Ви з Ол. ра-
дікалами, навіть не називајучись сим име-
нем!

Тепер головне діло в Галичині збудити
масси народу. Барвинці сего робити не бу-
дуть, Романчуківці те ж, — бо бојатимуться
јаснојі постанови справ. Хто се робитиме?
Доси більш усеґо роблять все таки коло-
мијці. Робіть теж саме Ви з Ол., — то Ваш
буде і перед.

П-кова ідеалізація мужиків річ щче
більше натуральна, ніж рос. народничество,
хлопоманія і т. в. Ја часто спорився в се-
му з П-ком і він значно посбавив свого на-
родництва. Але ж, јакіј класс руськиј у Га-
личині маје јаке небудь будущче, окрім му-
жиків? Не пошівськиј же, — котріј в самому

фальшивому стані, бо будучи чиновниками не може бути незалежним, а будучи католицьким, мусить бути реакційним. Одна його культурна місія наплужувати молодіж, котра тікатиме з него в другі професії, — і то поки Сем братовичі не завели целібату.

Дивно мені було читати Ваші соймові розмови з Сембр-чем? Як Ви могли говорити, шчо цілі у Вас одні? Ціль Сембр. јавно отдати гал.-р. церкву іезуїтам, котрі безпремінно і полонізатори. (Ја мају докази, шчо в Римі не хотять розділяти катол. од полонізму в Гал., — бо в мене јесть знакомі іезуїти, котрі в 1892 р. одно говорили зо мноју, а в 1893 р. друге). До сејі цілі јде усьа „реформа“ церковна консеквентно; до нејі приклада руки і Барвинщина, А Ви??

Та скажіть мені, б. л., на чому спинилась справа катедри р. історіјі ві Львові. Чому А(нтонови)ч не јіде? Чи јесть надіја, шчо пријіде?

Шчиро прихильнїј Вам

М. Драгоманов.

В відносінах з Будз. і Ко., по мојему П-к зовсім правїј. Тї паничі розвели і в Відні і ві Львові таку promiscuité з москвофілами і народовцями, шчо терпіти годі було, — а в тој же час шче хотіли накладати своју дисциплїну на „Народ“.

37-й лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

Високоповажнїј Добродію!

Посилаю Вам свої запискі (,) правда (,) нескінчені (,) але не маю часу кінчити, тай початок одної між нами промови Телішевського. З того всего пізнасте хоть який дух між нами віяв. Промова Телішевського зовсім вірна — він її сам списав...

Наші наради мали трохи смішний ко-нец. Романчук — від своєї слабости втратив якось елястичність духа і маючи на меті супротів опінії послів парламентарних поставити прилюдну другу опінію соймового клябу себ то принципіальної опозиційної політики — протів утілітаризму Барвіньского — допустив до маіоризації нашого клябу через голосоване і так сталась смішна подія (,) що ми зійшовши ся в тій цілі (,) аби дати во-тум недовірія Барв. (,) як раз ухвалили протівно (:) еще раз вести переговори та не лиш з Баденім (,) але сим разом уже і Ко-люш польским.

Тут я уже опустил засідане Клябу і вийшов з салі.

Опісля за моім і Телішевского впливом вицофав ся Соймовий кляб з цеї матні (,) ми рішили в жадні переговори не іти а полішити се Барвіньскому і Вахнянинови, котрих ми в тім ділі спинити не годні.

В нашім Соймовім Клябі дійшлисьмо до того, щосьмо ухвалили прилюдну заяву протів політ. Барв. Начерк ві я Вам пришлю — та щоб дати сему більшу вагу рішив Романчук злучити кляб Рожанковского з своїм клябом (,) до чого накликував Король. Уже тут тут приходило до (переч. „діла“) злученя в тій формі що кляб Рожанков. з винятком Кулачковского приставав на програму з 848 р. с. в. відрубности національної від Польщі і Россії. Антоневич бажав злученя (,) але на сю точку ні приставав ні не приставав — так що заносило ся на (переч. „виелімінова-не“) відступлене Кулачк. і Антоневича з нашої коаліції.

Та Рожанковскій зробив цілу сю акцію зависимов від більшости голосів в своїм клябі. Тут Кулачковскій вхопив глупого Барабаша — казав му не явити ся — звязав го словом, що він не приступит — все в послідній хвилі розбило ся.

Та про наші змагання злученя ся почув Намістник — (виспівав се наш Барабаш польському дневникареви) і з лютоости за се сказав нам при самім кінци ті звісні бруталньні слова.

Ся зухвалість Нам. вдарила усіх нас по лобі як довбнев. Зі всіх боків почались судорожні змагання до злученя. От і на (переч. „21) 19 с. м. скликаний: Романчуком(,) Рожанковским, Королем, Телішевским і мною зійзд нотаблів до Львова з усіх 3 партій. З радикалів запрошені Франко і Данилович.

На чім ся рутенська рада скінчит ся — напишу. Я боюсь (,) що знов на нічим. Справа бо дійшла уже до того (,) що і мірні голлови понимают уже (,) що провідникам народним не можна уже замати справи принципіальної (:) чи ми змагаєм до культурної і політичної єдности з Польщею, чи з Росією чи маєм жити своїм житєм — до своєї самостійности прямувати. З сих трех засадничих річей мусит ся уже в таким навіть нашім соймі тягнути ясні консеквенції а тимчасом москвофіли наші в роді Кулачковского і Добрянського не мают смілости сказати (,) що они москалі (в котрім то разі зробилибсьмо з ними так як Ви кажете квантитативну угоду) ані що они не москалі — а так (,) щоб справа замаяла ся. Та до сего ніхто не приступит з народовців і по моему розумно (,) що не приступит. Супротив істнованя тридержавного союзу, налжуваня усіх багнетів протів Росії, дражливости Поляків на пушки Росії (,) казати сегодня народовцям (в Галичині — т. є. на будучім терені війни) котрих тенденції такі ідут протів Росії (,) щоб они для красних оченят наших москвофілів казали (,) що они одно з москвофілами — на се ніхто не пристане.

З поміж москвофілів я знаю тільки одного Дудикевича, котрий би мав смілість сказати (,) що він русскій і приняв за се сам

за себе відвічальність. Усі другі наші москвофіли — не хотят сего сказати. Я такі уважаю (,) що з такими людьми durch dick und dünn іти не можна. Коли они вірят в Білого Царя і Побѣдоносцева то найже уміют за свою віру протерпіти (,) але казати усім, котрі тої віри не мают і мати не можут (,) щоб наставляли спину за іх! віру(,) до котрої они признатись не хотят, бо боячись кажут (,) що то „неполітично“, то чейже за богато!

Се неможливо і тому, що то москвофілство наше, як Ви се добре знаєте (,) не так то безгрішне супротив розвитку власної нашої культури. Добру половину і так мізерної інтелігенції галицької і ускої відтягают они від всякої політичної роботи при таких театрах, „Дністрях“ (,) Народних Торговлях — питоменній літературі. Через се і велика дражливість всіх тих (,) котрі хотілиб що будь на вашій ниві органічного зробити а через ненависть всієї половини інтелігенції до всего що малоруске — зробити не можут — і через те усе у нас копляве — анемічне.

Коли я мимо сих моїх пересвідчень підписав завозване на 19 с. м. в ціли консолідації партій, то зробив се я не для теперішнього нашого Клубу (,) але для будущего часу, для розясненя принципів, коло котрих слідуєчі по нас послі (уже на другій 95 рік) згрупуватись мали.

Уже тепер заявив Король рішучо (,) що з москвофільского клубу виступає (— властиво уже виступив) Рожанковський, Гарасимович — пишут ся руками і ногами на програму з 848 р. — тов дорогов піде незабавкі цілий гурт до тепер несвідомих москвофілів — а піде тим певніше (,) що молодіж москвофільска уже рішучо виступає зі своєв російщинов а то тим скорше причинит ся до розясненя думок і прямовань (,) до котрих наша суспільність іти змірає.

так не старіє!

З тих несвідомих москвофілів — витворит ся незабавкі консервативна партія малоруска а радикали будут лівим крилом. А тепер еще кілька слів що до моєї особи: Що до відповіді Сембр. то мале — виджу непорозуміне. Я говорив в своїй бесіді, що хотів-бим мати чесне (,) образоване — економічно забезпечене священство. Сембр. відповів, що він такі того хоче — от і на се я відповів — що на цім пункті цілі наші булиб еднакові. Але не в сім діло — се річ побічна — і Ви єі пусто підносите так високо — головна ціль у мене була і так усі се прийняли — що я хотів прилюдно сконстатувати розріз між рускими послами усіми — уже не між мною одним — але і Романчуком (,) Кулачковским (,) Королем і т. д. а руским митрополітом. Се у мене було на меті і се я сказав.

Трохі не розумію Вашого зазиву: „Будьте Ви (себ то я) і Олесніцький радикалами навіт не називаючись тим іменем“ і (,) як з дальшого виходит (,) не солідаризуючи ся з Павликом і Комп. у всіх его роботах. Що Ви тут під радикалізмом розумієте?

Коли справді головною точкою радикалізму єст „збуджуване мас“ (,) то се Олесніцькій в Стрийщині знаменито робит. Я їжджу тут кілько можу по читальнях — от 21 с. м. здаю своє справозданє посольске в Коломиї, на котре спрошую не лиш повіт Коломийський (,) але Косівський і Городеньський — коли більше не робю то ей Богу тут не вина зла воля а тільки брак часу, та хіба ще голова, що більше в тім короткім часі зробити не годна.

Після сего не знаю до чого Ви нам кажете приступати. Бачите чей здорові самі (,) що цілковито зсолідаризовати ся з Коломийцями — а особливо Павликом годі. От хоть-би его Одиссея в посліднім Народі доказує по мовму (,) що се не можливо:

Він рішає ся кандидувати „для геци“¹⁹⁰⁾ Хібаж се політика достойна поважної партії? Каже (,) що я єму був противний — уже на се відповів я Вам в попереднім листі — я був противний компромітації партії радикальної, що і наступило (,) тай тому, щоб люде нас на серію не брали. А тимчасом сам Павлик каже (,) що він на серію кандидувати не гадав. Каже Павлик (,) що я відніс ся скептично до зйїзду заінсценованого ним і Даниловичем в ціли консолідації партій. Се правда! Але чому?! Бом знов видів, що нікто того почину на серію не бере а найменче посла москвофільські. З записок моїх клубових пересвідчите ся, що між нами в соймі ся квестія (консолідації партій і Барвінщина) до крови нас доїдала — а тут не сіло не пало!¹⁹¹⁾ Павлик не кажучи уже не то нічого мнї (,) але навіть Франкови — голові народної волі¹⁹²⁾ — рішає сконсолідувати усі партії і скликує Марковів — Черлюнчакевичів¹⁹³⁾ — відставних чиновників — котрих нікто не слушає (,) як то кажут — Світ про них забув (,) жадного впливу не мают і робит з ними pacta conventa. І зробив!¹⁹⁴⁾ Антоневич

190) Зовсім на „для геци“, а для про-паганди радикалізму. — М. П.

191) Слова „тут не сіло не пало“ підчеркнені Др-вим. — М. П.

192) Має бути „Народної Волі“, товариства. — М. П.

193) Черлюнчакевич не був запрошений, але прийшов сам, і зібрані не бачили резону чому би й єго не прийняли. Ніяких „відставних чиновників“ ми не просили; Марків-же мусів бути запрошений, бо він редактор органу москвофілів. Запрошені були й активні народовці, але вони не появили ся, окрім др. Одесьніцького. — М. П.

194) Зовсім ні — вони розбили ся о неподатливість радикалів, котрі не згодилися на-

і Кулачковський пристали!¹⁹⁵) Та на другій же день Антонович при якійсь там бесіді в Сеймі говорить менче більше таке — адресуючи до Правительства: Кажете нам іти під прапор наших єпископів — добре (,) ми поважимо наших князів церкви — підемо (,) лиш чому Ти Правительство голосу наших князів церкви не ушановало (,) коли они протів фонетики виступали! Коли Ти правит. так з нами поступаєш то пхаєш цілий наш богобойний нарід у радикали!

От і маєте згоду!

Та такого без кінця!

Коли се я Вам пишу (,) прошу Вас (,) не думайте якоби між нас закоренила ся якась лична ненависть. — Ви щось подібного були мині раз написали. Ні Добродію — на кожнім кроці — де зможу (,) поможу і Павлику і Даниловичу — аж зі всех свідомостей приміром (,) коли се Вам на що здається (,) скажу — відступив Коломийській округ виборчій Даниловичу при послідних виборах до ради державної. Бачив я єго спосібности, бачив труд єго (,) коли они мене виберали і сказав же зараз: на Ваших плечах я не гадаю рости — піду где инде. — хоть там где инде я тим певніше упасти мушу.

З амбіцій посольских я зрештов уже внеманциповав ся — руйнує ово економічно а з причини що ми русини не маєм часу підготовити ся (,) щоб поважне слово сказа-

віль на такі формальні домаганя москвофілів як видаване бодай одної нашої газети фонетикою. — М. П.

¹⁹⁵) Дд. Антонович і Кулачковський при-
такнули лише на мою пропозицію, що москво-
філи повинні домагатися політичної волі для
„великого руського народу“ в Росії, коли во-
ни чесно думають про добро того народу. Се
по моему, радикальний початок розвязки
„русько“- української справи. — М. П.

ти (,) не приносить навіть душевної відроди. Се зовсім відрубне студіум (,) котрого в школі не научиш ся. Але багато і радикали Коломийські попустити мусят і в неоднім змінити ся мусят — не для мене — не для Оленицького (,) але для того, щоб Ваша щира праця не ішла марно.

Просто жаль. Знаю я, що найкраще би було зорганізувати (переч. „нову“) на ново партію чи там під назвов радикалів чи демократів чи як инче, поставити инчих людей на чолі — заставити і зужиткувати талант Павлика приміром при такій праці як его „Читальні“ — та хоть більше нас се відчуває — розбите наше по малим провінціональним місточкам не дозволяє нам поки що згрупувати ся в одно тіло.

Дай Вам Боже здорове.

Ваш Окуневский.

12/3 94

З Вашим поглядом що до Будзиновского et Comr. я¹⁹⁶⁾ годжу ся. Я приглянув ся тепер та почув від них самих приміром такі річи: Зачув гдесь один з них (,) що Романчук чи хто там инчий (о імя неходить) загадав щось доброго зробити (якійсь зїїзд устроїти). Та в голові тих людей виросла така гадка: нікого не допустити до доброго діла, бо все добро на нарід має від радикалів сплисти — значит ся треба перешкодити. От і іде один з тих радикалів до польської редакції і подає до відомости (,) що такий а такий народовец таке діло задумує. Редакція зараз же оголосила! Очевисто діло спаралізоване. І подумайте собі — сі люди чванят ся таков роботов пе редемнов! Я просто не вірив своїм ушам!

¹⁹⁶⁾ Пропущено далі 1 слово, на бажане Т, О. — М. II.

В молодих серцях родят ся такі гадки! Що се — я не розумію.

Запискі мої і початок бесіди Телішевського прошу мині звернути.

Окун.

Записки д-ра Т. Окуневського з засідань укр.-руського соймового клубу 1894 р. і спільних засідань его ж і українського парламентарного клубу.

(Оригінал сих записок знаходиться в паперах після М. Драгоманова. Вони вписані в зошит, чорнилом).

Сойм 10 січня 894

Маршалок в своїй промові зазначив (,) що за допомога по поводу елементарних нещасть (повени в 893) ест вправді мала (,) але за допомога не має характеру відшкодованя

Звернув увагу на виставу красву 894 р. (,) на урегульованє нашого бюджету внаслідок переведеної конверзії (,) котра не лиш уможливає сплату дрібних високо опроцентованих довгів (,) не ставляє нас в конечність нових позичок (,) але приносить ще обниженє в податках о 3 кр. додатку.

Найбільша рубрика : меліорації (,) регуляція рік.

Н а м і с т н и к упевнював (,) що секатури податкової нема і не буде (,) що він за всі свої діла хоче бути вітвільним перед Соймом.

Засіданє Клубу 10/1 894

Присутні : Романчук, Охримович, Сичинський, Савчак, Телішевський (,) Гурик (,) Окуневський.

(В чорновій, даній мені д. Окунем під конець 1904 р., писаній олівцем, яка не була

у Др-ва, а ще таке: „Романчук вносить за-становити ся над політ. становиском“).

Предмет: наше політичне положенє в парламенті і Соїмі:

(В чорновій, ще таке: „Романчук розпочинає від акції 890 р. Крок той уважає Романчук за експеримент — пробу. Не належало протягнутої руки відкидати“).

Коли Ром. виголошував звісну програму 25/11 890 (,) не руководив ся він ані особистими ані партійними взглядами. Тими послідними хіба о стілько (,) що думав через замірену акцію видвигнути сторонництво народовців більше на верх (,) думаючи (,) що і члени другої партії по часі звернут також на дорогу народної програми¹⁹⁷⁾.

Думав також Ром. „що не належит протягнутої від правительства руки відкидати“. В загалі уважав він цілу ту акцію яко „пробу — яко експеримент“.

Правда! стали ся зараз по проголошеню тої бесіди події, котрі немилу вразили Ром. і тов. Головно Слова Намісника: *my sobie nie nie przyrzekali oprócz tego co tu publicznie w Sejmie było powiedzianem* (,) але коли зараз на другий день пішла депутація зложена з Савчака (,) Романчука і Телішевского (,) щоб зажадати від Нам. виясненя сих слів, от тогди успокоював Нам. депутацію тим, що учинив се на то (,) щоби заслонити нас від закидів посторонних як то сказав Антоневиц (,) що народовці продали справу руску за миску сочевиці¹⁹⁸⁾ (Безпосе-

¹⁹⁷⁾ В чорновій се виражено так (після слова „вглядами“): „Хіба о стілько о скілько що наше сторонництво при сій акції виплине на верх а потім і члени другої партії навернут ся на нашу дорогу“.

¹⁹⁸⁾ В чорновій, замість того всего, стоїть, після „Савчак“ таке: „що треба так було (,) щоби нас не нагабували“.

редно перед проголошенням тої програми були у Намістника: Митрополіт Сембр. з Мандичевским (,) Барвіньский (,) Телішевский і Кость Левіцький. Зі сторони Поляків Хамец. При тій нагоді сказав Сембрат. що він цілу ту акцію буде поперати „але саму акцію най ведут уже тіі панове“ указуючи на Барвіньского і т. д.)

Підчас пересправ (,) які головно вів Теліш. з Намістником (,) була головно бесіда о зміні системи супротів русинів¹⁹⁹⁾, (Станіслав Бадені упевнював, що то річ дуже великої ваги і що то певно наступит) дальше о числі послів до думи державної (о особах бесіди не було (,) при тім упевнював Нам. що будут выбрані ті котрих народовц. укажут) Яко еквівалент за то жадав Хамец, що би іти з Колом польским „durch dick u. dünn“ та тому Телішев. і инчі рішучо спротивили ся і стало на тім (,) що Намістник сказав, що би поперати правительство лиш в квестіях (,) в котрих ходит о істноване правительства а супротів Поляків не виступати „провокаційно“²⁰⁰⁾.

Цілу ту акцію угодову заін(авгуровав не Телішевский (,) ²⁰¹⁾ але вже перед тим: Барвін., Гладилевич і Чапельский.

Всьо що опісля Теліш. з Намістником пересправляв (,) подавав до відомости, одобрена і рішення слідуочим ^{8²⁰²⁾} людем: 1) Алекс. Огоновському 2.) Барвіньському 3.) Гладилевичеви 4.) Костеви Левіцькому 5.) Стефа-

¹⁹⁹⁾ В чорновій далі, перед „Стан Бадені“ таке: „З Намістником говорено лиш о число послів (,) але о особах ні“.

²⁰⁰⁾ В чорновій се сказаво так: „Супротів Поляків приобіцяли наші не виступати про во ка ц і й н о“.

²⁰¹⁾ В чорновій далі ще слова: „А Кустинович (?) і Народна Рада“.

²⁰²⁾ Зразу було написано „9“.

новичеви 6.) Січинському 7.) Романчукови 8.) Белеєви

Було сказано, що пересправляє Правительство ²⁰³⁾ з Народовсков Партієв.

То що ся пізніше стало (,) не оправдало ані обітниць даних Баденім ані надій (,) в наслідок чого зростало між самими Народовцями незадоволенє

Вмісто приобіцяних певних 8 а навіть „можливих“ 10 послів вибрано лиш 7. Через цілий 891 рік ані одной концесії (,) аж в марті 892 р. написи на староствах і обіжників до старостів в справі рускій — потім Коломийські паралельки

Натомість противні події з Семінарієв Самбірсков, котра мала бути з характером більше руским, обсадою її Кірікіяртом і обсадою школи вправ попом (?) Тейсерс з Краю доходили звістки про ще більший утиск при виборах до рад громадских в польских дусі.

В наслідок того ухвалила Народна рада 892 в вересню зірвати з правительством.

В тій цілі рішено вислати депутацію до Нам. щоб оповістити его о тім (,) що Народовці уважают справу з ним за скінчену.

В склад депутації увійшли: Романчук, Савчак, Левіцкій Кость, Барвіньский, Велей.

Намісник ²⁰⁴⁾ звиняв ся, що всего нараз через впливи шляхти не можна зробити, в справі Кірікіярта телеграфовав навіть до Міністерства. Народовці сяк так успокоїли ся.

Наступив Сойм. Романчук в бюджетовій дискусії виступив з жалобами. То не мило вразило Намісника. Бобржинській жалувал ся на Романчука. ²⁰⁵⁾ Намісник сказав, що

²⁰³⁾ В чорновій: „пактує Центральне правит“.

²⁰⁴⁾ В чорновій далі „взивав до терпеливости“.

²⁰⁵⁾ В чорновій „перед Барвіньским“.

говорив з Цісарем про ухвалу Народної ради і Цісар мав сказати (,) що „Русини то люди, на котрих не можна ся спустити“.

Романчук поїхав до Відня (парляменту) з думкою виступити рішучо против правител. Наступило розвязане семінарії духовної у Відни і Львові. Рескрипт Коритовского взглядом поданъ в рускiм язичі. Незадоволене ²⁰⁶⁾ ще більше зросло (.) Ром. дав вираз своїм думкам на справозданю в Долині, потім в Бібрці. До зміни правител. не привязує Романчук взглядом Русинів великої ваги (:) одно і друге Міністерство) нам не приязне. Через те сказав Ром. в Бібрці (,) що нам треба станути на принципіальнім становищи (,) під чім розумів визволене ся з зависимости ²⁰⁷⁾ від правительства. Консеквентно хотів Ром. увійти в контакт з Славянськов Коаліціев. Не ходит тут о то (,) щоб зі всіми Славянами зляти ся в один клуб. Поодинокі клуби (,) отже і рускій задержав би свою самостійність (,) але годі висіти такому малому клубови як рускій в воздуху і бути через те так відособленим (,) щоб не можна і одной інтерпеляції в палаті внести. Поляки єі не підпишут — молодочехи також ні.

Ходило і ходит отже Ром. о певну звязь з більшими клубами і о певні загальні засади а то 1) рівноправність народів в загалі ²⁰⁸⁾ 2) (розширене права виборчого) ²⁰⁹⁾ 3) увагляднене інтересів народів Славянських ²¹⁰⁾.

²⁰⁶⁾ В чорновій „огірчене“.

²⁰⁷⁾ В чорновій „з під всякої зависимости“.

²⁰⁸⁾ Зразу було „народів Славянських“.

²⁰⁹⁾ Скобки написані олівцем. ²¹⁰⁾ Зразу було „увагляднене“ (переч. „славянських“) демократичних інтересів.“ „Демократичних“ написано (й перечеркнено) олівцем, яким написано і „в загалі“ тай „народів Славянських“.

В чорновій цілий сей уступ виглядає

Та в Клюбі рускім обявилися голоси (,) щоб заків рішене в тій справі наступит (,) порозуміти ся уперед з Коюм і з правительством Краєвим. Романчук був у Віндіш-Греца (,) пояснив му цілу ситуацію русинів— іх відносини до Поляків²¹¹⁾ — згадав о іст-нуючих руск. сторонництвах. Віндішгр. слухав дуже уважно, дякував за інформації і проєив о дальші на будуще. Колиж Ром. згадав (,) що на будуще випадало би хіба Ром- (анчукови) прийти уже з конкретними жада- нями (,) то Віндішгр. то виминув.²¹²⁾

Що до становиска (,) яке маюот русини заняти взглядом Коаліції правит. з одної а коаліції Славян з другої сторони (,) тре- вали в Клюбі рускім довгі наради.

Одні послы думали пересправляти з Ко- юм польским і краєвим правительством, другі уважали пересправи з Кої. польс. за безхосєнні.

На всякий случай уважановідновідніцим щоб „Кою“ прийшло перше до русинів (,) як наоборот.

І справді парламентарна комісія Коїа рішила порозуміти ся з русинами, в тім взгляді говорив навіт член тої комісії Пінінь- ский з Подляшецким (,) та коли Подл. ска- зав (,) що русини мусят собі шукати яко- гось союзника (,) бо не булоби в данім разі кому навіт підписати яку руску інтерпеляцію(,)

так: „Не ходит о то (,) щоб клюби зійшли ся в оден (,) але 1) о звязь 2) певні загальні принципи а то а) рівноправність б) розширене права виборчого в) узгляднене Славянства. Прийшло до порозуміня з Моравскими по- слами а відтак з Словенцями виступившими з клубу Гогенварта“.

²¹¹⁾ В чорновій „ситуацію відносно до поляків“.

²¹²⁾ В чорновій „ухилив“.

сказав Пінівський (,) що віденське Кою не ест компетентне сю справу рішати (,) лиш Сойм.

Від Кою польского не прийшов однак до русинів в тім взгляді жаден офіціальний комунікат.

Тимчасом рускій Клюб рішив що до правительственной коаліції — вільну руку а взглядом приступленя до коаліції Слєвяньскої порозуміти ся з Соймовими послами і з краєвим правительством!

Справа чєска.

На 8/12 93 в сій справі скликаний клуб.²¹³⁾ Барвіньскій не прибув (,) Мандичевскій захорував. Охримович шукав Тєлїшевского (,) Клюб не зійшов ся.

Підляшецкій намагав, щоб клуб доконче зійшов ся.

Дня 9/12 зійшов ся клуб (Барвіньскій був в тогди на обїді). Рїшено (,) щоб ніхто з руских послів не голосував протів Чєків.

По засїданю клубу надїйшов Барв. (,) жалувал ся (,) що єго не завїзвано. Романчук про(по)новал (,) щоб ще раз зійти ся. Барв. сказав (,) що уже не треби „бо він Романчука не переконав а Ром. єго.“²¹⁴⁾

Вїдтак звїсне голосованє. Охримович сказав (,) що піде за Романчуком (,) потребує однак зі взгляду на своє становище (,) щоб міг заслонити ся більшостію свого Клубу.

Романчук виголосив свою опозиційну мову при бюджеті вправді без спеціальної ухвали і уповажненя) свого Клубу (,) але в дусі двох ухвал попередних клубових,

²¹³⁾ В чорновїй додано „у Відни“. — М. П.

²¹⁴⁾ В чорновїй написано, що се сказав Романчук Барвіньському, а не навпаки. — М. П.

щоб против Правительства виступати більше рішучо.

В бесіді тій сказав зрештов тільки Ром. „dass die Ruthenen der Regierung ein Vertrauen noch nicht entgegenbringen können.

Сі невинні слова вразили однак немило мін. Мадейского і Яворского і Мадейській зараз виразив ся (,) що зателефоновав до свого міністерства (,) аби з номінацієв Стоцкого на члена ради шкільної вадержати ся (,) поки вразіє бесіди Ром. не поправит ся.

Барв. заповів в тій хвилі своє спростованє.

На клубі зазначили Подляш. і Барв. (,) що Романчук вийшов по за рами свого уповажненя.²¹⁵⁾

Ром. хотів сам авентуально простувати (,) еслиби по промові Щепановского заходила того потреба. Барв. на то пристати не хотів (,) при своїм спростованю обставав, він висказав надію (,) що прав. заспокоїт потреби русинів і уможливит Русинам з повним довірем відносити ся до правит.

Барвіньській за жадну ціну не хоче зривати з Колом польск. а сповняє вірно волю его: як при Дідушицького фідеікомісі, при виступі против Вашатого²¹⁶⁾ против ухвали Клубу.

Він каже ясно; аби сте мене різали, то: я до опозиції не перейду.

²¹⁵⁾ В чорновій додано далі; „Барвіньський заповів (,) що записав ся уже до голосу до спростованя (,) що се не з ухвали клубу (,) але лиш від Романчука.“

²¹⁶⁾ В чорновій докладнійше: „Так само було тамтого року з „Kussen“ Вашатого (:) Барвіньський заповів против ухвали клубу, що мусит говорити.“

При таких обставинах заявляє Ром. (,) що так даліше іти не може²¹⁷⁾ він Ром. абсолютно не надає ся до того (,) щоб служити нинішній системі русинам неприязній і удержувати опінію будьтоби справа руска була уже полагоджена.²¹⁸⁾ Ром пригадує, що еще 883 р. сказав Ст. Бадені Романчукови : *trzeba ażeby ktoś z rusinów poświecił się.* В 885 р. був один вельможа польській з України та намавляв українофілів, щоб рішучо виступати против москальофілів (,) обіцюючи за то „Народний дім“ від них відобрати.²¹⁹⁾

Сі події злучує Ром. з нинішним станом.

В кінци подає Ром. до відомости (,) що спосіб вибору Вахнянина і теперішнє єго захованє ся промовляють за тим (,) що він не

²¹⁷⁾ В чорновій : „що так млаво не може даліше поступати. Романчук не хоче робити рішучо в кождім пункті.

²¹⁸⁾ В чорновій межі словами „полагоджєня“ і „Ром.“ є ще таке :

„Савча к. *Интерпелує* як властиво було сказано : чи Барв. не мав поводу против тому виступити : *da dass Sistem sich nicht ändert, können wir ein Vertrauen noch nicht entgegenbringen*“.

Відносини суть напружені в віденьскім клубі (;) для чоґо в так важній квестії як провізорії бюджет. не порадили ся з Барвнським.

Підляшецкому не подобалися лише послідні слова.

Там де люди кажут : щоби мене різали(,) я до опозиції не піду

²¹⁹⁾ В чорновій написано далі ще таке : „ми народовці не лиш „самостійний нарід“(,) але і демократи“ (се певно слова д. Романчука — М. П.)

підопре Ром. (,) але Барв(інського)²²⁰ через що в клубі Ром(анчук) буде мати абсолютну меншість. Ром. гадає для того з клубу виступити.²²¹ З того обіцює собі Ром. одобрене з краю.

Ром. і Теліш. малиби не приступати до Молодочехів — але остати дикими.

В кінці константує Ром. що consortium „Дѣла“ скорше піде за Барв. як за Романчуком.²²²)

Романчук у самім Львові тратит щораз більше ґрунт під ногами.

(В чорновій дописано під сподом, рукою д. Ок-ого :

Finis Ucrainaе.)

Дня 11/І 894

Січинський висказує где які сумніви взглядом приступленя до Коаліції, Славянської і запитує Романчука: Як можнаби тот крок оправдати супротив факту, що маєм тепер нове міністерство, котре еше не дало нам причини до невдоволення?

Отже чи з одной сторони булоби се не за вчасно.

З другой сторони чи належало нам так довго задержувати прихильно вижидаюче становиско, коли нас Бадені і Таффе так довго уводив? Отже чи не за пізно.

²²⁰) В чорновій: „Романчук каже (,) що ест певний (,) що Вахн. піде за Барв.“

²²¹) В чорновій далі: „Січинський питає які консеквенції мало би розбите клубу, вступлене Романчука і Тел. до Славян. Романчук каже: одобрене в краю — сміливість виступованя з (чого? дальші слова мабуть Січинського. — М. П) Питає чи се місце для русинів належати до Славян.“

²²²) В чорновій: „Діло в руках Барвінського.“

Дальше: Не всі члени Клубу віденьського приступили би до Славянської Коаліції а где котрі і то більшість: Барв. (,) Мандич. (,) Охрим. (,) Вахн. і Підляш. (переч. „приступили би“) лишили би ся на давнішій становиску. Сецессія Романчука потягла би (переч. „знов“) отже лиш розбите Клубу — нове віроломство а за тим борба не лиш протів Москальофілів і радикалів (,) але в додатку ще правительства і барвіньщини.

Опозицію можут вести лиш сильні сторонництва.

Отже хоть симпатії тягнут Січинь(ско-го) до Славянск. Коаліції — то він не може позбути ся скрупулів.

Романчук: Не лиш симпатія (,) але і традиція кажут нам злучити ся з Славянами. Маркіян Шашкевич, Вагілєвич, Кирило Методієвске братство. Нам треба памятати, що в сих Коаліціях веде ся борба не Чехії з Німцями або Поляками (,) але борба принципів феудально-капіталістичних з (переч. „лібералізмом“) свобідним розвитком решту Славянських народів на підставах народних радикальних.

Посеред сеї розгріваючої ся перед нашими очима броби годі нам займатися якесь непевне воздушне становиско.

Романчук не може уважати акцію з 890 р. за безповоротну, тим більше що він жадане: „ażebym naprętnować moskalofilów“ рішучо відкинув. Не Ром(анчука) вина, що потому та ціла справа так розбуяла.

Єсли би Ром. міг був предвидіти ту деморалізацію в народі, яку его крок за собою потягне — то був би віколи на него не пристав.

На День 15 січня 1894 скликав Романчук послів до думи держ. разом з народовськими послами соймовими на спільну нараду,

Явили ся з послів до думи держ.: Романчук, Підляшецький, Охримович, (,) Вахнянин і Барвіньский. З Соймових: Січинь(ский) Гурик (,) Савчак, Окуневский. Романчук подає до відомости ціль сьогоднішних нарад.

Вахнянин вносить (,) щоб сьогоднішню нараду відročити а то з причини що всіх послів нема (бракував Телішевский і Гаморак).

Барвіньский каже (,) що він властиво не повинен був на сьогоднішні наради, прийти, бо на вічу в Дрогобичу названо его зрадником²²³⁾ (,) з чим зсолідаризовав ся Олесницький а опісля Охримович. До тепер він жадної сатисфакції не одержав.

О х р и м о в и ч каже: віче складало ся з моїх противників. Говорено публично (,) що скликано оно на то, щоби мене висадити з моєї позиції. Я однак пішов — але привітавши вічовиків — не брав в вічу жадного уділу. Запросив лиш своїх знакомих як Олесницького і др. на обід.

Вахнянин називає ціле поступоване Олесницького і его відповідь (,) котру мав прислати Романчуку „крутаниною“.

Барвіньский відходить на нараду Ради шкільної краввої.

Вахнянин обстає при своїм (,) що він своїх поглядів на політику не вискаже (,) поки не дасть ся Барвіньському сатисфакції.

Окуневс(кий) дивує ся як можна таку личну справу Барвінь(ского) мішати з загальною політикою — указує на некомпетенцію Клюбів до реперованя чести Барвінь(ского).

Підляшецькій єст також тої гадкі (,) що справи личної Барвінь(ского) до сьогоднішної дискусії мішати не належит і висказує в корогкости свої погляди на сьогоднішню ситуацію.

²²³⁾ Зразу було „назвав его Олесн. — М. П.

Він думає (,) що Русини в думі держ. повинні заняти становиско вільної руки так супротів Правитель(ства) як і супротів Мол(о-чеської) Коаліції.

Заходят бо між нами а ними засадничі ріжниці: і так 1) Чехі жадають (,) щоб послів до думи держ. висилано з соймів — ми противно. 2) Чехі стоять за аутономієв країв Корони Вацлава — ми не за край (,) але за на-рід руск.

3) Становиско супротів Монархії і ди-настії (,) яке они заняли (,) не позволяє нам до них приставати.

22/І. Присутні Романчук, Підляшецький, Телішевский, Охримович, Барвін(ский), Гурик(,) Мандичевский, Гаморак, Савчак, Окуневский.

Романчук коротко пригадує цілє сего-днішних сходин.

Підляшецький: Гадав зразу скликати всіх послів т. в. і москвофільський Клуб і уда-вав ся в тій справі до них (,) але що они ему відповіли (,) що они в тім участи брати не хотят, тож він тої квестії не підносит.

Вахнявин запитує Романчука: Які були переговори в Віндішгредом? Які бли-жші дані переговорів з Коюш (?) Яку поруку розвитку національности малорускої далиби молодочехі, если би до них приступило ся.

Мандичевский запитує Романчука чи він єст „увірен“ (,) що клуб молодоческій має на меті не свої егоїстичні цілі (,) але добро славянських народів.

Мандичевский думає (,) що через приступлене до молодоческого клубу взяли-бисьмо на себе занадто тяжку вітвічальність „бо наш нарід єсть льояльний і вірує в свій обряд“ а звісно як думают під тим взглядом молодочехі.

Окуневский звертає увагу на невла-стивість трактованя справи. Посли парламен-тарні зачинають інтерпелювати свого презеса

вмісто того що соймові мали інтерпелювати послів парламентарних.

Радит Окун. щоб для улєкшеня і упрошеня справи не говорити уже тепер о приступленю або не приступленю до молодочехів (,) але рішити уперед прінціпіяльне питанє: Чи послї парлам. мают дальше занимати „прихильно вижидаюче становиско супротів Поляків і правительства чи перейти в опозицію.

Після сего рішеня буде і тамто яснов консеквенців одного або другого.

Окунь указує на страшву апатию в краю і деморалізацію інтелігенції в наслідок політикі Барв. котрий в місто прапору борби о права поставив кланяне ся о ласку паньску. Політика личних карієр поводить, що в місто совісної праці буде молодіж наша хіба лиш доптати стежки до польских вельмож (,) хитрити совістю і серцем. Таков політиков звихнув Барв. всякі ідеали народа (,) що ся тяжше відомстит як би і сама утрата хотьби соток пів-інтелігентних наших урядників. Послів уважає Ок. за провідників політичної мисли народної, парламент за місце боротьби о права народів а Барвіньский на тій арені борби всіх других народів ставляє прінцип: кланяти ся та просити о ласку паньску. Сего жаден нарід стерпіти не може!²²⁴⁾ І яким же-ж правом сміє опісля відозвати ся посол до мас народних: боріт ся, організуйтеся (,) стійте²²⁵⁾ за свої обичаї (,) за свій язик і т. д. коли він сам за ласков паньсковзаходит. Тай коби то ще пос. Барвіньский кланяв ся та вимолював якісь інституції (,) котрі би уможливили хоть в тих вусших кружках розростати ся духови нашому. Суть прецінь приміри в історії Деака, Земялковского, котрі вели

²²⁴⁾ Слово „мже“ написав д. Ок ий тепер (конець 1904 р), в первописи стоїть „повинен“. — М. П.

²²⁵⁾ Непевний, чи добре відчитав. — М. П.

пертрактації о такі інституції (,) та Барв. робит інакше: він о личні аванзи дбає. За ціну тих кількох аванзів нібито інтелігенції рускої каже Барв. мовчати о тяжких кривдах мужика.

Ок. уважає (,) що чейже се природніше в хвилі (,) коли правительство і поляки нас дусят (,) против тому заложити протест, як перед світом голосити (,) що нам добре і надавати перед короною і инчими народами політиці нашій фальшивий позір, будьтоби шляхта польська справу руску уже полагодила.

Нам треба доконче злучити ся з елементами в парламенти так само як і ми невдоленими (,) бо через то ми осягнемо дві річі: раз перестане чей бути руска справа в парламенти „eine ruthenische Hausfrage“ — бо заговорят про ню і инчі народи Славянські ало друге ми скріпимо ся, коли за нами станут ще други народи славянські.

Забувати не належит, що боротьба молодочехів має поруч свої національної ціхи еще характер борби 4-го стану против феудалізму і капіталізму. Тож чей природніща була би звязь наша з такими елементами як з феудалами і клерикалами і капіталістами.

Правда що Корона в Австрії велику має силу (,) але она на нас і не згляне (,) як ми будемо мовчати і говорити (,) що нам добре.

Парламентаристика австрійска допускає зрештов лучити ся в тісніщі і вільніщі звязи з инчими клубами (,) тож (,) коли страшно перед Короною — може вступати в звязь з ким будь (,) заявити (,) як тільки хоче голосво (,) що він в тім або инчім пункті з тим або другим союзником не солідаризує ся.

Барвіньський: Не розуміє як можна вести практичну політику не оглядаючи ся на ті чинники, котрі маю найбільшу силу. Тими чинниками в нашій державі і краю суть: правительство і Полякі. Полякі перевижшають нас мастками, впливами і інтелігенцією. Они

не лиш мають всьо в державі і краю в своїх руках (,) але мають вплив значний на заграничну політику (тридерж. союз) Перед поляками мусів уступити навіт цісар Вільгельм (,) переставши їх тероризувати. Бадені складав теперіш. міністерство. Сила поляків і керованого ними правительства ест у нас так велика, що ми Русини не в силі протів їх воли хотьби і одсно (,) вибрати посла (Тут ми посла соймові запротестовали)

Правда (,) каже Барв. (,) що поляки в теперішній добі мають тенденцію нас спольонізувати (,) але всеж такі ест певне (,) хоть мале (,) число таквх (,) що уже дали собі з тою думкою спокій — отже тим именно полякам не треба тепер приспорювати чувства, якови ми ім щось видирали! Блуд нової ери був той, що ми нічого не хотіли знати о Поляках а тільки о правительстві. Намісник сам указовав на то, що через Поляків не може Русинам много доброго зробити.

„Без правительства і поляків ми ані на волос нічого не зискаем.“

Барвівського уважають яко непримиримого противника москвофілів. Тимчасом він ще в Тернополи зближував ся до них. Наумович приїздив до него і получились були разом (,) але опісля Наумович з наказу москвофільского штабу вирік ся всього. Потім сам Барв. пересвідчив ся (,) що вся акція з москвоф. ест неможлива для того, бо они всю свою роботу свою звертают протів движення не то уже малорускої літератури і школи (,) але навіт пр тів таких інституцій як народна торгівля — Дністер.

Так само неможлива яка будь лучність з радикалами (,) бо они народовцям вічно закидают, що лиш ведут велику політику а о економічний стан мужика не дбают а тимчасом самі тепер тільки політикуют а в практичних випадках подають руку москвофінам,

Зв'язь руского кльобу перед 90 роком уважає Барв. за шкідливу і не відповідну (,) бо кльоб той поставив питанє національне на боці.

Нам треба було витрєвати в новій ері — сам же бо цісар довідавши ся о неспокоях між русинами сказав (,) що се люди, на котрих спустити ся не можна.

Барв. не розуміє свого становиска так як то му Окуневский закидує (,) що він має (переч. „на стілько“) так звязані руки (,) що не сміє упізнити ся о кривду нашого селянства. Становиско его не важе му (переч. „в тім взгляді“) рув. Алеж ми не дурім ся силою нашого народу ані криками віча. Як собі якийсь там демагог схоче (,) так собі віче покермує і такі му резолюції ухвалят.

Ми мимо всего не залишуєм принципів, хоть не ідемо в опозицію. Що до закиненої Барв-му політики личних аваязів (,) відповідає (,) що він бачит у нас страшну мізерію — не ма у нас людей (,) хотьби одного, котрого би можна назвати справді ученим. Катедри на університеті стоят опорожнені, бо не ма ким обсадити. За его — Барв. старанєм дістав Зобків стипендію, щоб приготвляв ся за границев до катедри цивільного права. Він Барвіньский удавав ся до Горбачевского (,) Борисікевича і (Яр.) Окуневского (,) щоби старали ся о катедри на будущій Львівській медицині. Усі відказали. Він старає ся о катедру рускої історії і посада та уже незабавкі буде обсаджена чоловіком з заграниці.

Тількі тим способом може нарід двигнути ся.

Барв. протестує протів реченя Окун. яко би він звихнув коли небудь ідеали народні.

Організуймо ся у споді! Освідомляймо наш нарід (,) але не крикливими вічами, не грімкими петіціями.

Если ми (,) слабі (,) уже тепер підемо в опозицію, то нас Пленер напевно видасть Полякам.

Сказав теж міністер Мадейскій (,) що ему Лупул (Румун) миліцій від русинів, бо Лупул іде всєгда з правительством.

Чехі не такі наївні (,) щоби для симпатій Славянських нас підпирати. Ідеали Славянофільства не загрівають нікого.

Апатія по краю не є²²⁶) впливом нової ери (,) але опозиційного крикового вихованя. Опозиція була би тепер для нас убийчою. Найлучше би було (,) если би рускій Клюб приступив до Гогенварта!

В а х н я н и н : Шанує пересвідчення всіх. Акцію разом з руссофілами і радикалами уважає за камінь у ніг. Суть то елементи ворожі державі.

Клюб Славянскій уже був — але²²⁷) нічого з того не вийшло.

Рігер доказав, як чехі нас любяч. Він же сказав: жалую русинів (,) але нічо ім помочи не можу.

Грегґ же назвав руску справу ruthenische Hausfrage.

Справи сеї сегодня нам рішити не можна, нам треба вступити в переговори з правительством і Колом polskiem (,) а доперва коли тіж не доведут до нічого — тогди опозиція. Ми ще не знаєм яку фарбу покаже нове міністерство.

Смішно то єст заявляти льяльовість Цісарєви а лучити ся з „friedenstörenden Jung-szechen.“

Ціла акція наша непотрібно застрягла в однім місци (,) нам треба переговори вести дальше.

²²⁶) В ориг. „то є“, через помилку. — М. П.

²²⁷) В ориг. через помилку, „анє“. — М. П.

Телішевскій. Artige Kinder fordern nichts, sie bekommen aber auch nichts!

Підляшецькій. Наш нарід не ест вихований в опозиції, то лиш крикливі проводирі робят опозицію і надают таку ціху нашому народови.

Ті крикуни не мают права нам наказувати іти в опозицію. Барвіньському він лиш закидує (,) що непотрібно представляє ся в парламенті яко речник одной партії (,) коли ми послаи цілого народу. Тай не потрібно зриває ся Барв. на свою руку против Вашатому і т. д.

Романчук. Факт (,) що нас дусят, факт (,) що обітниць даних не додержуют. Я тим вислугувати ся не буду, що нас бют. Я не надаю ся до такої політики.

(Тут уривають ся записки д. Ок-огс,) які є між паперами Драгоманова.)

Далі даю лише чорнові записки, достатчені мені д. Ок-им під ковець 1904 р. яких не було у Драгоманова. Вони писані олівцем, а потім, як буде зазначено, чорнилом. — М. П.

27/I (1894).

Важнянин еще хоче порозуміти ся з краєвим правительством, поляками і з новим міністерством а если би то не довело — тогда опозиція

Телішевскій. Одна гадка вірит в відпорну силу (,) друга гадка (:) ми політики практичні а позаяк ми нарід слабій для того числити ся мусим з фактами

Не бере ся на увагу фактора „народа“ на тлі тої теорії виховувати ся буде наш нарід

вितворит ся політика індивідуального? егоїзму

Єсли б я мав певність (,) що лиш я вкля-
няти ся буду а то тимчасом цілий ряд за
мною кляняти ся буде.

Повний розвій нашої нації значит капі-
туляція поляків в східній Галичині

Б а р в(інського) політ(ика): хто гроші
дає той права диктує

Молодіж вихована на польськiм хлібу ста-
не ренегатами польськими. Сли хочете вихова-
характери --- мусите змінити поступованє (.)
Перелом конечний (.) Кождий з нас шукає
аргументу (.) Ми мали контакт з правитель-
ством а як нам тяжко було (.) (Се зміст отої
промови, якої частина подана далі в повні
з рукописи самого д. Телішевського. — М. П.)

П о д л я ш(ецький). Ми не учителі (,) але
пленіпотенти (.) В хвилі теперішній еше не
конче рішати (.)

Ми лиш голосили (,) що у нас політика
вільної руки (,) але

(Далі порожня 1/2 обороту першої картки
і ціла перша сторона другої картки аркуша,
а на її обороті написано таке:)

посторонні впливи
ігнорованє народа
поляків добрих мало
семінарія

Річ темпераменту
почутя чести
посли рускі підут (?) в опозицію

Романчук ест противний всяким пере-
говорам (?)

Подляшецкий (.)

Я маю силу і охоту видержати
параліж на долині
любов до поляків
вільна рука

Вахн(янин). Огже добре ?
голос улиці (Популяки Поляки)
довіріє до Романчука

Якби з ним (?) думав радикально (,) був бим рад
Honores mutant mores.

14/2 (1894)

Вахн(янин) уважав за потрібне підготувити терен (,) був у Намістника 11/2 о 11 годині (,) сказав Намістникови (переч. „які“) що були ухвали влюбів (,) Вахн. сказав (,) що стоя на національнім ґрунті.

контакт

На(містник) приняв до від(омости) і сказав (,) що належит поговорити з комісією парламентарною польскою (.)

12/2 Войцех Дідуш(ицький) яко віцепрезес мав зібрати

комісія унії консервативної (:)

Тарнов(ський), Водзі(цький), Меньцін(ський), Абрагам(ович), ? Єджевич (браковав Горайський)

Приходить (Вахнянин) щоби порозумітися, яке становиско займе коло польске супротив Народу руского і его заступ(ників) а именно що до розвою в користь народу руского.

Войт. Дідуш(ицький): які постуляти? На то сказав Вахн. щоби польска Делег(ація) відносила ся прихильно на тих основах (,) що нарид руский не має своїх прав (.) Щоби они не спиняли (,) аче щоби помогли до осуцнення его (прав).

Всі сказали, що они радо повитают — що они не думают в нічим перешкоджати

Застереж(ене), щоби делегація не сходила зі становиска національного і що они надіют (ся) що русини (не?) злучат ся зі Славян(ами) яко фактором антидержав(ним)

Щоби офіціаль(на) заява виходила з тої основи.

Лиш Стан. Вадені зробив докір (,) що Коło polskie ігнорувало русинів

ударив на дивникартво(.)

Вахн. зробив заміт (,) що правитель-ство не узнає поляків (.)

Жаден не відтягнув ся — усі прихильні — льяльні (.)

Замітне — так намістник як тут (говори-ли,) що годі ставляти широких постулатів, щоби від часу до часу

а принцип (?) що они обовязуют (ся кожду справу піддержати.

Ходит о зміну систему (.)

Бобржан(ський) сказав (,) щоби рекур-сов(ати,) признав (,) що може ест на споді зла воля (,) але в Центральн. того не ма.

(Доси чорнові писані були олівцем, далі все чорнилом. — М. П.)

Отвертість (,) явність і щирість

Автон (?) Водзіцкый сказав (,) що по-ступоване Савчака ест неприхильне

Савчак сказав: що сталося

Гуржк: говорит о одній справі з Бо-бр(жинським) і учителем

Телішевский: Кою polskie уважало клуб руский лиш яко експозитуру свою

Русини мают шнурком вставати за по-ляками.

На то заявив Теліш. 891 Баден(ьому Ст.) і Наміст(никови)

Роман(чук) 891 я мав конферен(цію) з Яворским і Намістником (,) щоби оба клуби на рівні (,) щоби руский клуб був апен-диксом Кола polskiego.

Телішев(ський). Найдальша податли-вість не поможе (.) Яворский атакував пооди-ноких членів для чого ?

від поляків голови

при валютотій дискусії

інтерпеляція в справі еміграц(ii)

в справі ческій не віднесло ся Кою polskie до русинів

поступоване не тільки не льояльне²²⁸⁾ але і неuczтиве.

Романчук: припускав (,) що так буде. В загальних справах суть завше медоточиві (,) але гачок (.) Пілят найзавзятіший(,) Абрагамович dto. Лиш тактика змінена (:)
язики попустили.

Охримов(ич) не сподівав ся такої відповіді (;) він думав (,) що будут рекрімінації

кроки розпочали ся
дофнути ся не повинні

гадає (,) що они би висміяли нас и ест тої думкі (,) щоби зараз іти в опозицію

Вахнянин мусит почислити ся з даними обставинами(.)

Тарновск(ий) сказав (,) що они не надіяли ся

ілюзія (,) що ми тим упертим козлом вина спаде на тих (,) котрі не додержат буде час розбити ілюзію (.)

Ходит о зломане опозиції шовіністів
а намістник сам приступит

Еще ніколи Поляки не заявляли так як
нинька

щоб не брати остріших слів польских за зло (,) але pro praeterito.

Савчак (каже,) що жадної угоди вербальної не треба.

Бобр(жинський) сказав (,) щоби вплинути на прасу.

Телішев(ський). Не ест правдою (,) щоби упала ера упала²²⁹⁾ через опозицію польску

Не охотно відносит ся

²²⁸⁾ В оригіналі, через помилку, „не тільки не ест не льояльне.“ — М. П.

²²⁹⁾ Се 2-ге „упала“ — в новім рядку; але слово „ера“ в поперед. рядку — на самім краю: розумінє неясне. — М. П.

порозуміне обох народностей ест потрібне

Не ма ріжницї ніж роком 890 а тепер
Тогда редуковало ся постулят до най-
дрібніщих річей зі взгляду на поляків

Не можливо (,) щоб поляки сказали
інакше

Ми шукали аліянта а знайшлим пана.

Романчук має недовіре до акці

Рускі Станьчикі не дістанут (?) як за
Голухов(ского;) ich spiele nicht mit.

Охр(имович) каже (,) щоб оглядніще
переговори робити.

Вахня(нин): що²³⁰ порозуміва(ти) ся
п р и в а т н о (.) Савчак і Вахнянин

1) розвій не лиш против (,) але і посту-
лят(и?) піддерж(а)ти 2)

(Тут і чорнова вриває ся.)

Промова посла Константина Телішевського се- ред укр.-руських соймових послів.

27/I 1894²³¹)

(Автограф, писаний олівцем, находить
ся між паперами після Драгоманова).

По розправах на темат теперішньої си-
туації політичної, на темат теперішнього по-
ложеня русинів — належит передовсім скон-
статовати и піднести цей факт, що всі голо-
си (,) котрі досі обзивали ся — (а по правді
ніхто з нас не мовчав —) зазначили (переч.
„категорично и рішучо“²³²) що теперішнє
поступованя (,) що дотеперішна тактика по-
слів народовців чи соймових чи ради дер-
жавной під жадним условієм на дальше удер-

²³⁰) Може має бути „щоб“. — М. П.

²³¹) Дата встановлена по запискам (чор-
новим) д. Т. Ок-ого, — див. вище. — М. П.

²³²) Далі проминаю всякі перечеркненя
і даю промову чисту. — М. П.

жати ся не дасть — що дотеперішня тактика удержаною бути не може — и удержаною бути не повинна — бо задержана на будуче звелаби на весь народ цілу сумушкід. —

Тая гадка доконечної потреби зміненя дотеперішної тактики у всіх голосах недвозначно пробив(ае)ся — Ріжниці під тим взглядом між нами нема ніякої — принаймні я єї не дочувся. Констатую и принимаю одже яко факт (,) на котрий всі ми годимося, що підставним тоном — („Grundton“) всіх голосів наших було узнане доконечности зміни нашого поступованя на поли нашої діяльности політичної. Слиби ж доконче в тім взгляді ктось хотів домацяти ся — дошукатися деякої між нами ріжниці — то лежит вона хиба у тім — що коли гадка тая в устах та душі декотрого з нас несміливим тільки пробреніла тоном — то на відвороть у декотрого з нас ставала звінким, ясним та рішучим тоном. —

Але констатуючи сей факт мушу сконстатовати дальше — що посі тільки сягає згода — що тільки до цего пункту доходить гармоня тонів у тім концерті політичним зачутих. —

По за тим розходять ся голоси и сли я в загалі добрий маю слух — то розріжняю відчуваю подальше сконстатованого мною сгідного пункту — два головні тони (,) дві провідні гадки — котрі дуже ярко супроти себе зарисовуються.

Одна часть тих до певной точки згідних елементів — оперти хоче тую всіма в більше або менше голосний спосіб узнану потребу зміни становища послів — в першім ряді на народі. — Віруючи в силу єго не агресивно нападну — але в єго силу відпорну (,) значиться в тую силу (,) котра намітуваня єму чужих ідей та доріг не допускає (,) не зносить — и що той народ всякі змаганя послів

зміряючи до того — аби его ухоронити від того намітуваня и октройованя ему гадок чужих підопре — кроки в ціли охорони прав его (,) его свобідного питомого розвою економічного и культурного підприємяті — єсть він в силі поняти і оцінити и цілою лавою поза ними станути — натомість супроти мір для того его розвою шкідних заняті таке становище(,) аби міри ті — его інтересам шкідні — о скілько можна як найменче его дотикали.

До того всего народ руский має вже силу — томуж по гадці декотрих з нас — належит дальший розвій житя політичного до той сили навязати — а навязуючи до ней поставити тую силу народа на першім місці — розвою політичного и числячи ся з даними обставинами — числячи ся з чинниками теперішної доби політичного жатя — ставати проти тим всім змаганям могучих факторів сего світа — котріби тую безперечно існуючу силу відпорну у нашім народі — хотіли — чи то дорогою насильственного натиску просто відразу зломати (,) чи то дорогою систематичного вироблюваної серед поодиноких верств суспільних податливости та вціплюваня пересвідченя своєї сили а безсила народного — найперше зацяткати а потом приголоштити. —

Приверженцем той гадки (,) підставою зміни дотеперішної політики має бути одже віра в відпорну силу руского народа из всіма ей консеквенціями. —

Піддержуване и дальше вироблюване той сили серед маси — ведеє той маси до що раз визшого культурного розвитку незалежно від охоти або неохоти чинників посторонних — ото ціль приверженців того напряду політичного. Не значитья однак (,) щоби приверженці той думки негували або нехтували фактичний стан річей, щоби вони не числилися з фактом, що у нас в нашім краю нація польська єсть чинником таким (,) що

его за двері викинути ми ані не в праві ані не в силі — противно (,) вони факт сей признають и з ним числяться, хочут однак перепони тим чинником повному розвоєви руского народа будьто прямо будьто посередно ставлени а загороцжаючі рускому народови дорогу до осягнення повного рівноправства в тім краю — усувати не руками та волею тихже самих чинників — а власними руками, хочби навіть проти волі того чинника вказуючи, що на це старчит просто сама сила відпорна народа.

Ціль остаточна того напруму ясна: усунене всякой гегемонії над народом руским чи то польской чи московской — чи там якої небудь инчой — и переведене в діло засади, що о справах лежачих виключно в сфер. его інтересів — сам народ руский собі судія и впорядчик — в справах же обом тим народам у сім краю спільних (бож вони безперечно истнуют) переведене засади обов'язкового порозуміння — засади отвертого та щирого (,) але попри то справедливого компромісу. —

Друга часть тих до точки мною вказаной згідних політиків руских покрою народовецкого — омавляючи теперішнє положене руского народу — в загалі а в особености его положене в Галичині и в Австрії — ставит для дальшой его політичної акції и его житя оттаки провідні гадки: Ми Русини народ слабій без власти и сили — позбавлені аристокрації, шляхти та буржоазії, обмежені на маси непросвіченого — політично не виобразованого а економічно знищеного народа сільского и на горстку інтелігенції — супроти маси той и за малу и до того економічно з усіх боків зависиму — замешкуем край спільно из частиною народу польского, до котрой належит и уся аристокрація шляхта и буржоазія; — а позаяк нождий не то політик та політикою занима-

лючий ся чоловік — але кождей до розуму претенсію маючий чоловік з фактичним станом числити ся повинен — тож річ ясна, що кождей розумний русин політик повинен и мусит ся числити з фактами а) що в нашім краю належит всяка сила и всяка власть виключно до поляків, що вони економічно и культурно русинів о много дуже много переходять, що суть міродайним чинником у Австрійского правительства силою свого становища в краю а яко такий впливають на внутрішну и внішну політику цілої держави — а що за тим всім йде, що русини не то вже проти их волі — але навіть без их відомости у правительства австрійского нічого взискати не можут а ми русини не в силі стану того перемінити — або их за двері викинути — тож мусимо шукати способів и доріг, щоби з ними помиритися(,) ergo: интереса нашого народу в тот спосіб заступати, щоби йдучи ім під лад брати за се від них (,) що дают брати (,) що их ласка признати нам з всіх тих засобів, котрими вони так обильно випосажені. — Ділаючи та поступаючи претивно (,) не дістанем від них нічого — а позаяк ми не маєм сили щоб видерти им що небудь з их власти — тож річ ясна — що боротьба наша з ними безуспішна; — виставит нас слабосильних на цілковиту загладу. —

Ergo йдім йім під лад — берім все (,) хочба и найдрібніше, що вони нам за то дают; — аж до часу (,) коли ми дарами ними подужаєм, збогатім и розживем ся — а тогді доперва буде пора до політики агресивной супроти них самих

б) що наше правительство краеве (довірем корони и інтервенцією при твореню коаліції правительственной и міністерства з той коаліції вийшовшого) так сильне (,) як досі не бувало (,) становище его так домінуюче — що колиб ми мали на-

віть тільки сили (,) аби туо теперішню коа-
ліцію и ей міністерство звалити — то хйба
на те, аби дати спромогу Намістникови на-
шому зложена нового правительства цен-
трального — річ отже ясна (,) що ми не то-
проти волі (,) алеж и без відомости такого
правительства краєвого — нич а нич для на-
рода нашого від правительства центрального
взискати не можем (,) а щоби туо волю мати
за собою — треба з тим чинником числити
ся — треба стосовати ся до его волі и на-
мірів — вдоволяти его — не дражнити (,) не
провоковати его — а просто йти ему під лад
и за се брати від него, що воно дає (,) хочби
то на око були самі дрібні річи — бо тою
дорогою скрпляти мемся у нутрі нашім —
стипендія!
посади!

(Кінця не написано. М. П.)

33-ий лист М. Драгоманова до дра

Т. Окуневського.

4/16 III, 94. Улица Денкоглу, Софія.

Високоповажній Добродію,

Получив учера лист з прилогами і все
прочитав раз, при чому, звісно, деякі дегалі
не розібрав зразу. Тому і не посилаю щче
Вам прилог назад: треба щче прочитати
разів з 2.

Не дивуюсь, шчо Барв. бере гору над
Ром., — бо первий зна, чога хоче, а другому
самому темно. Сам признає, шчо в 1890 р.
попавсь у тенета, і все б'їтьсьа з них вир-
ваться. Не дивуюсь також, шчо з усіх нарад
і Вашого клубу самого і спільник з Рож(ан-
вовським) і Ко. нічого не виходить, бо на
першій план у всіх Вас висуваєсьа етногра-
фія, а не політика. Чи самостајній народ
русини? — се ж академична квестіја! Ну,

а академіки будуть споритись і на страшному суді! Инакше б вишло, коли б зразу були поставлені скрізь питання: що нам робити політичного, що б наш народ піднявся політично ж і соціально?

Те, що Ви пишете про будущий стан річей, коли рутенці + народівці вироблять консервативно-малоруську партію, перед котрою радикали стануть лівим крилом, — мало цереминить діло, бо молодші рутенці виробляють чисто московську партію, котра те ж або пуста по політ. і соц. справам, або консервативна, — і воїять наша Галичина буде тькитись на однім місці, все операјучись на тому: хто ми? і все консервуючи, не знать-що.

Гальцьово-руського консерватизму не ма і не мже бути, коли не вважати за консерватизм апатію. Консерватизм у вас єсть польсквј і австріјськвј, котрі тепер злились дльа боротьби з радикалізмом, як сказав Мадејськвј чи Јаворськвј, говорьючи про причвну, що вивликала коаліцію. Вам нічого не застаєсья, як стати або за консерватизм — чужвј, або за радикалізм всеавстріјськвј, котрвј пристоїть²³³ і Вам, як „четвертому“ стану і як нації. Про політику „четвертого стану“ говорив і Ром. — чому ж було і не покласти жеї в основу всіх нарад?

Барвинщина через те ј шкодлива, що вона јде против політики 4-го стану і що вона веде до консерватизму чужого і навіть не до консерватизму, а до реакції, — бо полякам в Галичині мало консерватизму. Јім вапр. хочесья „реформи“ церковнојі. Окрім того јім хочесья Польшчі 1773 р. — а яке ж при тому може бути становище українців? Те ж помагати полякам, — чи ј собі.

²³³) Здає ся, має бути „пристоїть“, а не „просвіт“, як написано. — М. П.

„числитись з практичними обставинами“, то б то пітти на „угоду“ з Побьедоносцевим? Я певнісіньки, шчо Кониськиї і Ко. пішли б на се, та спасибі йому, Поб. сам не jde на угоду. Се одишкає наших Барвинських до угоди галицкої, — але який же з сего послідок може бути на Україні? З такою угодою треба ховатись не тілько перед урядом, — але і перед громадою.

Я б шче міг признати яку небудь практичність за Барвинщиною, коли б Галичина була сама, без України, і коли-б не було Польщі з жеї агресивністю. Може б тоді Барв. і Ко. вишпакали б собі дешчо, як словінці, без великої шкоди по кр. мірі дльа національності. Але тепер? Куди Ви дінете Україну, де з угодою à la V a g w. треба стати на ножі і з рос. урядом і з усім інтелігентним у Росії і в самій Україні? І шчо ж може вишпакати Барв.? Дві-три школи, дві-три катедри. Так перемишльську гімназію получили Ви в опшоації!

Діло ясне: поки буде угода, программа 1890 р., консерватизм, — чи як би те не звалось, — доти про соціальні кривди р. народу народовцям рота розівльати не можна, а депутатів треба буде приїмати з ласки правительства, то б то поляків. Куди се приведе народовців? Остаєсья одно — радикалізм!

Віда в тому, шчо при сему зараз же явльаєтьсья розмова не про принцип, а про особи. Я не буду боронити Вам коломієських радикалів. Скажу лишень, шчо хиба на практиці більш розумними себе показали хоч би і усі Ваші клуби? Хиба всі наради, котрі Ви описуєте, скінчились більшою славою, як Павликова Одиссея в Вродах? Всім нам треба шче вчитись „плавати“, а вчитись можна лишень плаваючи. Найбільше лихо, яке я бачу в Вас, — се брак всьакої спосібности до солідарности. От напр. мої приїтателі:

Ви, Фр., Паул. — всі в ростич ідете і всі один другим недовольні. А ја спитав напр. Франка : навіщо ж Нар. Воля, котрої він голова, поставила кандидатуру П-ка? Ліпше було б зарані облумати справу, ніж потім на П-ка всю вину складати, коли вина єсть.

Про зїзд 2 Февр. ја можу сказати, шчо П-к тут зовсім ні в чому не винен. Зїзд рішили коломїдці всі, маїже без знатьєтя П-ка, — а коли таке рішеньє виїшло, то треба було виконати єго. Як єго виконали, чи можна було ліпше, ја не берусь судити. Тільки безхосенним ја зїзд тої не вважаю, — бо думаю, шчо навить те, шчо Ром. почав говорити про угоду з Рож. і те, шчо Ваш клуб назначив свій зїзд — виїшло, як послїдок зїзду 2 Февр. Ја певниї, шчо Ваш зїзд скінчитьсьє нічим, — та все таки думка буде шче раз пушчена „про політику принципїальну і політичну.“ *Gutta cavat lapidem!*

Правду кажучи, ја на тому зїзді боїусь більше всего за Фр. і Дан. Франко поет, *ergo* — скакун. Він стїлько сьурпризів мені показав, шчо мєже ј тут який небудь витворити. Дан. ја знаю лиш по єго статєтьєм, та по тому, як він крутив з моєїєу статєтьєїєу „Вїра і гром. справи“. В статєтьєх він часто јавляєсьє дуже вже јасно забаллотированим кандидатом (ја, як і Ви вважаю блягоїєу такі зајави, шчо Ром. предавсьє, та занадто партїїно і в остатнїї статєтї Дан., шчо старї партїї дбали лишєнь про інтеллігенціїєу, а не про народ, замїсць того, шчоб сказати, шчо вони не вмїли дбати про інтеллігенціїєу) З історїї ж моєїєї статєтї, котру Дан. держав вїлька мїсьєцїв, а на рєштї напечатав, з таким початком, котрого ја по кр. мїрї зовсім не розумїю, — ја вивожу, шчо він мєже ј у бога не вїрує, та чорта в усьєвїм разї боїтьсьє, — то б то значить по церковним єправам непевнїїєу. Тим то ј жалєо, шчо не покликано П-ка, котриї при всїх своїїх

хйбах, по кр. мірі твердиј : він може погрішити безтактовністю в прикладі принципів, а не в одступках од них. В усьакім разі з П-ком поступлено некорректно, шчо його не покликано, — бо П-к редактор часописів партійних і мусть бути першиј покликаніј. — А з рештоју vedremo!

На Ваш запит : якого радикалізму ја хочу од Вас. і Олеса., Ви сами одповідаєте. Коли Ви обоје і другі Ваші пријатели хотять політики 4 стану, то Вам не трудно виложити програму, зајавити жејі јасно і групувати народ коло нејі, — а јак буде зватись Ваша партіја, се не важно : хоч ніјак! Звісно, добре б було, коли б скорше склалась јака організація ширша і з Ваших фракціј і теперішніх т. зв. радикальних, та ја тојі думки, шчо ради демонстрації поспішатись нічого. Теперішња рад. партіја тим і хйбить, шчо вона ранішче зајавила своје формальне життья, ніж дісно виробилась. Через те м. и. вона набрала собі в члени студентів, котрі шче не довчилились і не довоспитались і котрі ніјаких обовязків не сповняли і не могли сповнати, а правами руководити других хотіли користуватись та політику вести. От і дополітикувались до таких вчинків, про котрі Ви пишете. Треба перше виробльати елементи партіјі, а потім партіју. Через се ја думају на тепер головне : мітинги, попул. література і в загалі преса. — При теперішньому стані справи пресовојі не ма нічого видумати јак „Народ“ — у П-ка. Перше : він твердиј, — а 2-ге јему довіряјуть украјінці, а поки шчо „Народ“ держит Україна. А самому П-ку хотілось би збутись редакції і взьатись за 2 ч. „Читален“, — та ніким його замінити. Ви знаєте кого другого?

Пишуть мені з Петерб., шчо там подана в министерство петіція про заснованьња „Общества имени поэта Шевченка,“ — ініціатор білорус Мікешин (скульптор). Підписалось ба-

гато генералів, в тім числі хімік Менделѣвѣвъ, котрий мусить бути кацап. Думаю шчо все скінчитьсяса самодоносом. Окрім того на 6 ч. с. м. поліція дозволила вечерниці Тарасовські на 350 душ. Те ж самодонос, самообман і трата грошей, котрі лише б послати в Галичину. А печати укр. небієсь не дозволяють! По свому уряд не дурниї, розумнішчиї, ніж наші по своєму! — До слова! те шчо Ви пишете про відносини польаків, а через те і наші, до 3 держ. спілки занадто висока політика. Та і на вішчо повернулась та спілка? На те, шчоб царь і з французів гроші брав і німцям торговельниї трактат нав'язав. І прекумедно, шчо власне польаки і Україна раді трактату, а Москва плаче! —

Ваш М. Др.

(На боках листу:)

Читаю в N. Fr. Pr. шчо Ром. і Король згоду зробили. Певно, в ім'я програми (!) 1848 р. то б то самостојачести малоруської. Ліпше б вони не згоджувались, — а Король і Ко. обернулись до демокр. політики, — то самостојачість сама б у кінці виїшла. А тепер виїде лишень нова Барвинщина, котра і з національного боку все таки на рутенщину зведеться, бо Україна не може пристати на австроуніацькиї клерикалізм. —

Буду ждати обішчаних Вами звісток і в загалі листу. Ви таки скупі. Пригадаю, шчо Ви обішчали мені про баптистів написати, — як їх читальники приїмуть? Тепер хотів би почути і про Прометея і т. и.²³⁴) Кінчаю Рај і Поступ. Систематичну думку про пропаганду такого роду викладаю в статі, шчо мусить бути в 4 N Народа.

²³⁴) Брошура Драгоманова „Про заздрих богів“. — М. П.

34-й лист М. Драгоманова до дра Т. Оку-
невського.

(писаний після 19. III. 1894.)

Високоповажній Добродію,

Маю ја отсе перед собою звістку N. Fr. Presse, Дѣла і лист Фр-ка про зїзд 19 Марта і бачу, шчо страх мїј був оснївній і навіть шче меншиј, ніж слід. В программу, предложену зїзду, не тїлько влїзла етнографїја, але ј нова ера з церквою. Наївно було предлагати таку программу і рутенцям і москалям, і радикалам і поступовим народовцям, котрі јак Ви запротестовали шче в початку нової ери проти клерикалізму в політиці. Згоди на сі точки не буде ніколи, навіть, коли б кілька послїв з клубу Рож. і пристали до вих. Москалі і радикали все таки будуть војувати проти сеї новенької ери і позајак правда, — то б то принцип вольности думок літературних і релігїйних, все таки буде на јх боці, то новенька ера боротьби не видержить і нічого навіть хвилевого не осьагне, — бо польяки будуть все таки сердиті і на неї, бо вона не Барвиншчина, а згоди між фракціями все таки не буде. — Спасати ситуаціју мусить тој комитет, котрому поручено „стїлізаціју“ і § програми, — в котрому, думају, мусите бути і Ви.

Дозвольу собі Вам висказати шче своїї добавочні уваги до мојеї думки про потребу зовсім викинути сеј §, а замінити його чимсь подібнем до того, котриј поставлевиј в програмі Хлібороба дльа зїзду 2 Фебр. писанїј мноју і признанїј коломїјцями і Франком, — то б то про вільність кожній фракції ширити чистими способами своїї національні јак і релігїїні думки. Окрім того, шчо можна сказати привіцїально на користь вільности і толлерантности, звертају Вашу увагу на те, шчо власне така вільность і примусить мо-

скалів злізти з коня пустих фраз, на котрому вони їздять 30 років, і взятись за політичну і соціальну роботу внизу, коло народа, — а се непременно мусить сблизити їх і з національністю. Далі сва вільність вибавить і народовців і рутенців раз на завше од усякого вассальства митрополитам, а поскільки сі митрополити чиновники міністеріальні і агенти польаків, — то і од їх панів. Крики ж їх легко одбити, бо толлеранція нікому не перешкоджа бути архикатоликом і отверто проти толлеранції виступати тепер ніхто не посміє. (От тому то і дивно мені, чоґо се Романчук уліз уцять в нову еру, з котрої був уже випіз, коли з програми 1892 р. викинута була віра! Коли вже він згадав князів, то б і ја йому пригадав слова св. Андріја у Нестора про бані Новгородські: *никѣмъ же мучими, сами ся мучать*“.)

*Шкода, коли
при наїзді
митрополита*

Мольу Вас, — передумајте сьу справу уважно і коли згодитесь з моїми аргументами, то настїйте в ред. комитеті, шчоб § 1 просто викинути.

Далі ја думају, шчо на будушчому зїзді, а може і в комитеті підніметься справа виборів. Тут треба, шчоб згода була не словом, поставити, шчо вибори буде направляти спільниј комитет з 3 партій і котрих кандидатів він поставить з кож(н)ої партії за згодоју місцевих комитетів, — тих мусьать підпирати агенти всіх трьох партій. Так лишень можна буде коли не побороти зразу Барвинщину, то поставити боротьбу з неју на міцниј ґрунт, — бо можно бути певним, шчо польаки поставльять собі за ціль на будушчих виборах не пустити ніодного незалежного кандидата — русина, а провести скрізь Барвинців і Вахнянців. — Боротись, так боротись, а инакше вже ліпше чиста і отверта Барвинщина! —

Шчиро прихильниј Вам

М. Др.

Перечитав ја шче раз пункти 19 Марту. Ну, шчо там сказано сушчного проти пунктів Хлібор., окрім несчасного § 1?

38-ий лист дра Т. Окуневського до М. Драгоманова.

писаний після 27. I. 1895 р. пропав.

35-й (остатний) лист М. Драгоманова до дра Т. Окуневського.

29/I, 95. Софіја.

ст. ст.

Високоповажниј Добродію,

Спасибі за інтересниј лист, — та все таки ја не могу одповісти на него, јак би слід і јак бажајете Ви, бо Ви мені не написали докладно, јаку програму уложив зјїзд 27-го січня, хоч кажете, шчо дебати при нїј показали наклон до радикалізму. Мотивів же, по котрим Д(анилови)ч, признајучи программу за таку, шчо може замістити радикальну, не пристав до нејі, не розберу. Поки шчо могу сказати лишень одно, шчо бојусь ја не так программы, јак особистого составу новојі партіјі. Шчо напр. з того, шчо јесть радикальна программа радикалнојі партіјі, коли більша часть радикалів тілько про те ј дума, јак би втекти в јаку небудь „угоду“ то з понами, то з Романчуками, то з Марковими і т. д.? Чого ж ждять од јаких небудь Белејів? Бојусь, шчо вијать вијде стара Романчуківщина — ні риба, ні мјасо.

Шчо покладено не входить в угоду зо лївівськими москвофілами се добре. Ја завше був за тим, щоб всьаких Барвінських і Маркових, — польських, јак і московських најмитів, — не пријмати в чесну спілку. А коли в програму новојі партіјі внесуть „куль-

турні“ точки, такі, як самостійність мови — національності і т. и., то ја се, як завше, назву „неполітичноју політикою“. Перед селянами-виборцями мусять стати політично-соціальна „хлопська“ партія, а не українофільська, москвофільська і т. д. Думају ја, шчо всі такі „культурні“ точки лишень не дајуть людім, прихильним до хлопських інтересів, як напр. кружок Олесницького, дійти до згоди. По приміру ж кружка Олесницького, ја думају, шчо в провінціях можлива б згода деяких українофілів, москвофілів і радикалів коло хлопської програми. —

Для культурної ж роботи нехај люди групујутьсѧ по иншим кадрам, — культурним, а не сојмовим. —

Наробили Ви клопоту тим, шчо дали прочитати лист мій Даниловичу. Він озливсѧ на Павлика, шчо мов би то тој мене але інформује, — і написав сам до мене і Герасимович листи досять сердигі. А ја просто судив о Д-чу по тому, як він задержував мою статейку Віра а громадеькі справи і які речі він там подописував од мого пмені! Так ја ј одповів Д-чу і Гер-чу, та певно не втихомирив гніву јіх ні на П-ка, ні на мене.

Писали Ви мені, чи П-ку, шчо читали мојіх Задріх бгів в одніј читальні і шчо „еффе́кт знаменитиј“. А ја б хотів знати не тільки, в якцј бік знаменитиј, — чи на + чи на — а також і деталі, бо горе авторові писати за тридевјать земель од читателів. То будьте ласкаві, напишіть мені скорше і докладніше про те, як то воно було. —

Бажају Вам всего ліпшого на новиј. або на стариј шче рік.

Ваш М. Драгоманов.

**39-ий (остатний) лист дра Т. Окуневського
до М. Драгоманова.**

Вповажний Добродію!

Найперше про Ваші популярні видання :

Тогід прочитував я їх в тут. читальни селянській — було 40-50 газдів і молодших. Розвідка про анабтистів інтересовала людей, але хоть як я старав ся прислухати відгомони (переч. „з душ“) зі сторони моїх слухачів — я нічого такого не запримітив а найменче волі вступати в сліди братчиків. Цікаво ім було, про се все довідати ся — але нічо більше.

Інавше було з Заздрими богами. Тут що хвиля виривав ся моїм слухачам голос правдивої сердечної а радше душевної утіхи. „Се глибоко закопане“ каже один а коли я став ся розпитувати що ім властиво так дуже уподобало ся (,) так міні витолковали по своєму (,) що то їх найбільше застановляє як то дух людській шукає у всіх народів правди, як ті понятія правди що раз ліпше і краще вигладжуют ся і які то ріжні та правда прибирає форми.

Я жалую дуже (,) щом не схопив живцем ті їх відгомони — булиб певно цікавіці як се мое толковане по році.

Але одно застановило мене і лишилося міні ярко в тямці. Я ніколи не думав і аж при Вашій сій книжочці пересвідчив ся як мало ест наш селянин заражений церковним догматизмом. Коли я ему читав в один раз про Прометей і Христа (,) то слухачі мої і на хвилинку не завагали ся — помимо щонедільного толкованя ім про божество Христа поставити го цілком а цілком на рівні з Прометеем і в обох особах видіти лиш форму одної думки людскої змагаючої до правди. Так іменно розумів один з найповажніщих міщан Городеньских свої слова : „се глибоко закопане.“

А тепер про політику. Бачу з листу Ва-

шого послідного, що Ви не так дуже вдушевились мовою звісткою о родючій ся новій людській партії („Volkspartei“ як я єї назвав,) докоряєте між инчими і міні, що радикали тільки і думають (,) щоб вскочити в якусь там угоду чи то з Романчуками чи Марковими, що від таких Белеїв Ви нічого не надієте ся, що для культурної роботи належит групувати ся по иншим кадрам а по соймовим чи політичним знов по инчим.

На то я відповім: Робит ся з тими людьми, котрих ся має під рукою. Певно що ніхто так не жалів тепер у Львові сего сумного факту як я, що сп вукавши разом з Тепішевским Романчука до уступленя з презесовства нашого комітету (,) буквально не міг я з свічкою знайти чоловіка (,) котрий би став на єго місце у Львові. На силу упросив Нагірного а відтак до помочи Стефановича, Белея і Коса. Сяч людей застає ся при роботі, годі їх від разу викидати, если ся їх в додатку не має кимсь ліпшим заступити.

Що партія радикальна а взглядно видимі єї репрезентанти Галицкі (:): Павлик, Данилович і Трильовскій поставили справу своєї партії так, що в рамках її теперішні опозиціоністи народовці гуртового приміщення шукати а взглядно знайти не можуть — се по части заслуга а по части вина сих радикалів. Заслуга — що держат свій прапор досить чисто і ярко — а звисяє під такий прапор пересічаний рутенець не ладім таки зараз пійти; до того їх різка боротьба з своїм попівством, боротьба що правда дуже конечна і потрібна в своїм часі (,) викликала загальну правду опінію (,) котру тепер всі за Олесьницьким признают (,) що при всяких виборах лиш на маси народні і їх інтереси економічні оглядати ся належит а попів зовсім на боці лишити треба, та мимо всего признання жутко якось рутенцям народовцям пристати і цілком зляти ся з аранжерами анти-

попівського руху і они радше взялиб результат їх праці до своєї роботи і програми а тим радикалам в душі сказалиб²³⁵) Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan — der Mohr kann gehen. Не разилоб се так може а радше ідеальніше і симпатичніше представились би они може середній нашій публіці, котра зачала уже була в своїх радикалах бачити сміливих поборників запліснених своїх рутенських порядків а опісля цілком би — навіть може до їх осіб пристала, як би не одно — а тут уже зачинає ся по мовому вина тих радикалів (,) що полишивши на боці ідейну боротьбу о засади і ціли суспільної роботи кинули ся головно на агітацію (,) не щадячи навіть свого Франка (,) і всі три поставили себе від разу кандидатами посольськими²³⁶). Тут уже публіка стала їх запідозрівати о личні амбіції і — охолола. Політика в додатку така — як Ви раз в листі своїм до мене писали, що стане людина посеред ринку у двоїх-троїх тай: стане кричати комендерувати: Bataillon! відняла до решти віру в серіозність тих людей а батальону чи там дівізіону²³⁷) — не приспорила.

²³⁵) Зразу було: „а они результат їх праці берут а где котрим з них радіб в душі сказати“: — М. П.

²³⁶) І тут, на мій погляд, нема противурічя. Ніхто з названих радикалів не кидає ідейної боротьби, навіть кандидуєчи, а я напр. то й навмисно кандидував для ідеї. І мое нещасне брідське кандидоване дало результат цінний, хоть і негативний — як на чий погляд: воно показало як далеко ще у нас до того, аби суспільність, хотьби й селяньська, зглядала ся на різко ідейні кандидатури. Таке треба сказати в загалі про наш радикалізм. За для нашої суспільности він і доси за ідейний — М. П.

²³⁷) Слова „чи там дівізіону“ дописані у Ок-им тепер. — М. П.

От через що по моему число інтелігентних радикалів не зростає а голос Даниловича на вічу у Львові (,) щоб інтелігенція до партії радикальної горнула ся (,) проминув без всякого відгуку.

Тут лежат по моему такі причина того обяву (,) що родюча ся нова партія людова складаюча ся з людей (,) котрі на серію хотят двигнути свої маси народні яко теперішні (,) не будуці ідейні діячі (,) на тих самих засадах (,) що радикали їх проповідуют (,) не записуют ся офіціально під радикальний прапор (,) але кличут їх до себе до помочи. Може бути (,) що „амбіція партії“ не позволит Павлюку примкнути цілком до сеї роботи, може бути (,) що се навіть при Романчуках і Белеях, котрі всеж такі хоть не на горі, то в середині партії стоять (,) се поки що неможливо (,) але я думаю (,) що Вам, котрі стоїте з далека від наших личних і партійних справ і амбіції имени своєї партії мати не можете (,) не паде може побивати нас (,) але радше радіти (,) що гурт людей, котрі як не тепер то певно за 6 років керму краввої рускої політиці возьмут в свої руки (,) стоять дуже, дуже близко Вас.

Розписав ся я трохі може довше над сею справою тому, бо от перед кількома днями дістав я лист від Павлика, в котрім стрічаю ся з замітом, що з вашої роботи тому не виїде нічо, бо тепер на Руси лишень Барвінські і радикали можливі а позаяк ми т. в. кружок 27/І звязав(ший) ся у Львові з собою, не приступили офіціально до радикалів — то з него нічого не виїде. Ну побачимо!

Згадалисте про осібні кадри культурні а осібні політичні. Точнісінько так і у нас порішено. На споді при роботі коло селянина і при виборах рішає виключно інтерес селянських мас і воля сих мас — так само в Соїмі (;) о скілько же наш кружок має бути завязком і культурної независимої пар-

тії — о стільки ми відділили ся і від Бар-
вінських і від Марковів.

Теоретичної програми ми не укладали,
тому ж я її Вам уділити не можу.

При сій нагоді шлю мій поклон

Окуневский

Городенка 25/2 95.

до проф. Кіші...

Похибки друкарські.

Ст.	8 р.	5	знизу	зам. та	м. б.	на.
"	"	21	"	" тендеціями,	"	тенденціями.
"	16	20	зверху	" взьли	"	взьали
"	24	10	"	" 18. I.	"	18. II.
"	32	17	"	" новинни	"	повинни.
"	59	22	"	пропущено дату:	"	Станиславів, 29 сту- [дня 886".
"	73	8	"	" Вијать	"	Вп]ать.
"	98	1	"	" 22-й	"	23-й
"	101	3	"	" 23-й	"	24-й
"	104	14	"	" 24-й	"	25-й
"	113	8	"	" 25-й	"	26-й
"	115	5	знизу	" 26-й	"	27-й
"	118	3	зверху	" 27-й	"	28-й
"	121	5-6	"	" почуть	"	почутя
"	124	1	"	" 28-й	"	29-й
"	127	1	"	" 29-й	"	30-й
"	133	25	"	Staatsanna	"	Staatsmanna
"	144	5	знизу	" 30-й	"	31-й
"	147	12	зверху	" душі	"	думці
"	149	15	знизу	" ні чо	"	нічого
"	151	24-24	зверху	" зиняв ся	"	звиняв ся
"	160	2-3	"	" ввопит	"	вводит
"	166	3	знизу	" описујем	"	не описујемо
"	169	15	"	" вигосити	"	виголосити
"	192	11	"	" розходии	"	розходимся
"	195	4	"	" стстало	"	стало
"	220	2	зверху	" партію	"	партію
"	237	3	знизу	" передемнов	"	передомнов
"	253	11	"	" т го	"	того
"	253	1	"	" випадк х	"	випадках
"	255	11	зверху	" виховава	"	вихованя.
"	272	21	знизу	" ј х	"	јіх

ПОКАЗЧИК.

- А**бецадо польське 130, 148.
Абрагамович, Д. 258, 260.
Афанасєв 25.
„Агітація“ й „пропаганда“ 36, 195.
„Академічне Братство“ львівське товариство 16, 51, 142, 227.
Академічні справ 137.
„Akademickuj Spolek“ віденське товариство 16.
Анабаптисти 190, 197, 276.
Анальфабети 168.
Андрій св. 273.
Антоневич Микола 134, 149, 167, 168, 224, 231, 236, 239.
Антонович Вол. 230.
Арістов 69.
Аванзи 252.
Австрія й Гал. Русини 145, 146, 147; і Россія 171.
Автономія укр. 111.
Бадені, Казимір 135, 144, 147, 149, 150, 151, 154, 169, 171, 183, 184, 189, 198, 199, 200, 214, 228, 231, 232, 238, 239, 240, 241, 247, 253, 258, 259, 260, 266.
Бадені Станіслав 151, 238, 240, 246, 258, 259.
Бадені, К. і Ст. 221, 222.
„Баптисти“ брошура М. Драгоманова 210, 271; див. „Про Братство хрестителів на Україні.“
Баптизм 208, 210.
Барабаш, Олекса 231, 232.
Баронч, С. 23, 25, 43, 72.
Барвінський, Олександр 47, 60, 74, 79, 107, 125, 127, 144, 148, 149, 163, 193, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 231, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 266, 268.
Барвінський, Володимир 7, 14, 15.
Барвінські 274, 279, 280.
Барвінці 229, 273.
Барвінофільство 15.
Барвінщина 225, 228, 229, 230, 235, 267, 268, 271, 272, 273, 279.
Батий 83, 84.
„Батьківщина“, часопись 60, 214.
Бауер, мін. війни 145.
„Bauernfängerei“ 139, 191, 192.
Бібліотеки гал. прив. 38.
Бісмарк і Україна 9.
Білінкевич, о. 47.
Белей, Іван 30, 46, 49, 50, 43, 54, 56, 57, 125, 128, 129, 224, 241, 274, 277, 279.
„Бєсѣда“, товариство станіславівське 52.
Бєліцький кс. S. J. 85.
Бєлінський, Вис. 28, 49, 50.

- Бельовський, Авг. 44.
 Бобржинський 241, 259, 260.
 Боголюбський, Андрій 70.
 Болгаре 118, 126.
 Боняк 84, 85 див. Буняка.
 Борковський, Олександр 112, 125, 128.
 Борисікевич, др. 254.
 Борисов, Еуген 2, 7.
 Брюховецький 78.
 Бучинський, Мелітон 21, 30, 31, 49, 52, 71, 77, 78, 79.
 Будда 103, 110.
 Будзиновський, Вячеслав 227, 230, 237.
 „Буковина“, часопись 97, 117, 215.
 „Буковина“ товариство виденьське 8.
 Буковинська Русь 75.
 Буняка 68, 71, 72, 81, 83, 92, 97, 101, 103, 158, 187, 197, 213.
 Буньо 81 див. Буняка.
Ц. 99.
 Царь рос. 81, 164, 233.
 Целевич, Юліян 41, 44, 46.
 Целібат 201, 205, 207, 208, 230.
 Центральне правительство 241, 245, 246.
 Цензура австрійська 121.
 Церковщина 98.
 Церква 30; і вільна думка 208; руська 203, 210; „реформа“ 267; справа 269; догматизм 276.
 Цісар, авст. 242, 254, 255.
 Хамец 145—147, 160, 240.
 „Хлібороб“, часопись 191, 195, 208, 210, 211, 218, 272, 274.
 Хлібороби галицькі 179—185.
 Хлопоманія 120, 229.
 Хоро́и галицькі 195, 268.
 Хорвати 202.
 Христос 276, его ідеї 202.
 Християнство дійсне (practical) 209.
 Християнство і всевітна наука 202.
 „Хиба ревають воли“, повість 25, 28, 39.
 Чапельський, о. Іван 240.
 Черепахин, Олександр 12, 73.
 „Червоная Русь“, часопись 117, 133, 155.
 Черлюнчакевич, о. др. 235.
 Чеська справа 244, 255, 259.
 Четвертий стан 252, 267.
 Чубинський, П. 38.
 Чудак, псевд. М. Драгоманова 125.
 Читальні народні 29—20, 37, 48, 175.
 „Читальні“ книжка М. Павлика 99, 270.
 Данилович, Клим 77.
 Данилович, Северин 29, 46, 53, 57, 64, 77, 78, 79, 80, 139, 141, 152, 154, 169, 190, 194, 222, 223, 227, 232, 235, 236, 269, 274, 275, 277, 278, 279.
 Деак, Фр. 251.
 Децентралізація політична 111.
 Дегени (Маня, Наталка, Олександр) 124, 126, 135—136.
 De Mun 207.
 De Vogue 207.
 Дельянов, мін. 81.
 Демократичні партії 65.
 Демократизм австрійський 153.
 Деїзм універс. 207.
 „Демагогія“ 254, 256.
 „Дід і баба“, забава 90.
 Дідушицький, Войц. 245, 258.
 „Дѣло“, часопись 14, 14, 16, 18, 28, 30, 41, 43, 53, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 80, 95, 97, 98, 99, 100, 122, 125, 127, 127, 133, 164, 211, 212, 215, 247, 272.
 „Діляне“ 97.
 Дмитраш, селянин 57.
 Дневникарство гал. 129, 259.
 Добрянський, Адольф 63.
 Добрянський, др. Іван 54, 56, 57, 59, 60, 232.

Ш

- Доброграївна, Олена 26, 95 (?)
 Догматизм 138.
 Долинський, о. 47.
 Дондуков-Корсаков 11.
 Дороговий закон 99, 100.
 Дорундяк, Михайло 43, 61, 118.
 Довбуш 41, 44, 46, 51, 51.
 Драгоманів, Михайло 3, 45, 48, 49, 63, 66—67, 123, 129, 137, 139, 154, 158, 159, 160, 169.
 Драгоманів, Світозар 112, 188.
 Драгоманівна, Ліда 42, 103, 112, 126, 144, 188, 213.
 Драгоманівна, Рада 112, 166.
 Драгоманова, Людмила 97, 101, 102, 144, 158, 166, 188, 197, 213.
 Дрепер, Д. 162.
 Дрібна власність гал. 180—184.
 Духовна семінарія гр. к. 198, 202, 205, 206.
 Духинщина 70.
 Дудикевич, Вол. 232.
 Душа умерлого 91, 92, 93.
 Династія габс. 250.
 Дякобинський, Панкратий, Васил. 83.
 Егоїзм індивід. 256.
 Економічні справи 134.
 Еміграція селян 170, 184, 187, 189, 191, 196, 198, 202, 259.
 Еразм, блаж. 85.
 „Ersch u. Gruber“, енциклопедія 51.
 Етнографія в політиці 266, 272.
 Еволюціонізм 207.
 Єнджевич посол 258.
 Гауїти 68, 187, 198, 200, 201, 205, 207, 230.
 Федералізм 159, 217; український 12.
 Федькович, Осип 46, 52, 97, 98.
 Фіялюк, езекутор 89.
 Folk-lore 214.
 Фонетика 168, 236.
 Франко, Іван 23, 25, 27, 29, 59, 73, 76, 77, 78, 80, 96, 98, 99, 109, 120, 135, 137, 138, 139, 142, 160, 189, 194, 195, 208, 210, 212, 215, 217, 218—219, 225, 227, 232, 235, 269, 272.
 Гангльбауер, маляр 23.
 „Gazeta Narodowa“ 229.
 Georg, H. 144.
 Голуховский, Аг. 261.
 Горайський посол 258.
 Грегр, Е 64, 133, 255.
 Галятовський ігум. 84.
 Галичане й Українці 186, 188.
 Гаморак, о. Кирило 150, 194, 227, 228, 249, 250.
 Гарасимович, Ілярій 48, 111, 123, 153, 197, 210, 275.
 Гарасимович, посол 224, 233.
 Гаузнер, Отто 133.
 Гегемонія над Українцями 264.
 Герцен, Ал. 97, 162.
 Гербст 133
 Германія 108, 217.
 Hierarchia spoleczna 199.
 Гладивович, Дамян 240.
 Гогенварт 243, 255.
 Гоголь, Мик. 28, 49, 50.
 Гольштейн, В. (?) доктор 165.
 Горбачевський, Іван 254.
 Греко-катол. віра 193.
 Громада укр. 76; черновецька 117; станіславівська 64.
 „Громада“ видавництво жєневське 11.
 Громадська власність 139—140.
 Громницький, о. 220, 225.
 Грушівський, М. 162, 222, 254.
 „Грушка“, забава 88.
 Гудульщина, похорон 86—92, 93.
 „Гуцульська Спілка“, товариство 105.
 Гуцульський король 52.
 Гудик, селянин 57.

- Гурик, Осип 57, 227, 228, 238, 249, 250, 259.
- Ідеали українського народу 251, 254.
- Ідеї й діла 138.
- Інтелігенція гал. руська 269; і радикалізм 279.
- Іосиф II 48.
- „Историческая Польша“ книжка М. Драгоманова 18, 34.
- Історики українські 15
- „Історичні Пісні“ М. Драгоманова 23.
- Іван Лейденський 209.
- Я. Р. = Драгоманів, М. 213.
- Яблоновський кн. Ром. 84.
- Яросевич, Роман 23, 24, 118, 137.
- Яворський, Апол. 245, 259, 267.
- Яворський, кс. 84.
- Jura stolae 190.
- „Мацапи“ 29, 30.
- Калачківці, село 116.
- Кальнокі 145.
- Календар 98, 130.
- Кандидатури независимі 221, 222.
- Капіталізм 248, 252.
- Карлів, село 62.
- Катерина II, 125.
- Католицизм 30, 150; і польонізм 230; і постуц 207.
- Кенан 162.
- Керекярто, проф. 241.
- „Кіевская Старина“, місячник 32, 38, 40, 41, 71, 72, 103, 106, 109, 143, 158, 187, 197, 213.
- Кир'ївський 16, 18.
- Клерикалізм 201, 252.
- Клуб руський, парламент. 243, 244, 269; соймовий 134, 193, 196, 231; боротьба в нім 228, 229; москвофільський 250.
- Клир руський 204, 205.
- Князі руської церкви 199, 200, 236, 273.
- Кобринська, Наталія 23, 25, 26, 27, 33, 75, 77, 97, 99, 127, 135, 213, 217.
- Кобринський. Євгеній 20, 24, 25.
- Кобринський, збирач колядок гуц. 93.
- „Кобзарь“ Шевченка, видане жен. 143, 144.
- Колядки 93, 100.
- Коллективізм 138, 139.
- „Kolo polskie“ 231, 240, 244, 245, 250, 255, 258, 259.
- Коломийці = коломийські радикали 194, 227, 229, 234, 237, 268.
- Компроміси політичні 210—211, 214—215, 227, 232.
- Консолідація партій 233, 235.
- Консолідація р. клубу 224.
- „Консервативна унія польська“ 258.
- Консерватизм гал. р. 267.
- Конституція, галицька 174—176.
- Конверзія селянських довгів 191.
- Кониський, Георгій 125.
- Кониський, Олександр 77, 81, 104, 106—107, 159, 162, 186, 268.
- Король, Вол. 134, 149, 150, 151, 167, 168, 224, 231, 232, 233, 234, 271.
- Королі польські 199.
- Корона габсбурська 216, 219, 252, 265.
- Корона св. Вацлава 217, 250.
- Коритовський, дир. скарб. 242
- Коржинський, ігумен Вас. 81, 82, 83.
- Кос, Андрій 224, 277.
- Кос, Іван 77.
- Косач, Ольга 26, 125.
- Космополітизм 113.
- Костомарів, Мик. 60, 63, 70.
- Котлярчук 60.
- „Козаки“ стаття М. Драгоманова 50.
- Ковальський, Василь 147.
- Ковалевський, Микола 1, 2, 3, 12, 13, 160, 161, 162.
- „Kółka rolnicze“ 179.
- Кулачковський, Денис 134, 150, 151, 167, 168, 224, 231, 232, 234, 236.

- Кульчицький, Ол. 61.
 „Культурники“ 43.
 „Культурництво“ в політиці 275, 277, 279, 280.
 Куліш, П. 213.
 „Kurjer Lwowski“, дневник 60, 77, 225.
 Кустинович, А (?) 240.
 Кузьмичевський, псевд. Драгоманова 103, 109, 110, 126, 158.
 Кияне 52, 105.
 Кирило-Методієвське Братство 216, 248.
 Кисілевський, о. 47.
 Ляхоцький, Антін 62.
 Лятинізація 200.
 Лебединців 71, 72.
 Лейденський, Іван 209.
 Лев XIII, папа 207.
 Левицький, Евг. 227.
 Левицький, Іван, Нечуй 81.
 Левицький, Кость 98, 240, 241.
 Левицький, Остап 52, 75.
 Левницький, В. Л. 75, 77, 79, 86 (?)
 Левіцький, о. 47.
 Леруа-Болье, Анатоль 207.
 Леваковський, Кароль 132.
 Лєжє, Л. 10.
 Лібералізм 248.
 Література великоруська 66.
 Лівія сойма 133, 145.
 Лоріс-Меліков 10.
 Льялізм руський 250, 255.
 Лукич, В. = Левицький, В. Л. 73.
 Лупул, посол 255.
 Литвинович крилошанин 52, 53, 54.
 Мадейський 136, 245, 255, 267.
 Максимович, Михайло 112.
 Мальований 1, 7, 12, 13.
 Мандичевський, Іван 77, 80.
 Мандичевський, о. посол 240, 244, 248, 250.
 „Марія“ Шевченка 49, 50, 112.
 Марків, Осип 54, 55, 56, 60, 67, 69, 161, 162, 219, 235.
 Маркови 274, 277, 280.
 Марко Богатий 103.
 Марко Вовчок 16, 97.
 Мasi народні 154, 191, 234, 277.
 Матіас 174.
 Мазурські селяне, в соймі 134.
 „Mélusine“, часопись 104.
 Менціньський, посол 258.
 Менделєв, химик 271.
 „Мета“, часопись 211.
 Метод порівняний 110.
 Мікльосич, Фр. 16, 17, 18, 69.
 Мілітарізм 138.
 „Млинар і Жид“, забава 90.
 Молодіж українська 5, 7, 14—15; галицька 78.
 Молодочехи 216, 228, 242, 247, 252, 255.
 Молитва у руських політиків 99.
 Моравські послы 243.
 Москаль 78; московство 164.
 Москвофіли, москвофільство 54, 55, 56, 59—64, 65, 67, 96, 99, 100, 107, 139, 146, 147, 148, 152, 161, 168, 214, 223, 230, 248, 253, 255; чер. новецькі 117; молоді 232, 233; попи 120; штаб 219, 224; угорські 73.
 Москвоїдство 164.
 Михайло, кн. Чернігівський 86.
 Микшин, скульптор 270.
 Милорадовичка 215.
 „На канунъ новыхъ смугъ“, брошура М. Драгоманова 41.
 Націоналізм 110, 113.
 Національна українська справа 254.
 Нагірний, Василь 224, 277.
 Наймит панський у Галичині 182—183.
 Наймити політичні: московські 274; польські 274.
 Нарід 170, 172, 256, 262—263.

- „Народ“, часопись 141, 142, 144, 157, 158, 160, 161, 187, 189, 190, 195, 208, 211, 212, 217, 218, 218, 230, 234, 270, 271.
- „Народна честь“ гал. 200.
- „Народна Рада“, товариство 64, 93, 95, 96, 99, 100, 224, 240, 241, 242.
- „Народна Воля“, товариство 220, 235, 269.
- „Народний Дім“ 246.
- Народовці 42, 139, 148, 149, 167, 211, 212, 220, 221, 223, 230, 239; львівські 56, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 98, 99, 128, 146; партія 241; штаб 219.
- Наука всевітна і християнство 202.
- Наумович, о. Іван 63, 253.
- Навроцький, Володимир 8, 17.
- Нечуй, Іван = Левицький, Ів. 81.
- Недільський, Софрон 75.
- Нейссер, др. 165.
- Нестор, літоп. 273.
- Невстюк, Яків 137.
- Незгода між Русинами 151, 272.
- Ніщинський, Петро 5.
- Нотнагель, проф. 165.
- „Нова ера“ 144, 147, 147, 149, 156, 159, 162, 164, 167, 193, 196, 212, 215, 239, 240, 246, 248, 253, 254, 260, 268.
- Новгородські бані 273.
- „Новоє Небо“, книга 84.
- „Новий Пролом“, час. 43.
- Ничаївна 26.
- Обхід із селянами 176.
- „Об'єднителі“ 107.
- Обрусінє 208.
- Обряд руський 250.
- „Общество им. поэта Шевченка“ петерб. 270, 271.
- „Общество М. Качковско-го“ 178.
- „Общество студентовъ изъ Россіи“, вiдeньське 8.
- Охримович, Ксенофонт 238, 244, 248, 249, 250, 260, 261.
- Охримович, Вол. 138.
- Огоновський Олександр 46, 55, 240.
- Огоновський, Омелян 27, 70, 74.
- Окуневська, Софія 97, 100.
- Окуневський, Ярослав 1, 17, 254.
- Окуневський, Теофіль 29, 35, 36, 55, 143, 167, 168, 169, 174, 186, 223, 224, 227, 228, 238, 250, 251, 252, 269, 270, 272.
- Олесницький, Евген 74, 188, 193, 222, 224, 229, 234, 235, 249, 270, 275, 277.
- „Оповідання про заздрих богів“, брошура М. Драгоманова 271, 275, 276.
- Опозиція руська 147, 222, 246, 248, 255, 256.
- Органічна праця 7.
- Організатори 65; віч 109.
- Orientem convertere 211, 213.
- Озаркевич, Евген 75, 77, 80.
- Озаркевич, о. Іван 127, 136.
- Паленє рукописей 128.
- Палій, С. 103.
- Пан-дідич, гал. 172.
- Панофільство, польське 164.
- Панські інтереси 116.
- Панславизм київський і московський 70.
- Паньківський, Кость 77.
- Парцеляція ґрунтів 181.
- Партії політичні 185, 187, 220; для культури 279, 280.
- Партицький, Омелян 70.
- Патронат 59, 62, 190, 199.
- Павлик, Михайло 11, 16, 34—36, 77, 96, 98, 99, 126, 141, 142, 152—153, 160, 161, 162, 169, 189, 190, 191—192, 208, 211—212, 220, 225—227, 229, 234—236, 237, 268, 269, 270, 275, 277, 278, 279.
- Пчілка, Олена — Косач, Ольга 26.

VII

- Пелеш, Юліян, єпископ 30, 31, 33, 53, 54, 123.
 Перекинчики 6.
 Перевозка книжок 8, 11,
 Петрушук, Лукин (его похорон) 86—97.
 Петиції 254.
 Підляшеський, Адольф, посол 61, 243, 245, 246, 248, 249, 250, 256, 257.
 Пій X, папа 207.
 Пілят, Тадей 260.
 Пінїнський, гр. 243, 244.
 Півнер 255.
 Побереже, село 62.
 Победоносцев 233, 268.
 Поділ Галичини 62—63, 141 150.
 Подолинський, Сергій 66.
 Поєдинок політичний 135.
 Погоня, село 68, 82, 84.
 Поляки 18, 65, 67, 223, 259, 260, 263—264; згода з ними 108—109; *Mojżeszowego wyznania* 215.
 Польська делегація 258.
 Польський вельможа 246.
 Польські демократи 108—109, 111, 128—131, 133.
 Польонізація 177.
 Польонізм і католицізм 230.
 Польонофілство 159, 162, 163, 164.
 Польща давня 108, 157, 267, 168.
 Політичні діти 256.
 Політика: „авантур“ 218; хлопська 275, 279; для грошей 257; ласки 228, 251, 265—266; неpolітична 275; політична 67, 107—108, 277; „практична“ 252—253; професорська 224, 228; принципіяльна 218; принципіяльна і політична 269; принципіяльна і „практична“ 153, 154, 226, 227, 237; вільної руки 257.
 Поповичі галицькі 211.
 Попи 187, 206—207, 212, 277; гал.-руські 154, 189, 190, 198, 200, 201, 205, 208, 229—230, 234; в політиці 122 123; латинські 201.
 Популярна література 270.
 Порайко, о. Іван 30.
 Порівняний метод 110.
 Порозумінє Русинів з Поляками 261, 264.
 Поручений круг 57.
 Посли руські з ласки 268.
 „Поступ“, часопись 58, 59, 76.
 Пошти австрійські 40.
 Потєбня, Ол. 69.
 „Позика грошей“, забава 89.
 „Практичні обставини“ російські 268; польські 260, 265.
 „Практичність“ політична 153—154.
 Правда одна 48—49, 50.
 „Правда“ часопись 15, 104, 106, 112, 120, 125, 127, 157, 162, 164, 211, 213.
 „Правди“ програма 124, 127, 128, 157.
 Право державне чеське, українське й и. 216, 218, 219.
 Православіє 164.
 Правительство центральне 148; кравче 243, 256, 265.
 Пресса 270.
 „Про Братство Хрестителів на Україні“, брошура М. Драгоманова 190, 197.
 Процеси політичні 135—136.
 Прохорів, мужики 121.
 „Професори“ львівські 60, 77.
 Програма радикальна 137.
 Програма 1848 р. 231, 233, 271.
 Пролетаріят 207; рільний гал. 181, 182, 183.
 „Пролом“, часопись 16, 54, 63, 68, 69, 70, 73; „Проломці“ 97.
 Прометей 271, 275, 276.
 „Пропаганда“ й „агітація“ 36.

- Пропація 199.
 „Простибоги“ 91.
 Просвіта галицька 176—179, урядова 177—178, приватна 170; попівська 189.
 „Просвіта“, товариство 45, 75, 86, 99, 178, 224.
 Протестантизм 207.
 Провінція 64, 220.
 „Przegląd Społeczny“ 50.
 Принципіальність 153, 154, 155, 195.
 Псковський літописець 166.
 Пучарський, пис. 86.
 Пулюй, Іван 6.
 Пушкин, Ал. 94.
 Пузина, князь 122.
 Пильчиків, Дм. 9.
 Писарі громадські 133, 134.
 Позитивізм 138.
 Р. Я = Драгоманів, М. 213
 Раболініс гал. 178.
 „Рада“, збірка М. Старицького 6.
 Ради повітові 172, 173.
 Радикалізм 223, 235, 274; всеавстрійський 267; „новореський“ 258.
 Радикали 211, 213—214, 234, 248, 253, 255; галицькі 152, 156, 160, 161, 162, 191—192, 193, 194; київські 160; „молоди“ 227, 230, 237; російські 160; українські 208.
 Радикальна партія р.-укр. 139, 195, 270, 274, 277; українська 208.
 „Рай і Поступ“, брошура М. Драгоманова 271.
 Реалізм 39, 66, 138.
 Реклю, Елізе 12, 45.
 Ревакович, Генрик 108, 132.
 Ріхтер 133.
 Рігер 64, 255.
 Ріля галицька 179, 184.
 Робітник міський 119.
 Роман Галицький 82, 85, 86.
 Романови 217.
 Романчук, Юліян 46, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 133, 144, 146, 147, 148—149, 150, 151, 153, 163, 167, 168, 191, 193, 194, 196, 213—214, 215, 216, 218, 220, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 257, 259, 260, 261, 266, 267, 269, 271, 273.
 Романчуківці 229, 274, 277, 279.
 Романчуківщина 229.
 Романович, Тадей 133.
 Россія й Австрія 171.
 „Росняне“ 245.
 Російщина 162, 233; література 161, 162.
 Рошкевич, Ольга 75.
 Розділ церкви від держави 190, 207.
 Розвадовський, посол 135.
 Рожанковський, Льонгін 167, 224, 231, 232, 233, 266, 272.
 „Русская Рада“, товариство львівське 117.
 Руссофієство 160.
 Русини галицькі 145, 146, 147, 148, 150; перемиські 167.
 Руська безсильність 264—265; відпорність 262—263.
 Рутенці, рутенізм 78, 267, 277, 278.
 Рим 230.
 Самостійність укр. 62—63, 271, 266—267.
 Сапсга, кн. 221.
 Савчак, Дамян 150, 151, 168, 194, 196, 227, 228, 238, 239, 241, 246, 249, 250, 259, 260, 261.
 „Сборникъ за народни умо-творенія“ (болг.) 143.
 Сцена українська 5.
 Селяне: мазурські 50, 134, 172, 175; руські 30, 31, 37, 47—48, 50, 55—56, 58, 71, 72, 81, 119, 122, 123, 139, 172, 191, 199, 229, 254.
 Селянофієство 211, 226.
 Селянські: бідність 82; вільнодумство 276; економічні справи 134; ґрунти 38;

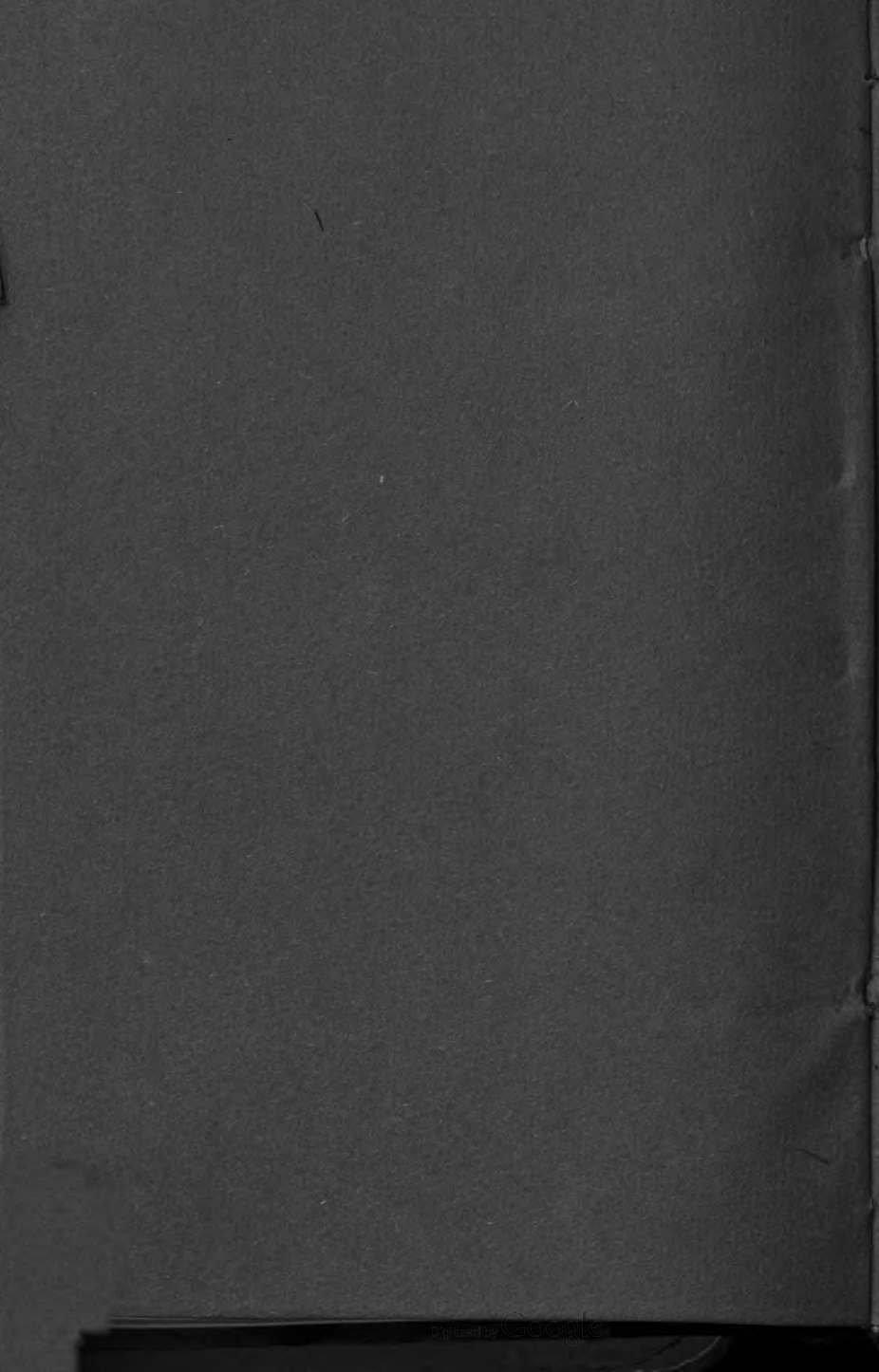
- інтереси 116; справи 194.
Сембратович, Сильвестер, митрополит 15, 36, 151, 163, 188, 189, 190, 198, 203—204, 208, 210, 214, 230, 234, 240.
Сеньобо 213.
Сепаратизм укр. 11, 107, 108; харківський 9.
Серби 19.
Сервітути 199.
„Січ“, товариство віденське 8, 16, 18, 23, 24, 25, 114;
„Січовики“ 98.
Січинський, о. Микола 99—100, 123, 133, 138, 149, 150, 151, 168, 193, 194, 196, 227, 228, 238, 241, 247, 248, 249.
Скандинавщина 74.
Славянскість 65.
Славянська коаліція 215, 216, 217, 228, 242, 243, 247, 248, 250, 258.
Славянські народи 242.
Славянофільство 255.
Словарь український 6.
Словіні 243, 268.
Сойм гал. 185—185, 221.
Соціальні кривди народа 268.
Солідарність укр.-гал. 268—269.
„Сорока“, забава 89.
Спенсер, Г. 210.
Станьчики: польські 126, 133, 134, 135; руські 261.
Старости гал. 172, 173, 199.
Старицький, Мих. 6.
Стеблецький, Осафат Васил. 83.
Стефанович, Ол. 224, 240, 277.
Стоцький, Ст. 114, 116.
Струтинський, др. 46, 52, 53, 77, 78.
Студенти в політиці 270.
Сурдутовці 176.
Сушкевич, Корнило 60.
Святе письмо 6.
„Свободная Россія“, газета 111—112, 118, 119, 120, 121.
„Синопис“, книга Пучарського 86.
Шанковська, Викторина Івановна 156.
Шанковський, о. Теодат (?) 52, 53, 54.
Шанковський, о. Амвросий 152, 156.
Шашкевич, Маркіян 70, 216, 248.
Шевченко, Тарас 6, 14, 29, 42, 49, 63, 70, 94, 97, 112, 143, 144, 155, 214, 271.
Шкільні: Рада, краєва 259; інспектори 177; примус 177, 178.
Школи руські галицькі 148, 167, 168, 177, 241, 268.
Шкрібляк, різбяр 101, 102, 104—105.
Шляхеччина польська 162.
Штроссмаєр, Осип, єпископ 202, 208.
Штундисти 208—209, 214.
„Шукало“, забава 88.
Швайцарія 80.
Шнишманов, Іван 106.
Щепановський, Станіслав 133, 245.
Т. 40, 81, 105, 109.
Таффе 147, 187, 247.
„Тактика“ неполітична 214.
Тамерлян 85.
Тарновський, Ян (?) 258, 260.
Тейсерс (?) піп 241.
Телішевський, Константин 134, 138, 146, 149, 150, 151, 167, 168, 193, 194, 216, 218, 224, 227, 228, 230, 231, 232, 238, 239, 240, 244, 247, 249, 250, 256, 257, 259, 260, 277.
Теольогія 133.
Терлецький, Остап 2, 8, 16, 23, 25, 27, 29, 77, 97.
Терпимість реліг. і нац. 272, 273.
Тетеря, 78
Толмачов, псевд. Драгома нова 103.
Толстой, мін. 11.

- „Товариство ім. Шевченка“ 17, 112, 195, 214, 215
 Товариство політичне 12; людове 224, 225.
 „Товариство руських женцин“ у Станіславові 22, 23, 26
 Трильовський, Кирило 104, 110, 169, 277, 278.
 Тридержавна спілка 232, 253, 271.
 Турчаковський 44.
 Тургенєв, Іван 16, 18, 97, 112, 119
 Турки 103, 104.
 Тимінський, Іван 51, 52.
 „Тирольці Сходу“ 71, 242.
 Угодовці руські 156, 157.
 Угорська Русь 73, 86, 108.
 Українці, лівобережні 159, 160, 162, правобережні 159, 160, 162.
 Українофіли: 146, 148; галицькі 78.
 Українські громади 1, 3, 4, 5, 11, 12, 14, історія 230; катедри 254; консервативна партія 234, 267; самостійність 231; справа 167, 252, за границею 65, 214
 Умань 76, 77, 81, 105.
 Утилітаризм політичний 231; український 168.
В—в 212.
 Вахнянин, Наталь 78, 221, 222, 228, 231, 246, 247, 248, 249, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261.
 Вахнянці 273.
 Вадюницький процес, емігр. 170.
 Вагилевич, Іван 248.
 Valecka Ed. 144
 Вандрівка молодіжи 110.
 „Ватра“, збірник 78.
 Вашатий, посол 245, 256
 „Великий р. нарід“ 236.
 Верещагін 23.
 Віча народні 43, 44, 46—49, 41, 52—58, 67, 71, 103, 109, 168, 175, 191, 249, 254, 270.
 „Віча“, брошура М. Драго-
- манова й М. Павлика 96, 97, 100
 „Віденьці“ 36.
 Вільгельм, цісар 253.
 Williams Roger 209.
 Віндішгрец, мін 243, 250.
 „Віра а громадські справи“ брошура М. Драгоманова 269, 275.
 Віротерпимість 207, 272—273.
 „Вѣстникъ Европы“ 32, 38, 41
 Владислав, кор. Уг. 86
 Водзіцький, Антон (?) 258, 259.
 Воля совісти 209.
 „Вольное Слово“, часопись 7, 16, 18.
 „Вольный Союзъ“ брошура М. Драгоманова 108, 109.
 Воробкевич, Ісидор 74.
 „Вороги держави“, 255, 258.
 Вовк-Карачевський 159.
 Всеукраїнство 65, 219.
 Вибори галицькі 172—174, 273.
 Вислоух, Болеслав 126, 130—132.
 Заячківський, о. Тит 100.
 Заклинський, о. Алексей 54, 55.
 Заклинський, Леонід 29, 31, 48, 49, 58, 77, 78, 79.
 Залський, Філіп 222.
 „Западничество“ 159, 162.
 Згода: між Русинами 141, 142, 159; межі руськими партіями 219—220; з Поляками 128, 131, 146; з мазурськими селянами 134.
 „Зелепуга“, оповіданє Ів. Франка 98.
 Земляковський, Фл. 251.
 Земства 120, 136, 142, 155.
 З'їзди руських „нотаблів“ 142, 150, 168, 220, 232, 233, 269, 272, 274; „молодих“ 223.
 Злука з москвофілами 223, 224.

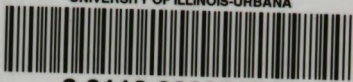
XI

- Зміна поступованя в політиці р. 272, системи 240.
„Зоря“, часопись 27, 74, 97, 99, 112, 127, 128.
Жандарми, галицькі 154, 172, 178.
Желехівський, Евген 29, 28, 47, 48, 49, 58, 75.
- Жіноцтво руське 39.
„Журн. Мин. Нар. Просв.“ 103.
„Жид і млинар“, забава 90.
Жиди-лихварі 172.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 099990746